

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

10₂₀₀₇

Ord. Prof. Dr. Dr. h. c. Sedat ALP

Dr. Edibe UZUNOĞLU'nun ardından

Kaletepe Deresi 3. Orta Anadolu'da tabakalanma veren
bir İlk Paleolitik Çağ yerleşmesi

The Paleolithic of Turkish Thrace:
Synthesis and recent results

Anadolu'da ilk (?) kentler:
Kent olgusu üzerine bir tartışma

Urartulu Argiştı oğlu Kral Rusa:
Bir başarı öyküsü

Demirköy-Samakocuk iron foundry:
An industrial archaeology project at an Ottoman metal
workshop complex in Thrace

Türkiye'de 2006 yılında yapılan araştırma ve kazılar

Ord. Prof. Dr. Dr. h. c. Sedat ALP

Dr. Edibe UZUNOĞLU

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

YAYIN KURULU

Ufuk ESİN (TÜBA)

Yayın Kurulu Başkanı

Mehmet ÖZDOĞAN
Peter KUNIHOLM

Bruce HOWE
Sema BAYKAN

ONURSAL YAYIN KURULU

Halet ÇAMBEL

Güven ARSEBÜK

Nimet ÖZGÜÇ

DANIŞMA KURULU

Haluk ABBASOĞLU

Türkiye Bilimler Akademisi

Ayda AREL

9 Eylül Üniversitesi

Nuşin ASGARİ

İstanbul Arkeoloji Müzeleri

Ofer BAR- YOSEF

Harvard Üniversitesi

Cevdet BAYBURTLUOĞLU

Ankara Üniversitesi

Marie-Claire CAUVIN

CNRS

Ali DİNÇOL

İstanbul Üniversitesi

Kutlu EMRE

Ankara Üniversitesi

Marcella FRANGIPANE

Roma Üniversitesi

Harald HAUPTMANN

İst. Alman Arkeoloji Ens.

Rana ÖZBAL

Boğaziçi Üniversitesi

Nimet ÖZGÜÇ

Türkiye Bilimler Akademisi

Wolfgang RADT

İst. Alman Arkeoloji Ens.

Henry WRIGHT

Michigan Üniversitesi

Işın YALÇINKAYA

Ankara Üniversitesi

YAZIŞMA ADRESİ

Sema Baykan, Uzman Arkeolog / Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi İstanbul Üniversitesi, 34459 Beyazıt, İstanbul, TÜRKİYE
Tel: 0 212-519 45 92 Faks: 0 212-519 45 92

TÜBA Yayın Danışmanı: Serpil Demirtaş Teknik Yönetmen: Bülent Yüksel
Basım Yeri: Stil Matbaacılık, İbrahimkaraoğlu Cad., Yayıncılar Sk., Stil Binası,
Seyrantepe, 4. Levent, İstanbul. Tel: 0212-281 92 81 Pbx

ISSN 977-1301-8566-03

Fiyatı: 25 YTL. Yurtdışı: 40 \$

Banka Hesap No: T.C. Ziraat Bankası Tunalı Hilmi Şubesi 6354251-5001

TÜBA (TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ)

Piyade Sokak, No: 27, 06550 Çankaya, Ankara, TÜRKİYE

Tel.: 0 312-442 29 03 Faks: 0 312-442 23 58

e-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr Internet: www.tuba.gov.tr

TÜBA-AR

Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

EDITORIAL BOARD

Ufuk ESİN (TÜBA)

Editor in Chief

Mehmet ÖZDOĞAN
Peter KUNIHOLM

Bruce HOWE
Sema BAYKAN

HONORARY EDITORIAL BOARD

Halet ÇAMBEL

Güven ARSEBÜK

Nimet ÖZGÜÇ

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Haluk ABBASOĞLU

Istanbul University

Ayda AREL

9 Eylül University

Nuşin ASGARİ

Istanbul Archaeological Museums

Ofer BAR- YOSEF

Harvard University

Cevdet BAYBURTLUOĞLU

Ankara University

Marie-Claire CAUVIN

CNRS

Ali DİNÇOL

Istanbul University

Kutlu EMRE

Ankara University

Marcella FRANGIPANE

Rome University

Harald HAUPTMANN

German Archaeological Ins., Ist.

Rana ÖZBAL

Boğaziçi University

Nimet ÖZGÜÇ

Turkish Academy of Sciences

Wolfgang RADT

German Archaeological Ins., Ist.

Henry WRIGHT

Michigan University

Işın YALÇINKAYA

Ankara University

CORRESPONDENCE ADDRESS

Sema Baykan. Uzman Arkeolog / Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi İstanbul Üniversitesi, 34459 Beyazıt, İstanbul, TURKEY
Phone: +90.212-519 45 92 Fax: +90.212-519 45 92

TUBA Publishing Editor: Serpil Demirtaş Technical Manager: Bülent Yüksel
Printed by: Stil Matbaacılık, İbrahimkaraoğlu Cad., Yayıncılar Sk., Stil Binası,
Seyrantepe, 4.Levent, İstanbul, Turkey. Phone: +90.212-281 92 81 Pbx

ISSN 977-1301-8566-03

Price: 25 YTL. Foreign Countries: 40 \$

Bank Account Nr: T.C. Ziraat Bankası Tunalı Hilmi Şubesi 6354251-5001

TÜBA (TURKISH ACADEMY OF SCIENCES)

Piyade Sokak, No: 27, 06550 Çankaya, Ankara, TÜRKİYE

Phone: +90.312-442 29 03 Fax: +90.312-442 23 58

e-mail: tuba-ar@tuba.gov.tr Internet: www.tuba.gov.tr

TÜBA-AR, ARKEOLOJİ DERGİSİ TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ (TÜBA) YAYINI

KONU

TÜBA-AR, (Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi) Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), tarafından yayınlanan uluslararası ve yıllık bir süreli yayındır. Dergi, Eski ve Yeni Dünya Arkeolojisi, Arkeometri ve bu konularla bağlantılı disiplinlere ait yazıları yayınlar; derginin ilgilendiği daha özel bölgeler ise Anadolu, Yakın Doğu ve Ege v.b. gibi alanlardır .Derginin amacı sadece uzmanlık konularını, eleştirisel inceleme, yorum ve sentez yazılarını bilimsel bir forum anlayışı içinde yayınlamaktır. Kazı ön raporları gibi sadece tanıtıcı yayınlar kapsamı dışındadır.

YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yayınlanır. Yayın Kurulu Başkanı ve Yayın Kurulu derginin bilimsel içeriği ve yayıncılık faaliyetleri kapsamındaki diğer konularla ilgilenirler. Yayın Kurulunun yeri, TÜBA adına, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalındadır.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ufuk ESİN (Başkan, TÜBA)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Dr. Bruce HOWE
Prof. Dr. Peter KUNIHOLM
Sema BAYKAN

ONURSAL YAYIN KURULU

Prof. Dr. Halet ÇAMBEL
Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ
Prof. Dr. Güven ARSEBÜK

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULUNU OLUŞTURAN BİLİMSEL HAKEMLER

Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayda AREL (9 Eylül Üniversitesi)
Dr. Nuşin ASGARİ (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Eski Müdürü)
Prof. Dr. Ofer BAR-YOSEF (Harvard Üniversitesi,A.B.D.)
Prof. Dr. Cevdet BAYBURTLUOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Dr. Marie Claire CAUVIN (CNRS, Centre National de la Recherche Scientifique, Fransa)
Prof. Dr. Ali DİNÇOL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutlu EMRE (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Marcella FRANGIPANE (Roma Üniversitesi - La Sapienza)
Prof. Dr. Harald HAUPTMANN (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Eski Müdürü)
Prof. Dr. Peter KUNIHOLM (Cornell Üniversitesi, A.B.D.)
Dr. Rana ÖZBAL (Boğaziçi Üniversitesi)

Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ (Türkiye Bilimler Akademisi)
 Prof. Dr. Wolfgang RADT (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Eski Md.Yrd.)
 Prof. Dr. Henry WRIGHT (Michigan Üniversitesi - Ann Arbor)
 Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA (Ankara Üniversitesi)

Danışma Kurulunu oluşturan hakemlerin adları ve onların getirecekleri her türlü öneri ve görüşler gizli tutulur.

YAZARLAR İÇİN YAZIM İLKELERİ

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR) yılda bir kere yayınlanır. Makaleler, yayın kurulu sekreteryasına "Sema Baykan, Uzman Arkeolog, Prehistorya Anabilim Dalı, Edebiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi, Beyazıt, 34459 İstanbul, Türkiye" adresine, her yılın **Mayıs ayının sonuna kadar** bir bilgisayar disketi, iki basılmış kopya ve dergideki başvuru formu eşliğinde ulaştırılmalıdır.

Makaleler Türkçe, İngilizce, Almanca veya Fransızca dillerinde kaleme alınabilirler. Türkçe olarak gönderilen makalelere diğer dillerden birinde bir sayfayı geçmeyen bir özet eklenmelidir. Yabancı dillerde yazılan makaleler için ise özet Türkçe olarak yazılmalıdır. Ayrıca anahtar sözcükler her iki dilde verilmelidir. Makaleler hakem denetiminden geçer ve gerekli görüldüğünde gözden geçirilmek üzere yazara geri gönderilir. Yazarlar dergiye makale gönderirken söz konusu çalışmalarının daha önce başka bir yerde yayınlanmadığını veya yayınlanmak üzere başka bir kuruluşa daha gönderilmediğini önceden belirtmiş sayılırlar.

MAKALELERİN HAZIRLANIŞI

Makaleler: Özgün makale kâğıdın bir yüzüne, çift aralıklı olarak yazılmalıdır. Makalenin ilk sayfası, başlık, yazar ad(ları), anahtar sözcükleri, makalenin özeti ve dipnot olarak yazarın adres bilgilerini içerir. İki kademeye kadar başlık kullanılabilir. İkinci satıra yazılan başlık 'Alt Başlık' olarak değerlendirilir. Metin yeni bir sayfada başlamalı ve tüm sayfalar numaralandırılmalıdır. Makalelerin uzunluğu için belirlenmiş bir sınırlama bulunmasa da, makalelerin, ortalama, çift aralıkla yazılmış 15-20 daktilo sayfasını geçmemesi gerekir. Makaleler iki kopya kâğıt çıktısı yanısıra bir de diskete kayıtlı kopya olarak teslim edilmelidir. Bilgisayar kopyasının PC veya Macintosh ortamlarında, "Microsoft Word" kelime işlem programında yazılması ve bir sorun yaratmadan açılması ve işlenebilecek bir formatta kaydedilmiş olması gerekir. Bilgisayar kopyaları gereksiz metin biçimlemeleri (kalın, altı çizgili, yatık v.b. metin açısından gerekli biçimlemeler hariç) ve sayfa düzeni yapılmamış olarak teslim edilmelidir.

Resimler: Dergi resimleri çoğunlukla renkli olarak yayınlanır. Siyah-beyaz fotoğraflar yüksek kalitede olmalı ve makul bir sayıyla sınırlanmalıdır. 20 sayfalık düz metin için 7-10 resim sayfası üst sınır olarak kabul edilir.

Göndermeler: Göndermeler ayrı bir dipnot sayfasında numaralanarak aşağıdaki örnekte belirtildiği gibi verilir. Eğer gönderme makale sonunda liste olarak verilecek ise yazar adı, yazının yayınlandığı tarih ve sayfası metindeki gönderme numarasına göre sıralanarak yazılır.

Örnek:

1. R.J. BRAIDWOOD, 1967, 103
2. O.R. GURNEY, 1993, 15

Eğer metin içinde verilecek ise gene yazar adı, yayın tarihi ve sayfası konmalıdır:

(E. AKURGAL, 1997, 27)

Bibliyografya: Bibliyografya alfabetik sıra içinde ve aşağıdaki düzene uygun olarak belirtilmelidir.

BOEHMER, R. M., H. HAUPTMANN (Eds.), 1989
Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien. Festschrift für Kurt Bittel.
Text und Tafel. Mainz am Rhein, Philipp von Zabern

FISCHER, G., 1988
"Sociopolitical Organisation in Early Anglo-Saxon England" England in the Old Days,
M. LITTLECHICK (Ed.), Oxford, British Archaeological Publications, 128-144

FOSTER, S., 1989
"Analysis of Spatial Patterns in Buildings", Antiquity 63, 40-50

ABONELİK ŞARTLARI

Başvuru adresi:

Yakup SERTEL
TÜBA
Piyade Sokak, No: 27, 06550 Çankaya, Ankara, TÜRKİYE
Tel.: 0312 - 442 29 03 Faks: 0312 - 442 23 58
E-posta: tuba-ar@tuba.gov.tr
TÜBA-AR, JOURNAL OF ARCHAEOLOGY

TÜBA-AR, JOURNAL OF ARCHAEOLOGY

A PUBLICATION OF THE

TURKISH ACADEMY OF SCIENCES (TÜBA)

THE SUBJECT:

TÜBA-AR (The Turkish Academy of Sciences, Journal of Archaeology) is an international journal on archaeology, annually published by The Turkish Academy of Sciences (TÜBA). It covers Old and New World Archaeology, Archaeometry and related sciences. The regional emphasis of the journal is on Anatolia, the Near East and the Aegean a.o., as well. The aim of this journal is to serve as a forum for scientific studies with critical analysis, interpretation and synthesis, rather than descriptive presentation of material such as preliminary excavation reports.

EDITORIAL POLICIES:

The journal TÜBA-AR is published by TÜBA. The Editor-in-Chief and the Editorial Board is in charge for the scientific contents and other editorial matters relating to the journal. The Editorial Office, on behalf of TÜBA, is composed of the staff of Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Prehistory.

THE EDITORIAL BOARD:

Prof. Dr. Ufuk ESİN (Editor-in-Chief, TÜBA)
 Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
 Dr. Bruce HOWE
 Prof. Dr. Peter KUNIHOLM
 Sema BAYKAN

THE HONORARY EDITORIAL BOARD:

Prof. Dr. Halet ÇAMBEL
 Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ
 Prof. Dr. Güven ARSEBÜK

THE INTERNATIONAL EDITORIAL ADVISORY BOARD:

Prof. Dr. Haluk ABBASOĞLU (İstanbul University)
 Prof. Dr. Ayda AREL (9 Eylül University)
 Dr. Nuşin ASGARİ (Former Director of the Museums of Archaeology, İst.)
 Prof. Dr. O. BAR YOSEF (Harvard University, U.S.A.)
 Prof. Dr. Cevdet BAYBURTLUOĞLU (Ankara University)
 Dr. Marie-Claire CAUVIN (CNRS, Centre National de la Recherche Scientifique France)
 Prof. Dr. Ali DİNÇOL (İstanbul University)
 Prof. Dr. Kutlu EMRE (Ankara University)
 Prof. Dr. Marcella FRANGIPANE (Rome University - La Sapienza)
 Prof. Dr. Harald HAUPTMANN (Former Director of the German Arch. Inst., İst.)

Prof. Dr. Peter KUNIHOLM (Cornell University, U.S.A.)
Dr. Rana ÖZBAL (Boğaziçi University)
Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ (TÜBA, Honorary Member)
Prof. Dr. Wolfgang RADT (Former Deputy Director, German Arch.Inst., Ist.)
Prof. Dr. Henry WRIGTH (Michigan University - Ann Arbor)
Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA (Ankara University)

The suggestions and views of the advisory board, as well their names, are confidential.

INSTRUCTIONS TO THE AUTHORS:

Manuscripts for publication should be submitted to the Editorial Office (TÜBA-AR Editorial Office, Sema Baykan, Prehistory Department., Faculty of Letters, University of İstanbul, Beyazıt 34459, İstanbul, TURKEY) in duplicate copies, accompanied by a floppy disk in which the article was written and the application form available in the journal. The deadline for the submission of the manuscripts is the **end of May** each year.

The manuscripts may be in turkish, english, german or french. For turkish manuscripts, a summary not longer than one page in one of the other languages must be added. For english, german or french manuscripts, a summary in turkish must be provided, also keywords should be given in both languages. All papers submitted to TÜBA-AR will be referred to the Advisory Board and, if necessary, the authors may be invited to revise their manuscripts. It is understood that papers submitted to TÜBA-AR have not been published previously or have not been submitted for publication elsewhere.

PREPARATION OF THE MANUSCRIPTS:

Manuscripts: The manuscripts should be typed on one side of the paper in double spacing. The title page of the paper should contain the title, the author(s) name, the keywords, an abstract and the author(s) address(es) in a footnote. Titles up two lines are allowed (the first line as the 'Title' and the second line as the 'Sub-Title'). The main text should start on a new page: all pages should be numbered. Although there is no exact limit on the length of the articles, the average length should not exceed approximately 15-20 typewritten pages in double spacing. The text should also be submitted on a floppy disc with two print-out copies. Texts should be prepared in a "Word" processing format which can be processed without problems, using Microsoft Word software, either on PC or Macintosh. The computer version text should contain no special formatting i.e. no page formatting and design except the required underlining, boldfaces and italics etc.

Illustrations: The journal is printed in color. Black and white photographs should be of good quality and should be limited to a reasonable number. For a text of 20 pages, a total of 7-10 pages of illustrations will be the maximum.

References: References should be given at the end of the article on a separate sheet as a footnote page(s), with the name of the author(s), the date of the periodical or book, the number of the volume and the page number as below:

1. R. J. BRAIDWOOD, 1967, 103
2. O. R. GURNEY, 1993, 15

Citations placed in the text will only include the author's name, the date of publication and the page number(s)

(E. AKURGAL, 1997, 14)

Bibliography: The bibliographical references must be arranged alphabetically and should be in the following order;

BOEHMER, R.M., H. HAUPTMANN (Eds.), 1989
Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien. Festschrift für Kurt Bittel,
Text und Tafeln, Mainz am Rhein, Philipp von Zabern

FISHER, G., 1988
"Sociopolitical organisation in early Anglo-Saxon England", England in the Old Days,
M. LITTLECHICK (Ed.), Oxford, British Archaeological Publications, 128-144.

FOSTER, S., 1989
"Analysis of spatial patterns in buildings", Antiquity 63, 40-50.

SUBSCRIPTIONS:

For subscriptions please write to:
Yakup SERTEL
TÜBA

Piyade Sokak, No: 27, 06550 Çankaya, Ankara, TURKEY
Phone: +90 312 442 29 03
Fax: +90 312 442 23 58
E-mail: tuba-ar@tuba.gov.tr

TÜBA ARKEOLOJİ DERGİSİ
(TÜBA-AR)
MAKALE BAŞVURU FORMU

Bu form kısa bir hatırlatma niteliğindedir. Yazılar için gerekli bilgi 'Yazarlar için yayın ilkeleri' paragrafında açıklanmaktadır. Son yazı gönderme tarihi 30 Mayıs'tır.

- YAZAR ADI

- ÜNVANI

- BAĞLI BULUNDUĞU KURUM

- SAYFA VE RESİM ADEDİ

- HANGİ DİLDE YAZILACAĞI

- TELEFON, FAKS, E-mail

DERGİ YAZIŞMA ADRESİ:

Uzman Arkeolog Sema BAYKAN
Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi, Beyazıt
34459 İstanbul, TÜRKİYE

Tel. ve Faks No.: 0216 - 362 17 43

E-posta: semabaykan@gmail.com

TÜBA JOURNAL OF ARCHAEOLOGY
(TÜBA-AR)
APPLICATION FORM FOR PAPERS

This form should be regarded as a template, supplied only for reminding the information given on the 'Instructions to authors' paragraph. Deadline for the submission of manuscripts is May 30.

- NAME OF THE AUTHOR
- TITLE OF THE AUTHOR
- NAME OF THE INSTITUTION
- TITLE OF THE PAPER
- NUMBER OF PAGES
- NUMBER OF ILLUSTRATIONS
- LANGUAGE OF THE PAPER
- ADDRESS OF THE AUTHOR
- PHONE and FAX NO.:
- SIGNATURE OF THE AUTHOR:

CORRESPONDENCE ADDRESS FOR THE JOURNAL:

Uzman Arkeolog Sema BAYKAN
Prehistorya Anabilim Dalı
Edebiyat Fakültesi, Beyazıt
34459 İstanbul, TÜRKİYE

Phone and Fax No.: +90 216 362 17 43
E-mail: semabaykan@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Ord. Prof. Dr. Dr. h. c. Sedat ALP	15
Aygül SÜEL	
Dr. Edibe UZUNOĞLU'nun ardından	27
Zeynep KIZILTAN	
Kaletepe Deresi 3. Orta Anadolu'da tabakalanma veren bir İlk Paleolitik Çağ yerleşmesi	33
Kaletepe River 3. An Early Paleolithic site with stratigraphy in Central Anatolia	
Ludovic SLIMAK - Berkay DİNÇER	
The Paleolithic of Turkish Thrace: Synthesis and recent results	49
Doğu Trakya Paleolitiği (Türkiye): Sentez ve yeni sonuçlar	
Berkay DİNÇER - Ludovic SLIMAK	
Anadolu'da ilk(?) kentler: Kent olgusu üzerine bir tartışma	63
The early towns (?) in Anatolia: A discussion on the urban concept	
Alev ERARSLAN	
Urartulu Argiştı oğlu Kral Rusa: Bir başarı öyküsü	73
Urartian King Rusa son of Argishti: A story of success	
Altan ÇİLİNGİROĞLU	
Demirköy-Samakocuk iron foundry: An industrial archaeology	91
project at an Ottoman metal work-shop complex in Thrace	
Dömköy-Samakocuk demir dökümhanesi: Trakya'da Osmanlı	
demir işlik bölgesindeki endüstriyel arkeoloji projesi	
H.H. Günhan DANIŞMAN - Fokke GERRITSEN - Mustafa KAÇAR - Hadi ÖZBAL - Rana ÖZBAL	
Gülsün TANYELİ - Ünsal YALÇIN - Zülküf YILMAZ	
Türkiye'de 2006 yılında yapılan araştırma ve kazılar	111
Archaeological surface surveys and excavations in Turkey, 2006	

ORD. PROF. DR. DR. h. c. SEDAT ALP (1 Ocak 1913 - 9 Ekim 2006)

O'nun ardından

Aygül SÜEL*

Türkiye Cumhuriyetinin İlk Hititolog'u ve Son Ordinaryüs Profesörü, ünlü bilim adamı, büyük hocamız, Ord. Prof. Dr. Dr. h. c. Sedat Alp'i 9 Ekim 2006 tarihinde kaybettik. Sedat Alp, değerli çalışmaları ile Anadolu'nun Eskiçağ tarihindeki yerinin aydınlatılmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Tarih boyunca birçok medeniyetin, kültürün doğup geliştiği bir coğrafya olan Anadolu'da ilk siyasi birliği kuran Hititlerdir. Hitit Devleti, günümüzden yaklaşık dört bin sene önce çağının en büyük devletlerinden biri olarak tarihe geçmiş; idari, hukuki, kültürel ve sosyal konularda olduğu gibi, teknolojiye de yaşadıkları çağa damgasını vurmuşlardır.

Hitit medeniyeti araştırmalarının ağırlık merkezinin ülkemiz topraklarında olması nedeniyle, Büyük Atatürk'ün direktifleriyle bu konuda bilim adamı yetiştirilmek üzere seçilen bazı gençlerin yurtdışına gönderildiği ve bu konuda gerekli kurumları oluşturmak üzere çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.

Bunun için, Türkiye Cumhuriyeti'nin, yetişmekte olan başarılı öğrenciler arasından seçerek yurtdışına yolladığı ve eğitim almasını sağladığı Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, ülkesine döndüğü zaman Hititoloji kürsüsünü kurmuş, öğrenci yetiştirmeye ve bilimsel çalışmalar yapmaya başlamıştır. Kendisi yaptığı çalışmalarla Hitit bilimini uluslararası seviyede ilk sıraya yükseltmiş,

yaşamını Hitit Medeniyetinin Anadolu ile olan sıkı ilişkisine adanmıştır. Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, çalışmalarında ve yayınlarında hititoloji ve arkeolojiyi sentezlemiş, arkeolojik buluşlarını filolojik altyapı ile destekleyerek Türk arkeolojisinin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Sedat Alp, üniversitedeki çalışmalarının yanı sıra bilimsel çalışmalarını ve araştırma sonuçlarını çok sayıda yayınları ile arkeolojiye, hititolojiye ve Anadolu'ya gönül verenler ile paylaşmıştır. Prof. Alp, Hitit bilimine hizmet verdiği Ankara Üniversitesi'nde, 40 yılı aşkın bir süre, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Hititoloji alanında dünyadaki ilklere olan Ord. Prof. Dr. Sedat Alp için Türk arkeolojisinin en önemli isimlerinden Prof. Dr. Ekrem Akurgal bir kitabında şöyle bir atıfta bulunmaktadır: "...Sedat Alp benim hititoloji konusunda bütün sorularım için sınırsız bir kaynak olmuştur. Aslında kendisi M.Ö. 2. binyıldaki Hitit sanatını anlamak ve o konuda çalışmak isteyen herkesin başvurduğu isimdir".

Onun, arkeolojide ve filolojide yaptığı keşifleri en doğru yorumları ile bilim dünyasına sunan çok değerli bir bilim adamı olmasının başlıca nedenleri, çalışkan, sağlam, kendine güvenen kişiliği, çok düzenli bir hayatının olması, bilimi yaşamından hiç uzak tutmaması, çok iyi bir aile büyüğü olması, kendisinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş evresinde özenle yetiştirilmiş, ülkesi ile gurur duyan bir Atatürk genci oluşu ile bağlantılıdır. Ulusal ve uluslararası çalışmalarla bilim dünyasında kendine

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sıhıye, Ankara, Türkiye.

ve Türkiye'ye saygın bir yer kazandırmış olan Alp, Cumhuriyet aydını olarak çağdaşlık yolunda ışık tutmuştur. Kendisi, yurtdışından aldığı daimi profesörlük tekliflerine 'Ben cumhuriyet devri çocuğuyum, her zaman laik Türkiye Cumhuriyeti'nde hizmet vereceğim' diyerek hepimize örnek olacak bu sözleri ile cevap vermiştir. Sedat Alp'in, Hitit bilim çalışmalarında en önde olmak istemesi atalarımıza ve ülkemize sahip çıkmak adına da anlamlıdır. O, Almanya'nın en büyük gazetelerinden Zur Deutsche Zeitung'un başyazarı Kreutel'in yazdığı gibi:

"Atatürk'ün izinden yürüyen Türk'tür."

Osmanlı yönetimi tarafından Konya bölgesinden alınarak Selanik bölgesine yerleştirilmiş ve Rumeli'nin fethi savaşlarına katılan atalarına, savaşta gösterdikleri yararlılıktan dolayı çok büyük topraklar verilmiş, varlıklı bir ailenin, Ramiz ve Ayşe Alp'in oğlu olarak, 1913 yılında Selanik yakınında Karaferye'de doğmuştur.

Ord. Prof. Dr. S. Alp, İstanbul'da başladığı ilkokulu Akhisar'da, lise öğrenimini ise, İstanbul'da Fevziati Lisesi (Boğaziçi Lisesi)'ni bitirerek tamamladı. Liseyi bitirince hem parasız yatılı Mülkiye'yi, (Siyasal Bilgiler Fakültesi), hem de İstanbul Darülfünunu'nun Tıp Fakültesi'ni kazandı. Ancak yüksek öğrenim için açılan Avrupa sınavlarını kazanınca tarih öğrenimi için Almanya'ya gitmeyi tercih etti.

Sedat Alp, yüksek öğrenimi için önce Schulpforta'ya gider, orada Alman dili ve edebiyatı ile klasik Latince ve Yunanca'yı tam anlamıyla öğrenir. Aynı dönem, bu ünlü enstitünün geleneksel programı çerçevesinde İngilizce ve Fransızca eğitimi de alır. Kendisi ile beraber eğitime gönderilen öğrenciler ile birlikte Maarif Vekili Reşit Galip Bey'den bir mektup alır. Mektupta, *"Eski Anadolu Uygarlıklarına yönelmeleri"* tavsiye edilir. Hepsi bu mektubun Atatürk'ten alınan ilhamla yazıldığını düşünürler. Çünkü, Reşit Galip Bey, Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşlarından birisidir. Öğrenimlerini

bu yönde sürdürme kararı alırlar. Berlin Üniversitesi'ne kaydını yaptıran Sedat Alp, eskiçağ tarihi ile birlikte arkeoloji derslerini de izlemeye başlar. 1933-1934 ders yılında Jena Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Schachermayer, Hititler ve Yunanistan'ın eski sakinleri Akhalar üzerine bir konferans verir. Bu konferansı dinleyen Alp, Hititoloji okumaya karar vermiştir. Öğrenci müfettişi Cevat Dursunoğlu'na Leipzig Üniversitesi'nde Hititoloji okumak istediğini söyler. Dursunoğlu: *"Herhalde senin durumun Atatürk'e sorulacak, bir hafta sonra gel"* der. Bir hafta sonra gelen cevap ise, *"Sedat Hititoloji'ye hemen başlasın"* şeklindedir. İşte bu, Büyük Atatürk'ün kurduğu genç cumhuriyeti sağlam temellere bağlamak için bilime ve gençliğe verdiği önemin pek çok kanıtından biridir. O, genç Cumhuriyetin dışından turnağından artırdığı olanaklarla yurtdışında okuttuğu gençlerle bizzat ilgilenmiştir.

Ord.Prof.Dr.Sedat Alp, Cumhuriyete Atatürk'ün ışık tuttuğu aydınlık çağda 1932-1940 yıllarında Almanya'da Berlin-Leipzig ve tekrar Berlin Üniversitelerinde Eskiçağ Tarihi, Hititoloji, Sumeroloji, Asuryoloji ve Arkeoloji öğrenimi görür. 1935 yılında Atatürk, Avrupa'da okuyan gençlerin Türkiye'de kazılarda staj yapmalarını emreder. Alp, staj için Boğazköy'e gider. Sedat Alp, 1934 yılında Leipzig Üniversitesi'nde, J. Friedrich'in Hititoloji derslerine başlayan ilk Türk'tür. H. Ehelof'un yanında doktora çalışmalarına büyük bir istekle başlar; tezinin konusu *"Hitit Bayram Ritüellerinde Memur Adları"*dır. 1938 yılında, onu yürekten sarsan üç büyük kaybı olur; hocası H. Ehelof'un ölümü, Atatürk'ün ölümü ve babasının ölümü.

Sedat Alp'in doktorasını, eski hocası J. Friedrich inceleyip kabul eder. Doktora sınavını da başarıyla veren Sedat Alp, 17 Aralık 1940'da Berlin Üniversitesi'nde Hititoloji doktorasını tamamlar.

Sedat Alp, 1941 yılında Cumhuriyetimizin ilk fakültesi olarak kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne Hititoloji Asistanı olarak atanır.

Büyük Atatürk tarafından çok özel bir amaçla ve özenle kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi içerisinde yer alan Hititoloji çok önemli ve uluslararası bilim dünyasında büyük ilgi çeken genç bir bilim dalıdır. Yurdumuzun tarihini orijinal kaynaklara dayanarak araştırmak ve yazmak da bu bilim dalının amaçları arasındadır. Hitit kaynakları ile ilgili arşivler Anadolu'da keşfedilmiştir. Eski Anadolu tarihini ve uygarlıklarını bu belgeleri araştırıp değerlendirmeden yazmak mümkün değildir. İşte Hocam Ord. Prof. Dr. Sedat Alp bu son derece önemli olan görevleri başarı ile başlatmış ve yerine getirmiştir.

Doktora çalışması sürecinde bir kitaba yetecek malzemeyi hazırlamış olan Alp, hemen doçentlik tezi için çalışmaya başlar ve 1941 yılında Hititoloji Doçenti olur. Profesör Sedat Alp, 1941-1944 yılları arasında askerlik hizmeti ve yedek subaylık görevini yaptı. Daha sonra 1949 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Hititoloji Profesörü, 1958 de Hititoloji Ordinaryüs Profesörü oldu.

Prof. Dr. Sedat Alp, bilimsel çalışmaları ile birlikte, 1956-1958 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı yaptı. 1946'da Türk Tarih Kurumu üyesi, 1951'den itibaren 1983'e kadar her yıl seçimle bu Kurum'da Yönetim Kurulu üyeliği, asbaşkanlık ve yirmi yıl süre ile Genel Sekreterlik görevini üstlendi. Alp, Genel Sekreter olarak üç kez Türk Tarih kongrelerini organize etti. Kendisi, 1982-1983 tarihleri arasında devletleştirilmeden önceki Türk Tarih Kurumu'nun son başkanı olmuştur. Alp, ayrıca Uluslararası Akademiler Birliği toplantılarında Türk Tarih Kurumu'nu temsil etmiştir.

Sedat Alp'in yaptığı çalışmalar arkeoloji ve hititolojiye yön verir niteliktedir. S. Alp'in hititolojinin çeşitli dallarında dünyaca kabul edilmiş keşif ve buluşları vardır. Kitap ve makaleleri uluslararası bilimsel literatürde kaynak olarak gösterilmiş ve yüzlerce kez alıntılanmıştır. Türkçe ya da Almanca olarak yayımlanmış sekiz kitabı ve Türkçe, Almanca, İngilizce ve Fransızca olmak üzere yüze yakın bilimsel makalesi

bulunmaktadır. Bu yazıda, Prof. Dr. Alp'in, her birinin üzerinde çok uzun zaman harcayarak ve büyük emekler vererek hazırlamış olduğu bilimsel yayınlarını ayrı ayrı değerlendirme olanağı bulunmamaktadır. Yalnızca arkeolojiye ve hititolojiye sağladığı büyük katkılarının en çarpıcı sonuçlarından bir kısmına değinilecektir.

Hititoloji çok genç bir bilim dalıdır ve bu bakımdan bilinmeyenler çoktur. Bu bilinmeyenler üzerinde yapılan çalışmalar, dilin çözülmesine ve bu büyük uygarlık hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Bu çalışmalarda da özellikle, anlamı bilinmeyen kelimeler, ideogramlar ve bunların Hititçe karşılıkları üzerinde çalışmak büyük önem taşımaktadır. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse; Hitit tasvir sanatında kralla bütünleştirilen ve onu simgeleyen bir nesne (asa) vardır. Bu kral açısından Hitit metinlerinde de söz edilmiş olacağını düşünen Hocamın, bu konu üzerinde 1947 yılında, *Journal of Cuneiform Studies* dergisinin birinci cildi, s.164-175 'te yayınladığı, "La désignation du lituus en hittite" başlıklı araştırması (Türkçesi: *Belleten*, sayı 46, 1948, 301-319) genç Türk Hititolojisi için büyük bir imtihan olmuştur. Çünkü, aynı konuda ünlü Hititolog A. Goetze de önemli bir araştırma yayımlamıştır (*Journal of Cuneiform Studies* I, 176-185). A. Goetze'nin görüşü, hocanın görüşü ile taban tabana zıt durumdadır. Uluslararası bilim otoriteleri Sedat Alp'in görüşüne hak verirler. Bu nesnenin, Hititçe'deki karşılığı **GİŞkalmuş-** 'Hitit kralının asası' idi. Sonunda A. Goetze de Sedat Alp'in görüşünü kabul eder (*Kleinasien* 2, 1957, 166 not 2.). Metinlerde böyle önemli bir kelimenin tespit edilmesi, Hitit tasvir sanatında işlenen konuların da anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Böylece, tasvirlerle metinler arasında bir paralellik kurulabilmektedir.

Hocamın 1949 yılında yayınladığı, "Hititlerde sosyal sınıf **NAM.RA**'lar ve ideogram'ın Hititçe karşılığı" başlıklı araştırması (*Belleten* sayı 50, 245-270, *Almanca*, Die soziale Klasse der **NAM.RA-** Leute und ihre hethitische

Bezeichnung, Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung I 1950-51, 113-135), Sümerce **"NAM.RA"** sözünün Hititçe karşılığının **arnuwala-** olduğunu gösterdi. Alp'in buluşu bütün hititologlar tarafından kabul edildi; aynı zamanda bu sınıfın hakları, görevleri ve ceza durumları konusunda daha geniş bir alanda çalışma yapılması da mümkün oldu. Aradan yıllar geçmesine rağmen bu araştırma değerini hala korumaktadır.

1967 yılında, kültte çok önemli bir yeri olan libasyon kabı gaga ağızlı testinin çivi yazılı metinlerdeki adının **ispantuwa-** 'içecekleri saklamak için kullanılan uzun boyunlu kap' olduğu S.Alp tarafından bulunmuştur (Libasyon Kapları "Gaga Ağızlı Desti" ile "Kol Biçimli Alet ve Hitit Metinlerindeki Karşılıkları", Belleten 124, 513-530, Almancası Die Libationsgefäße "Schnabel-kanne" und "Armförmiges Gerät" Und Ihre Hethitischen Bezeichnungen, Belleten 124, 531-549).

1959 yılında yayınladığı "Zu den Körperteilnamen im Hethitischen" başlıklı araştırmasında (Anatolia II, 1-48) Prof. Dr. Alp, Hitit dilinde insan vücudunun bazı uzuvlarının anlamlarını ilk kez ortaya koymuştur.

Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, birçok Hititçe kelimelerin de anlamlarını bularak çok önemli buluşlar yapmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: **kattakurant-** (eli olan, bir kol şeklinde içki kabı), **sāpašalli-** (gözcü); **šaramna-** (saray); bu buluşlar Hititoloji dünyasına filolojik açıdan yön verirken Türk bilimine de uluslararası düzeyde kalıcı başarılar sağlamıştır. Büyük bir emekle hazırladığı (Beiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels, Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte, Neue Deutungen, Ankara 1983, TTK Yayınları: Dizi VI, No. 23) kitabında, Hitit tapınaklarının çok önemli elemanlarından bazıları metinlerdeki isimleri ile identifiye edilebilmişlerdir. Örneğin: **halentu(wa)-** (Hitit tapınağı sellası); **arkiu-** (sunak evi) gibi. Bu eserde, arkeolojik tasvirlerde çok önemli yeri olan hayat ağacının Hitit metinlerindeki karşılığının **eya-** olduğu da Alp tarafından

kanıtlanmıştır.

S. Alp Hocanın Eski Anadolu coğrafyasının araştırılması ile ilgili çok önemli çalışmaları da bulunmaktadır. Kendisi birkaç coğrafi yerleşimin konumunu da belirleyerek tarihi coğrafyaya şekil vermiştir. **Kaneš = Neša = Kültepe**, **Tapigga = Maşat**, **Anziliya = Zile**, **Zuliaš = Çekerek**, **Hanhana = İnandık**, **Tahazimuna = Dazimon** bilim dünyasına hediye ettiği diğer araştırmalar ve yer isimleridir.

S. Alp, çivi yazılı metinler yanında Hitit hiyeroglifleri üzerine de bazı keşifler yapmıştır. Yaptığı hiyeroglifik çalışmalar oldukça önemlidir. Anıtlar ve mühürler üzerindeki önemli bir hiyeroglifin 'gök' anlamına geldiğini keşfetmiştir. (Symbolae Hrozny I, Archiv Orientalni XVIII, 1950, 1-8). Bu buluşunun doğruluğu Karatepe yazıtları ile de doğrulanmıştır. Ayrıca hiyerogliflerle yazılı birçok kişi adının doğru okunuşları ilk kez Alp tarafından gerçekleştirilmiştir (Hitit mühür ve kitabelerindeki Bazı Şahıs adlarının Okunuşları Hakkında / Zur Lesung von manchen Personennamen auf den hieroglyphenhethitischen Siegeln und Inschriften, Ankara 1950). Bu okunuşların birçoğunun doğru olduğu Suriye'de Ras Şamra'daki Fransız kazılarında keşfedilen iki dildeki mühürlerle de doğrulanmıştır. **Ziti** (adam) hiyeroglifi daha sonra bir kaç insan isminin de okunmasına, dolayısıyla tabletlerdeki yazışmaların tanımlanmasında oldukça yardımcı olmuştur. Hitit anıtlarında görülen diğer bir önemli hiyeroglifin 'sevgili' anlamına geldiği de Profesör Alp tarafından keşfedilmiştir (Eine neue hieroglyphenhethitische Insschrift der Gruppe Kızıldağ-Karadağ aus der Nähe von Aksaray und die früher publizierten Inschriften derselben Gruppe, Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterboch on the occasion of his 65th birthday, 1974, 17-27). Bu buluşlar arasına 'vezir' anlamına gelen hiyeroglifin saptanması da katılabilir (Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan, VII. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt 98-102).

Koloni çağında (M.Ö. 2. binin başları) Anadolu'da Hititlerin varlığı problemi bilimsel literatürde uzun münakaşalara yol açmıştır ve bir sonuca varılmamıştır. Diğer birçok tanınmış Hititolog gibi ünlü bilim adamı B. Landsberger de Asur Kolonileri çağında Anadolu'da Hititlerin varlığını kabul etmek istemiyor ve 2. binin başında Eski Anadolu'da Hattili'ler yanında bir protoluvi halkının varlığını iddia ediyordu. Sonunda Sedat Alp'in ileri sürdüğü tez (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi X, 1952, 241-256, Türkçe ve İngilizce) zafer kazanır. Protoluvi hipotezi terkedilir. Böylece günümüzde Koloni çağında Anadolu'da Hititler'in varlığını kabul etmeyen bilim adamı kalmamış olur. Sedat Alp'in yaptığı arkeolojik çalışmaların birçok bilimsel anlam ve önemini yanı sıra, Asur Koloni Çağının başından beri Anadolu'da Hititlerin varlığını ispatlaması Türk arkeolojisi ve hititolojisi açısından çok önemlidir.

Kaneş ile **Neşa**'nın aynı kent olduğu görüşü, 1930'lu yıllarda E. Forrer tarafından ortaya atılmıştı. 1958 yılında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi profesörlerinden H.G.Güterbock kesin bir görüş bildirmeden E.Forrer'in tezini destekledi. (Kanes and Nesa: Two forms of one Anatolian place name? Erez-Israel 5, Jerusalem, Israel Exploration Society, 47-50). 1963 yılında 107 sayılı Belleten'de Alp yayınladığı bir araştırmada (Kaniş=Anişa=Nişa, Erken Hitit Çağının bir başkenti, 366-376, Almancası Kanişa=Anişa=Nişa, Eine Hauptstadt der früh-hethitischen Periode, 376-386) o zamana kadar kullanılmayan bir delil ile bu tezi kuvvetlendirmiş ve desteklemiştir. Birçok ünlü bilim adamı Sedat Alp'in bu görüşüne karşı çıkmış ve söz konusu eşitliğin imkânsız olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Boğazköy'de bulunan çivi yazılı bir tablet sayesinde, Alp'in savunduğu tez zafere ulaşmıştır (H. Otten, Eine Althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa, StBoT 17, 1973, 57 vd.).

Değerli Hocamın bilim dünyasına, özellikle Anadolu arkeolojisine armağanı 1953'te çalışmaya başladığı ve başkanlığını yürüttüğü

Konya Karahöyük kazılarıdır. Alp, bir Hititolog'un çivi yazısını çözerken gösterdiği titizliği, inceliği, arkeolojik alanda da gösterebileceğini ispatlamış ve bir filoloğun arkeolojideki başarısının örneği olmuştur.

Anadolu'da yapılan önemli kazılardan biri olan Konya-Karahöyük kazılarının buluntuları arasında ele geçen mühürlerle Hitit sanatının incelenmesi mümkün olmuştur. Konya-Karahöyük M.Ö. 2. binin başlarında Mezopotamya'nın Batı Anadolu'ya etkilerinin araştırılması açısından önemli bir noktadır. Konya-Karahöyük buluntuları, Eski Anadolu ile Minos ve Ege kültürleri arasındaki ilişkilerin araştırılması ve böylece tarihe ışık tutulması açısından oldukça önemlidir. Mühürler ile birlikte ele geçen Grafitolar ve kap işaretleri Anadolu'da yazının araştırılması ve dünya literatürüne sunulması açısından çok değerli bilgiler vermektedir.

Karahöyük'te keşfedilen ve Eski Anadolu gliptik sanatında bir zirve oluşturan mühürler, Ord. Prof. Dr. S. Alp tarafından uluslararası standartlara ve değerlerine layık bir biçimde işlenerek yayımlandı ve Türkçe ve yabancı dillerde bilim dünyasının takdirlerine sunuldu (Zylinder- und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya, Ankara 1968 / Konya Civarında Karahöyük'te Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri, Ankara 1972). Bu eserlerde mühürlerin yalnız doğru olarak tarihlenmesi ile yetinilmedi; aynı zamanda mühürler üzerinde incelenen doğu-batı ilişkileri geniş ve sağlam bir temel üzerine oturtuldu. Alp'in bu çalışmasıyla, Boğazköy, Kültepe, Alacahöyük, Acemhöyük, Konya Karahöyük ve diğer merkezlerin mühürlerinin birbirleri ile ilişki halinde incelenmesi önemli sonuçlar vermiş, Hitit mühür sanatının incelenmesi ve köklerinin araştırılmasında da önemli adımlar atılmıştır. Anadolu ile Suriye, Girit ve Miken dünyası arasındaki ilişkilerin incelenmesinde de mühürlerin önemli bir yeri vardır. Konya Karahöyük'te ele geçen buluntular İmparatorluk Çağından öncesi için elde edilmiş en büyük koleksiyonu temsil etmekte ve bu anlamda Anadolu gliptiği

kapsamında saklanan dini inançların ve rituel-lerin araştırılması ve gün ışığına çıkarılması açısından önem taşımaktadır.

Karahöyük kazılarında ele geçen ve arkeolojik anlamda çok önemli diğer bir buluntu da kap biçimindeki tanrıça heykelidir. Alp, bu heykelin Hitit metinlerinde adı geçen Ana Tanrıça için düşünülen iki tanrıçadan biri yani ya Telipinu efsanesinde rastladığımız **Hannahanna** tasviri ya da Kargamış'ta önemli rol oynayan **Kubaba** tasviri olabileceğini öne sürmektedir (Festschrift für Afet İnan, İstanbul 1989, 27-30).

Prof. Alp'in arkeolojiye yaptığı büyük katkılardan bir diğeri de, Amasya ili Zara bucağında bulunan ve adı 'Amasya Heykeli' olarak geçen Hitit heykelini ve diğer Hitit eserlerini kapsamlı bir biçimde yayımlayarak bilim dünyasına sunmuş olmasıdır.

Maşat Höyük kazıları ile açığa çıkarılan yazılı belgeler onun tarafından incelenmiş, kendisi bu şehrin Hitit çağındaki adının **Tapigga** olduğunu tespit etmiştir. Sedat Alp, Maşat Höyük arşivindeki 116 Hititçe tabletin metin çevirilerini ve yorumlarını Almanca olarak iki cilt halinde yayınlamış, dünyaya duyurmuştur. Bu çivi yazılı belgeler üzerinde ince ince çalışarak ve onları konuşturarak yaptığı filolojik çalışmalar, arkeolojik çalışmalara ışık tutmuştur. Ele geçen tabletlerden ikisinin üzerinde yer alan mühür baskılarını Büyük Kral III. Tuthalya'ya ait olduğunu ispatlayan çalışmaları, bu tabletlerin ve şehrin tarihlenmesinde büyük rol oynamıştır. Prof. Alp'in yayınladığı Maşat tabletleri, Hitit bilim dünyasına yepyeni bilgiler kazandırmış, özellikle Orta Hitit dönemini aydınlatan çalışmalar olmuştur.

Ord. Prof. Dr. Sedat Alp'in yaptığı araştırmalar, çalışmalar ile edindiği bilimsel platformdaki saygın yeri birçok ulusal ve uluslararası ödül, nişan, üyelik ve konferans davetleri ile tescil edilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir; 1953 Münster, 1959 Londra, 1960 Berlin, 1978 Marburg, 1979 Münih, 1981 Mainz Üniver-

sitelerinde konuk profesörlük; Türkiye- Ankara, İstanbul, İzmir, Konya; Almanya- Berlin, Bochum, Bonn, Giessen, Hamburg, Heidelberg, Mainz, Marburg, Münih, Tübingen, Würzburg; Amerika Birleşik Devletleri- Michigan, Chicago; Çekoslovakya- Prag; Fransa- Paris, İngiltere- Londra; İsviçre- Bern, Zürih; İtalya- Floransa, Pavia, Roma, Udine; ve Japonya- Tokyo Üniversitelerinde konferanslar vermiş; 1953 Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsü muhabir üyeliğine, 1956 Berlin Alman Arkeoloji Enstitüsü asli üyeliğine, 1979 Mainz Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Kendisi 1980 Paris Collège de France madalyası, 1972 Federal Almanya Cumhurbaşkanı Liyakat Nişanı, 1991 Federal Almanya Cumhurbaşkanı yıldızlı Liyakat Nişanı, 1957 İtalya Cumhurbaşkanı Commendatore Nişanı, 1991 İtalya Cumhurbaşkanı Grande Ufficiale Nişanı sahibidir. 1992 Türkiye Tanıtma Vakfı Ödülünü, 1994 İstanbul Üniversitesi Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü şeref üyeliğini, 1994 Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) şeref üyeliğini, 1996 Çorum kenti fahri hemşehriliğini, 1997 Würzburg Üniversitesi Fahri doktora ünvanını, 1998 British Academy üyeliğini almış, aynı yıl TÜBA-AR (Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Onursal Yayın Kurulu Üyeliğini kabul etmiştir. 2003'te Aydın Doğan Vakfı "Arkeoloji" ödülüyle ve ODTÜ Arkeoloji Topluluğu tarafından Anadolu Arkeolojisine katkılarından dolayı bir plaket ile ödüllendirilmiştir.

Hititoloji çok genç bir bilim dalı olmasına karşın, yetişmiş bilim adamlarıyla ve onların çok değerli araştırmalarıyla büyük bir potansiyele sahiptir. Yapılan yoğun çalışmaları, açık ve berrak bir biçimde bilim dünyasına ve kamuoyuna duyurmak için, Hititoloji kongrelerinin yapılmasının gerekli olduğunu düşündüğümüzde duyduğumuz heyecan, Hocamız Ord. Prof. Dr. Sedat Alp'in böyle bir kongrenin başkanlığını yapmasını rica ettiğimizde bizi kırmayarak kabul etmesi ile daha da anlam kazanmıştı. Böylece, Uluslararası Hititoloji kongreleri dünyada ilk 1990 yılında Çorum'da onun gözetiminde başlamıştır. Kendisi, Çorum'da toplanan I.

(1990), III. (1996) ve V. (2002) Uluslararası Hititoloji Kongrelerinin başkanlığını yapmıştır.

1992 yılında, Sedat Alp onuruna, dünyanın önde gelen yerli ve yabancı meslektaşları ve öğrencileri tarafından beş dilde kaleme alınan, 54 makale ve 520 sayfadan oluşan "Sedat Alp'e Armağan / Festschrift für Sedat Alp, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp" başlıklı muhteşem bir armağan kitap yayımlanmıştır.

2004 yılında, Can Dündar ve Fatma Sevinç tarafından hazırlanan, "Sedat Alp, İlk Türk Hititoloğun Yaşam Öyküsü" isimli Alp'in uzun ve dopdolu bir yaşamın öyküsünü anlatan bir kitap TÜBA tarafından yayımlanmıştır. Bilim adamlarının Ord. Prof. Dr. Sedat Alp için yazıları da yer alan bu kitap insanlığa sunulan bir hediyedir.

Ölü bir dili öğrenmek, tarihi ölü dillerde araştırmak iğne ile kuyu kazmak gibidir. Sedat Hoca henüz Hitit biliminin bugünkü kadar güncel ve bilinir olmadığı zamanlarda oldukça zor şartlarda, işte böyle iğne ile kuyu kazar gibi, son derece titiz çalışarak mesleğini aşkla devam ettirmiştir.

Çok değerli bir büyüğümüzü kaybettik. Hititoloji yeri doldurulmayacak bir duayenini yitirdi. Sevgili hocamızı 11 Ekim'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yapılan bir törenle ebedi istirahatına uğurladık. Onu anlatanlar, sözleşmiş gibi iki özelliğinden konuştular; çok çalışkandı; nazikti, büyük küçük herkese karşı saygılıydı.

Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, Büyük Atatürk'e verdiği başarı sözünün daima arkasında durdu.

Hocamızın çok uzun yıllar taşıdığı görevlerin ve sorumlulukların, Hititolog olmaktan gurur duyan bizlerin de bilincine vararak çok sevdiğimiz Hitit biliminin geleceğini düşünmek ve onu daha ileriye götürmek hepimizin boynunun borcu olmalıdır.

Bu noktada Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ü sevgi ve saygıyla anmak isterim. Cumhuriyeti kurarken gösterdiği ileri görüşü ve kararlılığını, Türkiye'de bilimin gelişmesi, Türkiye'nin değerlerine sahip çıkması ve koruması konusuna da yansıttığı için minnet duyuyorum. Atatürk'ün özveriyle kurduğu devletini ileri götürecek aydınlığı bilimde araması ve bu vesile ile hocam ve hocam gibi başka öğrencileri yurt dışına göndererek yetişmelerini sağlamasından dolayı kendi adıma da kendisine şükranlarımı sunuyorum.

Hitit kültür varlığı bizim zenginliğimiz olduğu gibi dünya kültür tarihinin oluşumunda da çok önemlidir. Dolayısıyla Hitit bilinmezine doğru yapılan araştırmalar dünya kültür tarihindeki yerimizin belirlenmesinde çok önemlidir. Sedat Alp'in büyüklüğü ömrünün büyük bir kısmını bu bilime adanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ord. Prof. Dr. Dr. h. c. Sedat Alp, yetmiş yılı aşkın akademik hayatı süresince yaptığı çalışmalar ve bıraktığı eserleri ile yaşamaya devam edecektir. Hititoloji'ye yapmış olduğu katkılar hepimiz tarafından gönül borcuyla ve saygıyla daima anılacaktır.

ORD. PROF. Dr. Dr. h. c. SEDAT ALP'İN YAYINLARI

ALP, S.,

1940 *Untersuchungen zu den Beamtennamen im hethitischen Festzeremoniell*, Leipzig.

1945 *Kumarbi Efsanesi (translated from the German Manuscript of Professor H.G. Güterbock)*, Ankara, TTK Yayınları, Dizi VII, No. 11.

1947a "Hitit Kanunları Hakkında", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* V 5, 465-482.

1947b "Şırzı'da bulunan Hitit Hiyeroglif Kitabesi / The Hittite Hieroglyphic Inscription of Şırzı (together with Professor H.G. Güterbock)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* V/ 2, 147-151, 153-158.

1947c "Hitit Kralı IV. (?) Tuthaliya'nın Askeri Fermanı / Military Instructions of the Hittite King Tuthaliya IV (?)", *Belleten* XI/43, 383-402, 403-414.

- 1947d "Désignation du Lituus en Hittite", *Journal of Cuneiform Studies* I, 164-175.
- 1948 "Hitit Metinlerinde ^{GS}kalmus "Lituus" ve HUB.BI "küpe"/^{GS}kalmus "Lituus" and HUB.BI "Earring" in the Hittite Texts", *Belleten* XII/46, 301-319, 320-324.
- 1949 "Sosyal sınıf NAM.RA'lar ve Ideogram'ın Hititçe Karşılığı", *Belleten* XIII/50, 245-270.
- 1950-1951 "Die Soziale Klasse der NAM.RA- Leute und ihre hethitische Bezeichnung", *Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung* I, 113-135.
- 1950a "Bemerkungen zu den Hieroglyphen des Hethitischen Monuments von Imankulu", *Symbolae Hrozny I, Archiv Orientalni* XVIII, 1, 1-8.
- 1950b Hitit Hieroglif mühür ve kitabelerindeki bazı şahıs adlarının okunuşları hakkında / Zur Lesung von manchen Personennamen auf den hieroglyphenhethitischen Siegeln und Inschriften, Ankara.
- 1952a "Hitit Devletinin İç Bünyesi", *IV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 38-45.
- 1952b "Hititler hakkında yeni bir kitap münasebetiyle / On the occasion of a new book concerning the Hittites", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* X, 241-248, 249-256.
- 1954 "The N(N)-formations in the Hittite Language", *Belleten* XVIII/72, 449-467.
- 1956 "Die Lage von Samuha", *Anatolia (Anadolu)* I, 77-80.
- 1957 "Zu den Köperteilmamen im Hethitischen", *Anatolia (Anadolu)* II, 1-48.
- 1961 "Amasya Civarında Zara Bucağında bulunan Hitit heykeli ile diğer Hitit eserleri / Eine Hethitische Bronzestatue und andere Funde aus Zara bei Amasya", *Anatolia (Anadolu)* VI, 191-216, 217-243.
- 1963 "Kaniš = Anışa = Niša, Erken Hitit Çağının bir Başkenti / Kaniš = Anışa = Niša, Eine Hauptstadt der frühhethitischen Periode", *Belleten* XXVII/ 107, 366-376, 376-386.
- 1964 "Eski Anadolu yazısının Menşeleri", *Atatürk Konferansları*, Ankara, 57-70.
- 1965a "Güney-Batı Anadolu'da Bulunan Erken Bronz Çağına ait Mermer İdol'ler / Frühbronzezeitliche Marmoridole aus Südwestanatolien", *Belleten* XXIX/113,3-8, 9-14.
- 1965b "Anadolu'da" bulunan M.Ö. İkinci Bin Yılına ait altından bir yüz maskesi / Eine goldene Gesichtsmaske vom zweiten Vorchristlichen Jahrtausend aus "Anatolien", *Belleten* XXIX/113, 15-18, 19-23.
- 1967 "Libasyon Kapları "Gaga ağzılı Desti" ile "Kol Biçimli Alet" ve Hitit Metinlerindeki karşılıkları / Die Libationsgefäße "Schnabelkanne" und "Armformiges Greß" und ihre Hethitischen Bezeichnungen", *Belleten* XXXI/124, 513-530, 531-549.
- 1970 "Ein hethitisches Stempelsiegel aus der Umgebung von Afyonkarahisar und ein Knopfsiegel aus Yazırhöyük bei Nevşehir", *Festschrift P. Meriggi*, 1-6.
- 1972a Zylinder und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya, Ankara (1968), TTK Yayınları, Dizi V, No. 26 / Konya Civarında Karahöyük'te bulunan Silindir ve Damga Mühürleri, Ankara, TTK Yayınları, Dizi V, No. 31.
- 1972b "Hitit Hieroglif yazısında şimdiye kadar anlamı bilinmeyen bir unvan", *VII. Türk Tarih Kongresi* Vol. I, 98-102.
- 1973 "Eine weitere Hieroglypheninschrift aus Emirgazi und ein Rollsiegel mit Hieroglyphenlegenden aus dem Gebiet von Adıyaman, Südöstlich von Malatya", *Festschrift Heinrich Otten*, 11-15.
- 1974a "İstar auf dem Karahöyük", *Mansel'e Annağan*, 703-707.
- 1974b "Eine neue hieroglyphenhethitische Inschrift der Gruppe Kızıldağ- Karadağ aus der Nähe von Aksaray und die früher publizierten Inschriften derselben Gruppe", *Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday*, 17-27.
- 1974c "Eski Önyasa'da Siyasal İlişkilerden Bölümler", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayın No. 239, 425-436.
- 1976 "Die Hethiter in Anatolien", *das Parlament*, Special Number for Turkey.
- 1977 "Maşat Höyük'te keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı altında Yukarı Yeşilirmak bölgesinin Coğrafyası Hakkında", *Belleten* XLI/164, 637-647 /
- 1979a "Remarques sur la géographie de la région du Haut-Yeşilirmak d'après les tablettes de Maşat-Höyük", *Florilegium Anatolicum, Mélanges offerts à Emmanuel Laroche*, Paris, 29-35.
- 1979b "Hitit Kenti Hanhana'nın Yeri", *Belleten* XLI/164, (1977), 649-652.
- 1979c "Die Lage der hethitischen Kultstadt Hanhana", *Festschrift Elmar Edel*, 13-16.
- 1979d "Hitit Dilinde "saray" sözünün karşılığı", *Belleten* XLIII/170, 273-280 /
- 1979e "Das hethitische Wort für 'Palast' ", *Studia Mediterranea* I, Piero Meriggi dicata, 17-25.
- 1980a "Maşat-Höyük'te keşfedilen çivi yazılı Hitit Tabletleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi* Vol. I, 1979, 165-196 /
- 1980b "Die Hethitischen Tontafelentdeckungen auf dem Maşat-Höyük", *Belleten* XLIV/173, 25-59.
- 1981 "Eski Anadolu'da yazı", *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu* 19-22, Ankara, TTK Yayınları XVI, Dizi, sayı 41..
- 1982 "Hitit'lerin dinsel törenlerinde kullanılan temizlik maddesi tuhuueşar üzerinde bir inceleme", *Belleten* XLVI/182, 247-254.
- 1983a "Zum Wesen der kultischen Reinigungssubstanz tuhuueşar und die Verbalform tuhša", *Festschrift A. Kammenhuber, Orientalia* 52, Fasc. 1, 14-19.
- 1983b *Beiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels, Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte, Neue Deutungen*, Ankara, TTK Yayınları, Dizi VI, No. 23.
- 1983c "Die Lage der hethitischen Kultstadt Karahna im Lichte der Maşat-Texte", *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien, Festschrift für Kurt Bittel*, 43-46.
- 1986 "Maşat Tabletlerinin Eski Anadolu Coğrafyasına Katkıları", *IX. Türk Tarih Kongresi* I, 227-233.
- 1987 "Eine Sphinxvase aus Karahöyük bei Konya", *Festschrift Ekrem Akurgal* Vol. I, 9-16, *Anadolu (Anatolia)* XXI (1978/1980), Ankara.
- 1988a "Einige weitere Bekerungen zum Hirschrhyton der Norbert Schimmel-Sammlung", *Studi Di Storia E Di Filologia Anatolica dedicati A Giovanni Pugliese Carratelli, a cura di Fiorella Imparati, Eothen*, Firenze, 17-23.
- 1988b "Hethitisch šapašiya/ šaušiya "spähen" und šapašalli- "Späher" in den Maşat-Texten", *Documentum Asiae Minoris Antiquae, Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag*, Wiesbaden, 1-4.
- 1988c "The first appearance of the Hittites in Anatolia", *Instituto Italiano Per Gli Studi Filosofici del Vicino Oriente Antico, Seminari Di Studio*, Napoli, Marzo-giugno .
- 1988d "The geography of Ancient Anatolia in the Hittite Period", *Instituto Italiano Per Gli Studi Filosofici del Vicino Oriente Antico, Seminari Di Studio*, Napoli, Marzo-giugno.
- 1988e "The Hittite Temple in the light of cuneiform sources", *Instituto Italiano Per Gli Studi Filosofici del Vicino Oriente Antico, Seminari Di Studio*, Napoli, Marzo-giugno
- 1988f "Akkadian names of some scribes in the Maşat-letters", *XXXIV ème rencontre Assyriologique Internationale*.
- 1989a "Maşathöyük". A. Philologisch, *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 7, 442-444.
- 1989b "Konya-Karahöyük'te Bulunan Bir Ana Tanrıça Heykeli", *Festschrift für Jale İnan*, 27 v.d. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları..
- 1989c "Das hethitische Wort für "Gruss" in den Maşat-Briefen", *Tahsin Özgüç'e Annağan, Anatolia and the Near East, Studies in honor of Tahsin Özgüç*, Ankara, 3-8.
- 1990 "Die Verpflichtungen Şahhan und Iuzzi in einem Maşat-Brief", *Gedenkschrift Einar von Schuler, Orientalia* 59, Nova Series Fasc. 2, 107-113.
- 1991a Maşat-Höyük'te bulunan Çivi Yazılı Hitit Tabletleri / Hethitische

- Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük*, Ankara, TTK Yayınları VI, Dizi- Sa. 34.
- 1991b *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*, Ankara, TTK Yayınları VI, Dizi - Sa. 35.
- 1991c "Hititoloji'nin Doğuşu ve Çorum'da toplanan Uluslararası Birinci Hititoloji Kongresi", *Müze/Museum* 4, 5-12.
- 1991d "Hitit Çağında Anadolu Coğrafyası: Bazı atılımlar ve yeni umutlar", *Uluslararası Birinci Hititoloji Kongresi*, 19-21 Temmuz 1990, Ankara, 21-25.
- 1997 "Tuthaliya'nın Tahta Çıkmadan Önceki Diğer Adı", *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 16-22 Eylül 1996, Ankara, 21-27, "Der Palast

in den Maşat-Briefen", *Studies in Honor of Nimet Özgüç*.

- 1999 *Hititler'de Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Kavaklıdere Kültür Yayınları, 6, Ankara
- 2000a *Song, Music, and Dance of Hittites, Grapes and Wines in Anatolia during the Hittite Period*, Kavaklıdere Cultural Publications, Ankara.
- 2000b *Hitit Çağında Anadolu, Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara, TÜBİTAK Bilim Kitapları.
- 2003a "Hitit Kralı III.Hattuşili ile Kraliçe Puduhepa'nın Gümüş Tablet Üzerindeki Mühürleri", *TÜBA-AR* 5, 1-6.
- 2003b *Hitit Güneşi*, Ankara, TÜBİTAK Bilim Kitapları.

MAKALE ELEŞTİRİLERİ

- BOZKURT, H.- M.ÇİĞ - H.G. GÜTERBOCK, 1944
"İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletlerinden Seçme Metinler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* II/ 5, 789-794.
- NEUFELD, E., 1952
"The Hittite Laws", *Journal of Cuneiform Studies* VI, 93-98.

- ROSENKRANZ, B., 1954
"Beiträge zur Erforschung des Luwischen", *Bibliotheca Orientalis* XI, 208-209.
- BERAN, TH., 1971
"Die hethitische Glyptik von Boğazköy I", *Orientalistische Literaturzeitung* 66, 362- 364.

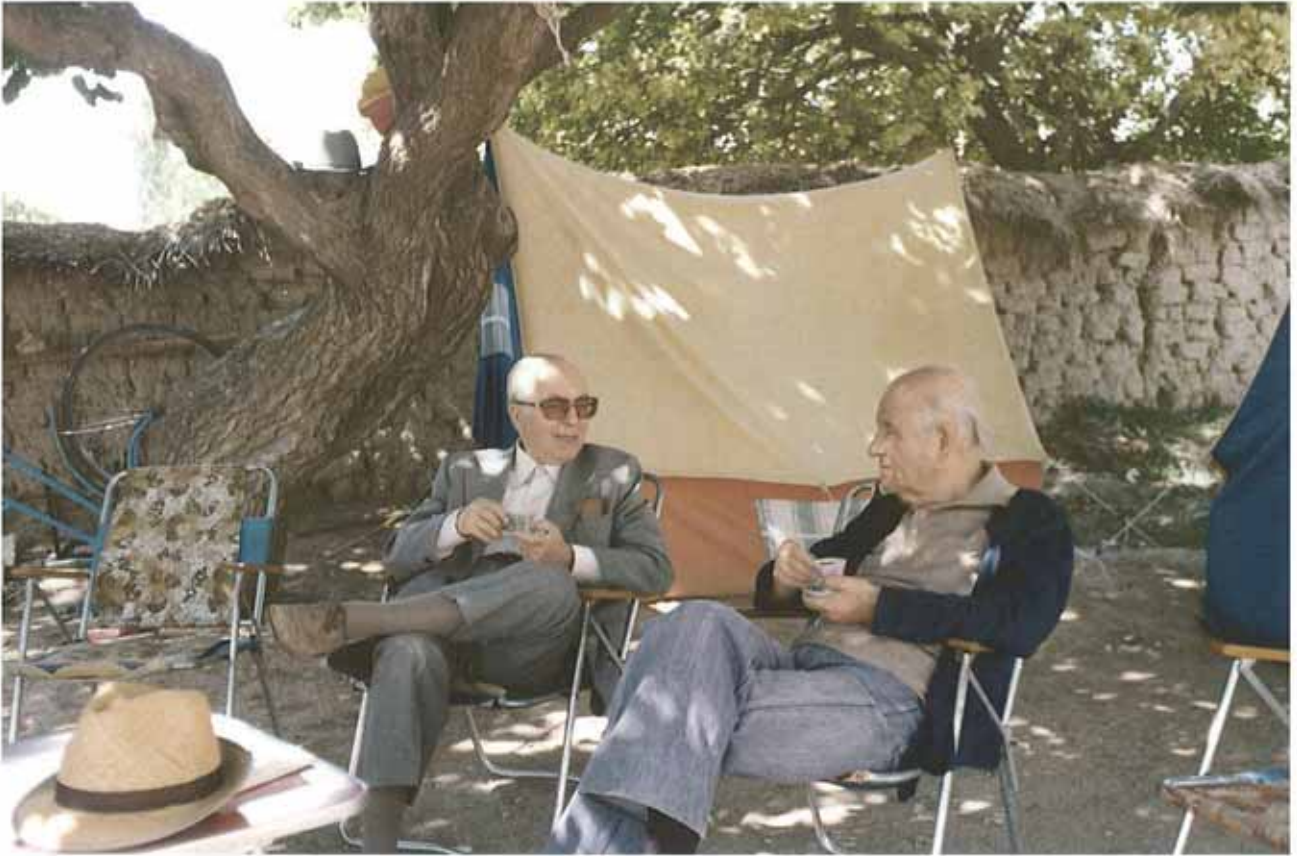
Res. 1: 1-Prof. Dr. Sedat Alp, Türk Tarih Kurumu'nda 2-Uluğ İğdemir'le beraber.

Res. 2: 1-Prof. Dr. Sedat Alp, 2-Eşi Ferzan Alp, 3-Prof. Dr. Arif Ersoy ve 4-Prof. Dr. Aygül Süel'le evinde.

Res. 3: Prof. Dr. Sedat Alp'e Çorum'da fahri hemşehrilik verilmesi töreni.

Res. 4: Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Heinrich Otten ile birlikte, Konya Karahöyük kazısı.

Res. 5: 1-Prof. Dr. Sedat Alp'e Alman Cumhurbaşkanı Liyakat Nişanının verildiği törende, 2-Ord. Prof. Ekrem Akurgal, 3-Prof. Dr. Kudret Ayiter ve 4-Prof. Dr. Yaşar Önen'le birlikte.

Res. 6: 90. Yaş gününde TÜBA üyeleriyle.

1-Tahsin ve Nîmet Özgüç 2-Sedat Alp 3-Ferzan Alp 4-Metin Ant 5-Ayhan Çavdar 6-Engin Bermek 7-Halil İnancık
8-Aygül Süel 9-Celal Şengör 10-Halet Çambel 11-İzzet Berker

Res. 7: Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Afet İnan ile birlikte.

DR. EDİBE UZUNOĞLU'NUN ARDINDAN (18 Ekim 1930 - 6 Ocak 2007)

Zeynep KIZILTAN*

06.01.2007 tarihinde yitirdiğimiz İstanbul Arkeoloji Müzeleri uzmanı, emekli müzeci Edibe Uzunoğlu, 18.10.1930 tarihinde Edremit'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Edremit'te tamamlayan Uzunoğlu, 1959 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya ve Anadolu Arkeolojisi Bölümü'nden mezun oldu.

Mezuniyet tezi Prof. K. Bittel'in yanında **"En Eski Devirlerden, II. Binin Sonuna Kadar Anadolu'da Ağırlıklar ve Kıymet Ölçüleri"** konusunda hazırlamıştı.

E.Uzunoğlu, mezun olduğu 1959 yılında İstanbul Belediyesi, İmar Müdürlüğü, Eski Eserler Bürosu'nda işe başlamıştır. Bir süre burada çalıştıktan sonra, Kastamonu Göl İlköğretmen Okulu Tarih Bölümü Stajyer Öğretmeni kadrosuyla, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nde göreve başlamıştır. 30.04.1960 tarihinden itibaren Müze Asistanı olarak başladığı görevini 1995 yılına kadar sürdürmüştür. 07.09.1961 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü I. sınıf uzman kadrosuna atanmıştır. 1962 yılında **"III. ve II. Binlerde Anadolu Tartı Ağırlıkları"** konusunda terfi tezi hazırlamıştır. 1965'te ise **"Eski Şark Eserleri Müzesi Mühür Koleksiyonunda, Menşei Bilinmeyen Mühürlerin İncelenmesi"** konulu ikinci terfi tezini vermiştir. 1968'de **"Eski Şark Eserleri Müzesi'nde Yeni Teşhir Prensipleri"** adlı tezini, 1969'da ise **"Nippur Menşei Bir Baş"** konulu terfi tezi izlemiştir.

1970 yılında, VII. Türk Tarih Kongresi'nde Eski Şark Eserleri Müzesi'nde yapılan yeni teşhir

çalışmaları ve depo düzenlemeleri ile ilgili bir bildiri sunan Uzunoğlu, müzecilik alanında bilgi görgü ve ihtisasını arttırmak amacıyla 1971-1972 yıllarında Bakanlık tarafından 11 ay süreyle Almanya'ya gönderilmiştir.

29.02.1972 tarihinde baş uzman olan Edibe Uzunoğlu, aynı yıl İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Eski Şark Eserleri Müzesi, Seksiyon Şefliği'ne getirilmiştir.

Uzunoğlu'nun uzun yıllar görev yaptığı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri içinde yer alan Eski Şark Eserleri Müzesi, Yakın Doğu ülkelerinin eski uygarlıklarını tanıtan önemli bir müzedir. Koleksiyonları, Anadolu ve Mezopotamya'nın Yunan öncesi; Mısır ve Arabistan Yarımadası'nın İslam öncesi dönemlerine ait eserlerden oluşur.

Eski Şark Eserleri Müzesi'nin bugün içinde bulunduğu bina, Osman Hamdi Bey tarafından, 1883 yılında, Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) olarak yaptırılmıştır. Daha sonra bina, müze emrine verilmiştir. Binanın müze olarak düzenlenmesi için davet edilen, Alman uzman Eckhard Unger, 1917-1919 ve 1930-1935 yıllarında çalışarak, müzenin teşhirini tamamlamış ve eserlerle ilgili birçok yayın yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında savunma amacıyla boşaltılan Müze, daha sonra Osman Sümer tarafından, E. Unger'in ilkeleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Ancak 1963 yılına gelindiğinde, Müze binasında, büyük bir onarım kaçınılmaz hale gelmiştir. Onarım için boşaltılan Müze binasında iç yapıda bazı değişiklikler yapılarak çağdaş müzecilik

*İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Sultanahmet, İstanbul,Türkiye

anlayışına göre yeni bir sergileme için girişimlerde bulunulmuş ve dönemin Müze Müdürü Necati Dolunay'ın katkıları ve Edibe Uzunoğlu'nun özverili çalışmaları sonucunda, Müze'de yeniden teşhir çalışmalarına başlanmıştır. Edibe Uzunoğlu'nun ifadesiyle; *"Yeni teşhirin amacı; eğitici olmak, halk topluluklarının en küçük bireyine, insanoğlunun tarihi süreç içinde gerçekleştirdiği kültür atılımlarını, insan elinden çıkmış kültür belgelerinin tanıklığında anlatmaktır"*.

Bu amaç doğrultusunda, Eski Şark Eserleri Müzesi teşhiri bölgesel bir sınıflama içinde yapılmış, Arabistan Yarımadası, Mısır, Mezopotamya ve Anadolu kültürleri ayrı ayrı kendi tarihi gelişimleri içinde sunulmuştur. Böylece, 1963 yılında başlatılan onarım ve teşhir çalışmaları ödenek yetersizliği nedeniyle uzun sürmüş, ancak Müze idarecileri ve Edibe Uzunoğlu'nun kişisel girişimleri sonucunda çalışmalar 1974 yılında tamamlanmış ve Müze ziyarete açılmıştır.

Edibe Uzunoğlu, teşhir çalışmaları sırasında, 1966 yılında Avusturya, Almanya ve Danimarka'da iki ay süreyle, müzeleri gezerek, müzecilik ve müzelerin teşhir tanzimiyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Müze ziyarete açıldıktan sonra, sürdürdüğü müzecilik çalışmaları ile birlikte, 1979 yılında Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Aşağı Fırat Projesi Kurtarma Kazıları kapsamında Malatya İmamoğlu Höyüğü Kazı Başkanı olarak kazılara başlamıştır. Ağır sağlık sorunlarına rağmen bu kazılara 1980-1988 yılları arasında devam etmiştir. Bu kazılar onun arkeoloji bilimine olan aşkını besleyerek büyümüştür.

Çok yönlü bir arkeolog olan Edibe Uzunoğlu, müzecilik ve kazı çalışmalarının yanı sıra uluslararası sergi organizasyonlarında da görev almıştır. 18. Avrupa Sanat Sergisi çerçevesinde, 1983 yılında İstanbul'da Aya İrini'de açılan, **"Anadolu Medeniyetleri"** sergisinin Tarihöncesi, Hitit ve İlk Demir Çağı bölümlerini hazırlamıştır. Bu çalışma sırasında, Anadolu'da il il gezerek

müzelerden eser seçmiş, sergi katalogu ve sunu yazılarını ciddi sağlık sorunlarına rağmen büyük bir özveri ile tamamlamıştır. Ülkemiz için de övünç kaynağı olan bu sergide, **"Başlangıcından Hitit Dönemi Sonuna Kadar Anadolu Kültürleri"** başlığı altında Paleolitik, Mezolitik, Kalkolitik, İlk Tunç ve Hitit dönemlerine ait birçok eseri sergiye almıştır. Katalog için hazırladığı sunu yazısında, bu kültürleri akıcı bir dille anlatır.

Sunu yazısında *"Anadolu Uygarlığı, saldırdığı kökleri ile bütün kuvvetini toprağın derinliklerinden alan bir ağaç gibi gelişip büyüdükçe büyümüş ve ululaşmıştır. Ancak, kuvvetini aldığı eski kültürler; Karain, Beldibi'nden başlayarak Çayönü, Çatalhöyük, Troya, Karaz ve diğerleri, onun gövde biçimlenmesinde, dal çatallarında, yapraklarının renginde, çiçeklerinin kokusunda ve meyvelerinin tadında kendini göstermiş, anımsatmış ya da tadımlatmıştır"* der. (Uzunoğlu 1983 Anadolu Medeniyetleri I, Tarihöncesi Hitit, İlk Demir Çağı, S.17-36, İstanbul.1983)

Cumhuriyetin 70. yılı nedeniyle 1993 yılında açılan, **"Çağlarboyu Anadolu'da Kadının 9000 Yılı"** adlı sergide, Tarihöncesi, Hitit ve Demir Çağı bölümünü -kurduğu ekiple birlikte hazırlamıştır. Edibe Uzunoğlu bu sergide de Anadolu müzelerini tek tek dolaşmış ve **"Çağlarboyu Anadolu'da Kadın"** temasını yansıtan en iyi örnekleri seçmiştir.

T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından bastırılan sergi katalogundaki sunu yazısında; *"Halen içinde yaşadığımız çağdaş uygarlık, insan soyunun iki cinsi olan kadın ve erkeğin yaratacılığıdır."* der. Anadolu uygarlık tarihinde kadının yeri ve konumunu saptayabilmek için, konunun evrensel olması nedeniyle, evrensel kültür tarihinde insan evrimini ve bu evrim içinde kadının durumunu genel anlamda değerlendirmiştir. Kronolojik bir sıralama içinde tüm bu düşüncelerden hareketle *"insanın biyolojik evrimini tamamladığı Homo Sapiens sapiens evresinden itibaren, kadının yaratıcı niteliklerine inanılır. Bu üst Paleolitik'ten beri süregelen evrensel bir düşünce ve inanç"*

biçimidir. Bu inanç biçiminin olgunlaşıp, Neolitik Çağ'da evrensel bir din haline gelmesi Anadolu toprakları üzerinde gerçekleşmiştir. Bu düşünce ve inanç Anadolu'da çağlar boyunca bütün sosyo-ekonomik değişimler içinde de inanç dünyasındaki yerini korumuştur. Ve sonuçta Hristiyan dininin özündeki tanrıyı doğuran ana, Meryem (Theotokos Meryem) yine Neolitik "Ana Tanrıça"dır." der. Bu, onun bakış açısı ve sentezinin sonucudur (Uzunoğlu, 1993 Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, Anadolu'da Kadının 9000 Yılı, 16-24, 36-113, İstanbul).

1996 yılında Belçika'da açılması planlanan ancak gerçekleştirilemeyen "Europolia '96 Türkiye Festivali" etkinlikleri çerçevesinde planlanan sergide de görev almıştır. Bu kapsamda Türkiye Müzeleri'nin üçte birini dolaşmış, ancak serginin iptal edilmesi nedeniyle bu çalışma bitirilememiştir.

05-11.07.1992 yılında, Almanya'nın Heidelberg kentinde düzenlenen "39. Uluslararası Assirioloji Kongresi" ne katılmıştır. 1994 yılında Ankara'da yapılan "XII. Türk Tarih Kurumu Kongresi"nde bildiri sunmuş, 1994 yılında Irak'ta "6. Uluslararası Babil Festivali" kapsamında yapılan "Arkeoloji ve Tarih Sempozyumu"na davet edilmiştir.

Uzunoğlu birçok kazıya da katılmıştır. 1960-1980'li yıllar arasında Van Toprakkale, Hieropolis, Boğazköy kazılarında Bakanlık temsilcisi, İmamoğlu ve Pendik kazılarında ise kazı başkanı olarak görev almıştır.

Birçok bilimsel makalesi bulunan Edibe

Uzunoğlu, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü üyesidir. Mezun olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden "Fahri Doktora" unvanı almıştır.

Edibe Uzunoğlu, ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin kuruluşunun 100. yılı nedeniyle açılışı yapılan ve Avrupa Konseyi'nden ödül alan, "Çağlar boyu Anadolu ve Troia Kùltürleri" ile "Anadolu'nun Çevre Kùltürleri; Suriye, Filistin ve Kıbrıs" adlı sergileri geniş bir ekip çalışmasıyla hazırlamıştır. Bu çalışmalar müze uzmanlarının deneyim kazanmasına olanak sağlamıştır.

Müzecilik çalışmalarını başarılarla sürdüren E. Uzunoğlu, meslek hayatının 35. yılında, 1995 tarihinde İstanbul Arkeoloji Müzelerinden emekli olmuştur.

Arkeolog ve müzeci olarak yaptığı çalışmaları ve dünya görüşünü kısaca özetlemeye çalıştığım Edibe UZUNOĞLU, engin insan sevgisi ile doluydu. Yunus felsefesi tüm hayatına yön vermişti, arkeolojiye büyük bir aşkla bağlıydı, müzecilik ise vazgeçemediği tutkusuydu. Edibe Hanım'ın müzecilik anlayışının temelinde insan vardı. O, "İnsanların, müzelerde sergilenmekte olan eserlerle ilişki kurmalarını sağlamak gerekir" derdi. Ülkemizde çağdaş müzecilik anlayışı içinde ilk sergilemeleri başlatmıştı. Edibe Uzunoğlu, hayata çok bağlı idi. İnsanları ve ülkesini candan severdi. Genç müzecilere müzeciliğin bir sevgi ve özveri işi olduğunu vurgular, uyarı ve eleştirilerini de tatlı sözlerle ve esprilerle yapardı. O'nu tüm dostları ve müzeci meslektaşları her zaman sevgi ve saygıyla anacaktır.

EDİBE UZUNOĞLU'NUN SEÇME YAYINLARI

UZUNOĞLU, E.

- 1978 "Küp Üzerinde Bir Hitit Mühür Baskısı", *Anadolu Araştırmaları* VI, 179-193, Lev., I-III
 1979 "Une Figurine de Fondation Hittite", *Florilegium Anatolicum, Mélanges offert Emmanuel Laroche*, Éditions E. De Boccard, Paris
 1979 "Die Abrollung eines Hethitischen Siegels auf einem Pithos", *Istanbuler Mitteilungen* 29, 65-75

- 1981 "Malatya İmamoğlu Höyüğü 1980 Çalışmaları", *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 17-19
 1983 "İmamoğlu Höyüğü'ndeki 1981 Çalışmaları", *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 8-12 Şubat 1982, Ankara, 131-135 (4 resimle birlikte)
 1983 *Anadolu Medeniyetleri I, Tarihöncesi, Hitit, İlk Demir Çağı, Sergi Kataloğu*, İstanbul, 13-311

- 1984 "Başlangıçtan Hitit Dönemi Sonuna Kadar Anadolu Kültürleri", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, İstanbul 23-27 Mayıs 1983, Ankara, 29-30.
- 1985 "Personel Hareketleri: Kaybettiklerimiz: Işıl Muslubaş'ın Ardından", *Eski Eserler ve Müzeler Bülteni*, 3.
- 1985 "Malatya İmamöğlu Höyüğü'nde 1983 Yılı Kazı Çalışmaları", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, İzmir, 16-20 Nisan 1984, Ankara, 235-243 (10 resim ile birlikte).
- 1986 "İmamöğlu Kazıları 1984 Yılı Çalışmaları", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 20-24 Mayıs 1985, Ankara, 181-199 (19 resim, 4 plan ile birlikte).
- 1987 "Malatya-İmamöğlu Höyüğü'nde 1985 Yılı Kazı Çalışmaları", *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 26-30 Mayıs 1986, Ankara, 213-229 (24 resim, 2 plan ile birlikte).
- 1988 "Malatya-İmamöğlu Höyüğü'nde 1986 Yılı Kazı Çalışmaları", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 06-13 Nisan 1987, Ankara, 205-228 (20 resim, 1 plan, 3 çizim ile birlikte).
- 1989 "Malatya-İmamöğlu Höyüğü, 1987 Yılı Kazı Çalışmaları", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 23-27 Mayıs 1988, Ankara, 93 (29 resim ve 1 plan ile birlikte).
- 1989 "Fragment eines bemalten Gefasses mit Libationsdarstellung aus İmamöğlu Höyük bei Malatya", *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, Ankara, 497-503; fig.: 1-4, pl.: 137-140.
- 1993 *Çağlarboyu Anadolu'da Kadın; Anadolu'da Kadının 9000 Yılı, Sergi Kataloğu*, İstanbul, 16-24, 36-113.
- 1994 "Ein Bleudol mit Scheibenförmigem Körper", *Festschrift Neve*
- UZUNOĞLU, E., F. ERSOY, İ. MUSLUBAŞ,
F. YILDIZ, V. DONBAZ, E. EREN
1982 *Eski Şark Eserleri Müzesi Rehberi*, İstanbul

Res. 1: Edibe Uzunoğlu, Urfa, Balıklı göl. 1995.

Res. 2: Edibe Uzunoğlu, Urfa, Harran.

Res. 3: 1-Edibe Uzunoğlu, 1964 Eski Şark Eserleri Müzesi onarımı. 2-Prof. Dr. Arif Müfit Mansel ve 3-Prof. Dr. Bahadır Alkım ile birlikte.

KALETEPE DERESİ 3. ORTA ANADOLU'DA TABAKALANMA VEREN BİR İLK PALEOLİTİK ÇAĞ YERLEŞMESİ

KALETEPE RIVER 3.
AN EARLY PALEOLITHIC SITE WITH
STRATIGRAPHY
IN CENTRAL ANATOLIA

Ludovic SLIMAK*
Berkay DİNÇER**

Anahtar Sözcükler: Alt ve Orta Paleolitik, Orta Anadolu, obsidien, tefra kronolojisi, *Equid*.

Keywords: Lower and Middle Paleolithic, Central Anatolia, obsidian, tephrochronology, *Equid*.

Located in the volcanic area of Central Anatolia, Kaletpe Deresi 3 was discovered in the summer of 2000 and has been excavated until 2006. The site contains one of the most important in situ open-air Paleolithic sequence excavated in Turkey, and the first stratified Paleolithic archaeological record in Central Anatolia. Volcanic activity in the region generated a number of obsidian intrusions which have attracted humans to the area throughout prehistory. The stratigraphic sequence at Kaletpe, roughly 8 m in depth, presents at least nineteen distinct archaeological horizons representing the Lower and Middle Paleolithic. Tephros in the Middle Paleolithic horizons and the rhyolitic bedrock bracket the time span represented at Kaletpe. The lithic industry at the site illustrates a wide range of technological behaviours, and documents changes in raw material exploitation and artifact manufacture through the Lower and Middle Paleolithic. It also includes probably the oldest in situ Acheulean industry in Anatolia.

Kaletpe Deresi 3, Niğde'ye bağlı Kömürcü köyü yakınlarında, kalko-alkalin türünden bir yanardağ olan Göllü Dağ'ın doğu eteklerinde yer almaktadır (Res. 1). UTM koordinatları 0637430-4238248 ve denizden yüksekliği 1608±4 metredir. Göllü Dağ, Alt Pleistosen'den (1,48 milyon yıl) Orta Pleistosen'e kadar aktiftir ve bu dönemde, tarihöncesi çağlar boyunca önemli ölçüde işlenen birçok obsidien akıntısı oluşturmuştur (G. Bigazzi et al. 1998). Kaletpe'nin Paleolitik Çağ tabakaları 2000 yılında L. Slimak tarafından gerçekleştirilen

yüzey araştırması sırasında ortaya çıkarılmıştır ve buluntu yeri 2006 yılına kadar yedi kazı sezonu boyunca kazılmıştır. Buluntu yeri, arkeolojik tabakaların kesilerek ortaya çıkmasını sağlayan, doğu-güneydoğu doğrultulu bir dere yatağındadır (Res. 2, Plan 1). Bu dere yatağında AVAL (aşağı) ve AMONT (yukarı) olarak adlandırılan yan yana iki ayrı açmada kazı gerçekleştirilmiştir (Res. 3-4).

Araştırmalar sırasında toplam kalınlığı yaklaşık sekiz metre olan 19 arkeolojik tabaka ortaya

*UMR 6636, Maison Méditerranéenne, ESEP, rue du Chateau de l'Horloge, BP 647, 13094 Aix-en-Provence Cedex 2, France, slimak@mmsh.univ-aix.fr.

**İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, Beyazıt, İstanbul, berkay@paleoberkay.cjb.net

çıkarılmıştır. Bu tabakalar, I'den XII'ye kadar rakamlarla ve bu rakamlara çeşitli eklemelerle adlandırılmışlardır. Üstteki dört tabaka Orta Paleolitik Çağ'a ait obsidien buluntular içermektedir. Kaletepe'nin en eski tabakalarıysa riolit, bazalt ve andezitin kullanıldığı kaba bir işleyim ve iki yüzeyli alet üretimine yönelik obsidien ürünleri içerir. II. tabakada bazı paleontolojik bulgular (*Equid* alt çenesi ve azı dişleri) ortaya çıkarılmıştır (Res. 5). Buradaki tabakaların en önemli özelliği, çeşitli volkanik tefra katmanlarıyla kilitlenerek sağlamlaşmış olmalarıdır. Bu tefra katmanları, buluntu yerinin en son tabakalarının hemen üzerinde bulunmakta ve bunların kronolojik olarak daha kolaylıkla anlaşılmasını sağlamaktadırlar. Bu riolitik tefralar Acıgöl syn-caldeirası etkinlikleri sonucunda oluşmuşlardır ve dolayısıyla 160 bin yıldan öncesine tarihlenmektedirler (D. Mouralis 2003). Bu arkeolojik tabakalanma, Alt ve Orta Paleolitik çağlarda oluşmuştur ve Orta Anadolu'nun ilk *in situ* Paleolitik buluntu yeridir. En alttaki ilk tabakalar, olasılıkla Türkiye'de şimdilik bilinen en eski insan yerleşimine ait kanıtları içermektedir.

SEDİMANTOLOJİ VE TEFRA KRONOLOJİ

Kaletepe, Kapadokya'da, Miosen'den beri aktif olan "Orta Anadolu Volkanik Bölgesi"nde bulunmaktadır. Dördüncü Jeolojik Zaman'da da, bu bölgenin etkinliği sürmüştür. Göllü Dağ volkanik etkinliği sonucu obsidien, perlit ve riolitik oluşumlar açığa çıkmıştır (D. Mouralis et al. 2002). Bu etkinlik Orta Pleistosen'e tarihlenmektedir. Obsidienlerin fizyon izi tarihlemesi 1.48 ± 0.09 ve 0.98 ± 0.06 milyon yıldır (G. Bigazzi et al. 1993) ve K/Ar tarihlemesinin sonuçları 1.1 ± 0.02 ve 0.44 ± 0.07 milyon yıl aralığına işaret etmektedir (D. Mouralis 2003). Bu obsidienler, Paleolitik ve Neolitik çağlar boyunca yoğun olarak kullanılmışlardır. Kaletepe Deresi 3 olarak adlandırılan kazı alanı Kabak Tepe'nin güneydoğu eteklerinde, mevsimlik bir derenin güney yamacındadır. Buradaki katmanlarda bulunan tefralar, bölgedeki volkanik etkinliklerin anlaşılması

açısından büyük öneme sahiptir. Kaletepe'deki en eski tabakalar, 1.1 ± 0.02 mil-yon yıl öncesine tarihlenen bir obsidien akıntısı katmanının üzerinde bulunmaktadır (D. Mouralis 2003). Tarih olarak en yeni olan I. ve II. arkeolojik tabakalar arasında altı adet tefra katmanı bulunmaktadır (Plan 2). Buradaki camı parçaların jeokimyasal analizi elektronik mikroskopla gerçekleştirilmiştir. Buradaki tefraların kökenlerinin anlaşılması için alınan örnekler (R1-R5) (D. Mouralis 2003, D. Mouralis et al. 2001, D. Mouralis et al. 2002), Kapadokya'daki Dördüncü Jeolojik Zaman'a ait yüzden fazla tefra örneği ile karşılaştırılmıştır. Bu örnekler Acıgöl örnekleri ile jeokimyasal olarak yakın benzerlik göstermektedirler. Örneklerden bir tanesinin (R6) kökeni belirsizdir. Fakat bunun da Göllü Dağ kompleksinin kuzeyindeki volkanik yapıyla bir ilişkisi olduğu düşünülebilir. Bu yapılardan bazıları 75 ve 180 bin yıl öncelerine tarihlenmişlerdir (C. Kuzucuoğlu et al. 1998, K. Olanca 1994). R1 ve R5'in Acıgöl örnekleri ile karşılaştırılarak incelenmesi, bölgedeki Dördüncü Jeolojik Zaman tefra kronolojisi bilgilerine yeni katkılar sağlamıştır. Yapılan son K/Ar tarihlemesi ve arazi çalışması, bu tefraları oluşturan volkanik etkinliğin 160 bin yıldan öncesine tarihlendiğini göstermektedir (D. Mouralis 2003). Bu tarihleme, I ve II. tabakaların taş alet teknolojisine göre yapılan tarihleme ile uyum içindedir.

ARKEOLOJİK BULUNTULAR

Derenin kıyıları oldukça dik olduğundan, kazılan iki açmanın konumlandırılmasında arazi koşulları göz önünde bulunduruldu. Birbirine bitişik sayılabilecek bu iki açmada, toplam 30 metre kareye yakın alan kazıldı. Bu iki alandaki arkeolojik tabakalanma, özellikle üst evrelerde, birbirine oldukça benzemektedir. Kazılar sonucunda arkeolojik tabakalardan toplam 5000'den fazla Paleolitik buluntu gün yüzüne çıkarılmıştır (Tablo bkz.38). Çevrede yüksek kalitedeki hammaddenin bolluğuna karşın, bu arkeolojik tabakalanmanın hiçbir evresinin herhangi bir işlik yerine işaret etmediğini söyleyebiliriz. Üst-

teki tabakaların (I' ve I) sınırlı bir alanda kazılmış olmasından dolayı, bunlara ait sadece birkaç düzine işlenmiş yontma taş bulunmuştur. Bunlar güçlükle tanımlanabilen, Orta Paleolitik Çağ'a ait buluntulardır. Bu iki tabaka, 160 bin yıla tarihlenen R1-R6 tefra tabakalarının üzerinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla bu tarihten daha yakın bir zamana aittirler. I. tabaka Levallois işleyiminin ve bazı yan kazıyıcıların bulunduğu bir tabakadır.

II. tabaka, Kaletepe'nin en önemli arkeolojik tabakalarından birisidir. Bu tabaka birbirinden farklı üretim tekniklerinin bir arada bulunuşuyla tanımlanır: uzun taşımaklar (supports, blanks) üreten, tek vurma düzlemlili üretim ile doğrusal ve dilgisel Levallois. Tek vurma düzlemlili üretim tekniğinde daha çok, doğal olarak iki yüzeyli olan ya da hafifçe değişikliğe uğratılmış parçaların dışbükey yüzeylerinden parçalar çıkarılarak aletler hazırlanmıştır. Dilgisel Levallois üretimi ikinci planda kalır. Buluntu topluluğunun %9'unu oluşturan düzeltili parçaların büyük çoğunluğu yan kazıyıcılardır.

II' olarak adlandırılan tabakada bulunan parçalar, sayıca çok değildir ve parçaların çoğu karakteristik özellikler taşımaz. Bazı taşımak (supports, blanks) ve çekirdekler çift piramit (bipyramidal) türü discoïd işleyimine aittir (E. Boëda 1993, L. Slimak 1998-1999, L. Slimak 2003, L. Slimak 2004). Az sayıdaki şekli değiştirilmiş taşımaklar, pulcuklu düzeltililerin ürünleridir.

III. tabakanın obsidien işleyimi çoğunlukla, açık vurma düzlemlili ve uzunlaştırılmış parçaların da bulunduğu, iri, geniş taşımakların (supports, blanks) üretimine odaklanmıştır. Düzeltili ürünler, yanyana açılmış Clactonien çontuklarla gerçekleştirilmiş, dişlemelilerle ve pulcuklu düzeltililerle şekillendirilmiş birkaç yan kazıyıcı ile temsil edilmektedir (Çizim 1).

IV. tabakada obsidien pek fazla tercih edilmemiştir. Bu tabakanın taş aletleri daha çok yerel olarak bulunan riyolit, andezit ve bazalttan

yapılmışlardır. Bu tür taşlar daha çok iri aletlerin yapımı için kullanılmışlardır. Buna karşın, bazı buluntular Levallois işleyimi ile benzerlikler gösterir. Bu tür bir tekniğin izlerini taşıyan parçaların çoğunluğu, genelde az işlenmiş olan obsidienlerdir (Çizim 2-4).

V-XII. tabakalar, genel olarak aynı yapım geleneğine ve jeolojik yapıya sahiptir. İşlenmiş parçaların büyük çoğunluğu andezittendir. Bu işleyim içindeki en büyük çoğunluğu, yaklaşık %10 orana sahip olan, çok yüzeyli parçalar (pièces polyédriques) oluşturur (Res. 6). Bu parçaların ne amaç için kullanıldıkları şu an için çözülememiş bir sorundur. Bu parçalardan çıkan yongaların herhangi bir iş için kullanılabilecekleri pek olası görünmemektedir. Bu tabakalarda bulunan satır ve kıyıcı-satırlar, çok yüzeyli parçaların tersine andezitten değil, daha çok riyolit ve bazalttan yapılmışlardır. İki yüzeyliler (el baltaları) ise sekiz tabakanın tümünde obsidienden üretilmişlerdir. İki yüzeyliler tip olarak oldukça çeşitlidirler. Bu tabakalarda bulunan işlenmiş obsidienlerin büyük çoğunluğu bu üretim zincirine ait parçalardır. VII. tabaka ve üstündeki tabakalarda Levallois tekniği ile üretilmiş parçalar, Alt Paleolitik Çağ'daki en eski Levallois kullanımlarından bir tanesini kanıtlamaktadır. Aynı zamanda, bu tabakalarda hem obsidien, hem de andezitten nacakların (hachereau) da bulunduğundan söz etmemiz gerekir. Çok yüzeyli parçalar, yontuk çakıllar, iki yüzeyli ve nacaklarla birlikte bu tabakaların Kaletepe'ye özgü ayrı bir işleyimi oluşturduğu görülmektedir. Ancak, bu tabakaların Afrika kökenli alt Acheul kültürü ile yakın bağlarının olduğunu da belirtmemiz yerinde olacaktır (L. Slimak et al. 2005) (Çizim 5-6).

HAYVAN KALINTILARI

2000 yılında, Ludovic Slimak tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında, Kaletepe Paleolitik Çağ dolgularının bulunduğu alanda bir atgile ait çene kemiği bulunmuştur. Bu, arkeolojik olarak II. tabakaya ait, bir *equid*'in sağ

yarım çene kemiğidir. Bu çenenin dişleri de üzerindedir. Kemiğin yüzeyi, asidik dolgulardan dolayı kimyasal olarak aşınma izleri taşımaktadır. Bu nedenle, kemiğin üzerinde insanlar tarafından kesilip kesilmediğine dair hiçbir iz tespit edilememiştir. Dişlerin yapısı bunun erişkin bir birey olduğunu göstermektedir. Yakınoğlu'daki son araştırmalar (V. Eisenmann et al. 2002), bu döneme ait *equid*'ler arasında biyometrik ve morfolojik olarak geniş bir çeşitliliğin olduğunu, bir bireyin diğerleriyle az benzerlik taşıyabileceğini göstermiştir. Genel olarak, Kaletepe'de bulunan bu bireyi, bu coğrafyada bilinen diğer *equid* türlerinden birine dahil etmek zor görünmektedir. Bu paleontolojik örnek, insanın bu kalıntılarla ne gibi bir ilgisi olduğunun anlaşılması için yetersiz kalmaktadır. Bunların bulunduğu tefra katmanlarının yaşı yaklaşık olarak 160 bin yıldır.

Çene kemiği bulunan bu atgile ait dişlerin analizi, bunun oldukça ilkel bir tür olduğunu ve diğer atgil türlerinden çok modern eşek ile benzerlikler gösterdiğini ortaya koymuştur. Ancak Anadolu'da bu döneme ait *equid* kalıntılarının bilinmemesi de bir genelleme yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu aşamada, bu buluntunun az evrimleşmiş hali ile, sadece modern *equid* türlerinin ortaya çıkışından daha öncesine işaret ettiğini söyleyebiliriz.

2004 yılındaki kazılar sırasında da, yine II. tabakaya ait olan bir atgil azı dişi daha bulunmuştur. Olasılıkla erişkin olmayan, genç bir *equid*'e ait olan bu sağ azı dişinin analizi, bunun, Üst Pleistosen'e tarihlenen Suriye'deki Umm el-Tlel (V. Eisenmann et al. 2002) buluntularından daha az evrimleşmiş olduğunu ve dolayısıyla da, daha erken bir döneme ait olabileceğini göstermiştir. Bu diş ve çene kemiği aynı tabaka içinde, birbirlerinden yaklaşık 10 metre uzakta bulunmuşlardır. Bunların aynı bireye ait olmaları, kanıtlanamasa da, olasıdır. Tüm analizler, bunların modern atgillerden daha az evrimleşmiş olduklarını göstermektedir. Modern türlerin ilk kez Üst Pleistosen'de ortaya çıktıkları düşünüldüğünde, Kaletepe'deki *equid*

kalıntılarının Orta Pleistosen sonlarına tarihlenmeleri çok daha mantıklı olacaktır.

SONUÇLAR

Kaletepe Paleolitik Çağ tabakalanması, Alt ve Orta Paleolitik Çağlara tarihlenen toplam 19 tabakaya sahiptir. Bu tabakalar genel olarak üç ana evreye ayrılabilir.

Bunlardan tarih olarak en yeni olan birinci evre, en üstteki üç tabakayı (I, I' ve II) içerir. Yontma taş topluluğu, Levallois ve bununla birlikte yan kazıyıcı üretime yönelik, tek vurma düzlemli bir yöntemi içerir. Bu tabaka, Orta Paleolitik'in eski bir dönemi boyunca çeşitli Mousterien buluntularını yansıtır.

İkinci evre (II' ve III. evreler), discoïd işleyimini ve dişlemeli aletleri içerir. III. tabakada, bu aletler, geniş topuklu enli taşımalklardan (supports, blanks) üretilmişlerdir. Bu evre, tipolojik ve teknolojik olarak bir tür Clactonien endüstri olarak tanımlanabilir.

Üçüncü evre, oldukça farklı bir ekonomik davranışa ait kanıtları ortaya koyar. Bu evrede, kısmen silisli kayaçlar tercih edilmişlerdir. IV. tabaka, Levallois işleyimine yakın bir teknikle üretilmiş iri aletleri içerir. V. tabakada ise bazalt, andezit ve riyolitten iri aletlerle birlikte, hammadde olarak obsidienin de iki yüzeyli aletlerin üretiminde kullanıldığı görülmektedir. Bu tabaka, Alt Paleolitik'e aittir ve Acheul kültürünü yansıtır.

Türkiye'de Pleistosen arkeolojisi ile ilgili olarak kazılmış buluntu yerleri ne yazık ki çok az sayıdadır. Bu nedenle Kaletepe ile karşılaştırma yapılabilecek buluntu yerleri seyrek. Orta Anadolu'da, Tuz Gölü'nün hemen batısındaki Dursunlu'da, az miktardaki yaklaşık 1 milyon yıllık buluntular arasında, iki yüzeylilere ait bir işleyimin kanıtları yoktur (E. Güleç et al. 1999). Önemli bir Paleolitik işleyime sahip ve Kaletepe'ye en yakın buluntu yeri, yüzlerce kilometre uzakta, Akdeniz kıyısındaki Karain Mağarası'dır. Burada Alt ve Orta Paleolitik Çağ

tabakaları yaklaşık 500 bin yıllık bir geçmişte aydınlatır (M. Otte et al. 1998, I. Yalçinkaya et al. 1992). Buradaki tabakalanmanın en eski evrelerinde "Clactonien" tarzda bir işleyimden söz edilmektedir. Bu evreler Kaletepe'nin II. evresi ile benzerlikler gösterebilir. Aynı benzerlik, Trakya'da İstanbul Boğazı'nın hemen batısında bulunan Yarımburgaz Mağarası için de geçerlidir. Buradaki Orta Pleistosen tabakaları, yontuk çakıllarla birlikte dişlemeli aletler içeren Clactonien bir işleyim içerirler (B. Blackwell et al. 1990, S. Kuhn et al. 1996, M. C. Stiner et al. 1996). Kaletepe kazısına kadar bu üç buluntu yeri Anadolu'da bilimsel olarak araştırılmış en önemli buluntu yerlerini oluşturmaktaydılar. Fakat bu üç buluntu yerinde de iki yüzeyliler bulunmamaktadır. Anadolu'da kazılmış bu Paleolitik buluntu yerlerinde iki yüzeylilerin olmayışı, Acheul kültürünün Afrika dışına geçtiğini gösteren bir kanıt olarak yorumlanmaktaydı (E. Carbonell et al. 1999). Kaletepe'de kazısı gerçekleştirilen Acheul tabakaları, Anadolu'da iki yüzeylilerin dağılımıyla ilgili oldukça önemli bir boşluğu doldurdu.

Kaletepe, Orta Anadolu için bilinen ilk (ve şimdilik tek) Pleistosen tabakalanması olmasının

yanında, Anadolu'nun en eski yerleşimi ile ilgili sorulara da yanıt verebilecek buluntu yerlerinin başında gelmektedir. Alt Paleolitik'ten Orta Paleolitik Çağ'a kadar olan böylesine uzun bir süreyi içeren bir *in situ* tabakalanma yalnızca Türkiye için değil, yakın çevresi için de büyük bir öneme sahiptir.

KATKILAR

Kaletepe Deresi 3, Paleolitik Çağ kazıları, Niğde Müzesi başkanlığında, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı ve Mission de Préhistoire Anatolien (Fransa Dışişleri Bakanlığı) işbirliği ile Kömürcü-Kaletepe Obsidien Atölyesi Kazı Projesi kapsamında yürütülmektedir.

Bu proje, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje no: 1625/30042001, 115/15052003, 235/29042004, 348/030605 ve 533/05052006. Bu makalenin tüm yazım aşamalarındaki katılımlarından dolayı kazı başkanı Prof. Dr. Nur Balkan Atlı'ya, Dr. Damase Mouralis, Dr. Hylke Buitenhuis, Dr. Didier Binder, Dr. Catherine Kuzucuoğlu, Dr. Steven L. Kuhn ve Prof. Dr. Işın Yalçinkaya'ya katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- BIGAZZI, G., Z. YEĞİNGİL, T. ERCAN, M. ODDONE, M. ÖZDOĞAN, 1993
"Fission Track Dating Obsidians in Central and Northern Anatolia", *Bulletin of Volcanology* 55, 588-595.
- BIGAZZI, G., Z. YEĞİNGİL, G. POUPÉAU, L. BELLOT-GURLET, 1998
"Provenance Studies of Obsidian Artefacts in Anatolia Using the Fission-Track Dating Method: An Overview", *L'obsidienne au Proche- et Moyen-Orient: Du volcan à l'outil*, (Eds.) M. C. CAUVIN, A. GOURGAUD, B. GRATUZE, N. ARNAUD, G. POUPÉAU, J. L. POIDEVIN, C. CHATAIGNER, Oxford, BAR International Series, 69-89.
- BLACKWELL, B., H. SCHWARTZ, N. PORAT, F. C. HOWELL, G. ARSEBÜK, 1990
"Electron-Spin Resonance (ESR) Dating of Ursus Teeth from Yarımburgaz Cave, Turkey", *Geological Society of America* 22A, 120-121.
- BOEDA, E., 1993
"Le débitage discoïde et le débitage Levallois récurrent centripète", *Bulletin de la Société Préhistorique Française* 90/6, 392-404.
- CARBONELL, E., M. MOSQUERA, X. P. RODRIGUEZ, R. SALA, J. VAN DER MADE, 1999
"Out of Africa: The Dispersal of the Earliest Technical Systems Reconsidered", *Journal of Anthropological Archaeology* 18, 119-136.
- EISENMANN, V., D. HELMER, M. SANIA SEGUI, 2002
"The Big Equus from the Geometric Kebaran of Umm el Tiel, Syria", *Equus valeriani, Equus capensis or Equus caballus*, (Eds.) H. BUITENHUIS, A. M. CHOYKE, M. MASHKOUR, A. H. AL-SHIYAB, Groningen, Archaeozoology of the Near East V, ARC Publication, 62-73.
- GÜLEÇ, E., F. C. HOWELL, T. WHITE, 1999
"Dursunlu, A New Lower Pleistocene Artifact-Bearing Locality in Southern Anatolia", *Hominid Evolution: Lifestyles and Survival Strategies*, (ed.) H. ULLRICH, Berlin, Archaea, 349-364.
- KUHN, S. L., G. ARSEBÜK, F. C. HOWELL, 1996
"The Middle Pleistocene Lithic Assemblage from Yarımburgaz Cave, Turkey", *Paléorient* 22/1, 31-49.
- KUZUCUOĞLU, C., J.-F. PASTRE, S. BLACK, T. ERCAN, M. FONTUGNE, H. GUILLOU, C. HATTE, M. KARABIYIKOĞLU, P. ORTH, A. TÜRKECAN, 1998
"Identification and Dating of Tephra Layers from Quaternary Sedimentary Sequences of Inner Anatolia, Turkey", *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 85, 153-172.
- MOURALIS, D., 2003
Les complexes volcaniques quaternaires sur les paysages de Cappadoce (Göllüdağ at Acıgöl-Turquie): évolutions morphodynamiques et implications environnementales, Doktora tezi, Université Paris 12.

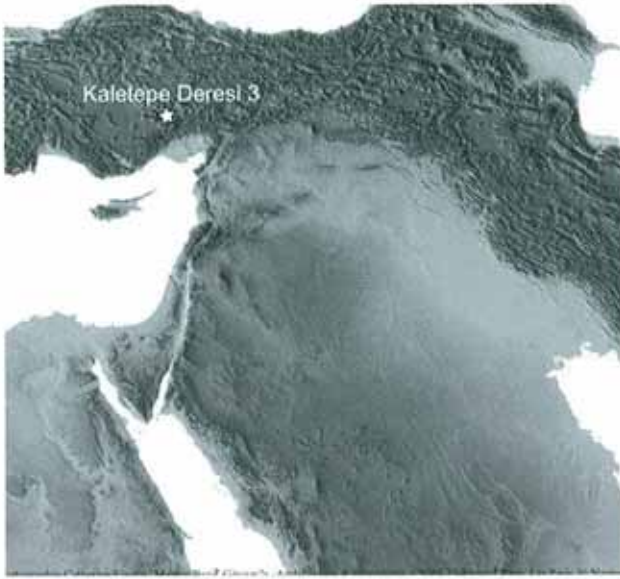
- MOURALIS, D., C. KUZUCUOĞLU, J.-F. PASTRE, A. TÜRKECAN, 2001
"Le volcanisme récent de Cappadoce: manifestations volcaniques du Pléistocène supérieur et de l'Holocène enregistrées dans le maar d'Eski Acıgöl -Résultats préliminaires", *8e Congrès français de sédimentologie, 12-14 Novembre 2001, Orléans, Association des sédimentologues français, Livre des résumés*, 251-252.
- MOURALIS, D., J.-F. PASTRE, C. KUZUCUOĞLU, A. TÜRKECAN, Y. ATICI, M. FONTUGNE, H. GUILLOU, S. KUNESCH, N. BALKAN-ATLI, D. BINDER, L. SLIMAK, H. ROCHE, 2002
"Les complexes volcaniques rhyolithiques quaternaires d'Anatolie centrale (Göllü Dağ et Acıgöl, Turquie): genèse, instabilité contraintes environnementales", *Quaternaire* 13/3-4, 219-228.
- OLANCA, K., 1994
Géochimie des laves quaternaires de Cappadoce (Turquie). Les Appareils monogéniques, Tez, Université Blaise-Pascal, Clermont-Ferrand 2.
- OTTE, M., I. YALÇINKAYA, J. KOZŁOWSKI, O. BAR-YOSEF, I. LOPEZ BAYON, H. TAŞKIRAN, 1998
"Long-term Technical Evolution and Human Remains in the Anatolian Palaeolithic", *Journal of Human Evolution* 34, 413-431.
- SLIMAK, L., 1998-1999 "La variabilité des débitages discoïdes au Paléolithiques

moyen, diversité des méthodes et unité d'un concept - L'exemple des gisements de la Baume Néron (Soyons, Ardèche) et du Champ Grand (Saint-Maurice-sur-Loire, Loire)", *Préhistoire Anthropologie Méditerranéennes* 7-8, 75-88.

- 2003 "Les débitages discoïdes moustériens, évaluation d'un concept de débitage", *Discoïd Lithic Technology*, (ed.) M. PESERANI, Oxford, BAR International Series, 33-65.
- 2004 *Les dernières expressions du Moustérien entre Loire et Rhône*, Yayınlanmamış Doktora tezi (865 sayfa), Université de Provence.
- SLIMAC, L., N. BALKAN ATLI, D. BINDER, B. DİNÇER, 2005
"Installations Paléolithiques en Cappadoce. Etat des connaissances de cinq années de recherche sur les premiers peuplements humains en Anatolie centrale", *Anatolia Antiqua* XIII, 287-294.
- STINER, M. C., G. ARSEBÜK, F. C. HOWELL, 1996
"Cave Bears and Paleolithic Artifacts in Yarımburgaz Cave, Turkey: Dissecting a Palimpsest", *Geotarchaeology* 11/4, 279-327.
- YALÇINKAYA, I., M. OTTE, O. BAR-YOSEF, J. KOZŁOWSKI, J. M. LEOTARD, H. TAŞKIRAN, 1992
"Karain 1991, Recherches paléolithique en Turquie du Sud", *Paléorient* 18, 109-122.

2000-2005 Kaletepe kazılarında açığa çıkarılmış taş aletlerin tabakalara göre dağılımı

	Yongalar		Aletler		Çekirdekler		Çeşitli parçalar		İki yüzeyliler		Satır/Kıyıcı S.		Çok yüzeyliler		Toplam	Özellik	Evreler
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%			
I	46	75.41	4	6.56			11	18.03							61	Mousterien	Evre I
I'	9	100.00													9	Mousterien	
II	387	63.34	40	6.55	14	2.29	169	27.66			1	0.16			611	Mousterien	
II'	107	72.30	10	6.76	5	3.38	26	17.57							148	Mousterien	Evre II
III	207	63.69	24	7.38	21	6.46	70	21.54					3	0.92	325	Clactonien	
III/IV	46	43.40	7	6.60	16	15.09	32	30.19			3	2.83	2	1.89	106	Geçiş III/IV	Evre III
IV	676	44.04	85	5.54	169	11.01	509	33.16	3	0.20	56	3.65	37	2.41	1535	Üst Acheul	
V	209	54.01	19	4.91	25	6.46	88	22.74	1	0.26	36	9.30	9	2.33	387	Acheul	
Vamont	30	32.97	8	8.79	9	9.89	29	31.87			9	9.89	6	6.59	91	Acheul	
V'	4	6.90			2	3.45	50	86.21					2	3.45	58	Alt Paleolitik	
VI	3	4.76	1	1.59			57	90.48	1		1	1.59			63	Acheul	
VI'	31	49.21			1	1.59	26	41.27	1	1.59			4	6.35	63	Alt Paleolitik	
VII	17	23.29	1	1.37	1	1.37	38	52.05	1	1.37			15	20.55	73	Acheul	
VIII	81	53.29			3	1.97	51	33.55	2	1.32	2	1.32	13	8.55	152	Acheul	
IX	30	28.85					67	64.42			1	0.96	6	5.77	104	Acheul	
X	14	46.67					14	46.67					2	6.67	30	Acheul	
XI	40	50.63			2	2.53	24	30.38					13	16.46	79	Acheul	
XII	32	69.57					11	23.91					3	6.52	46	Acheul	
Toplam	1969	49.96	199	5.05	268	6.80	1272	32.28	9	0.23	109	2.77	115	2.92	3941		

Res. 1: Kaletepe Deresi 3'ün Yakındoğu'daki konumu.

Res. 2: Kaletepe Deresi 3'ün durumu. Sağda "AVAL", solda AMONT ve arka planda Göllü Dağ görülmektedir.

Res. 3: Kaletepe Deresi 3. "AMONT" (yukarı) açması.

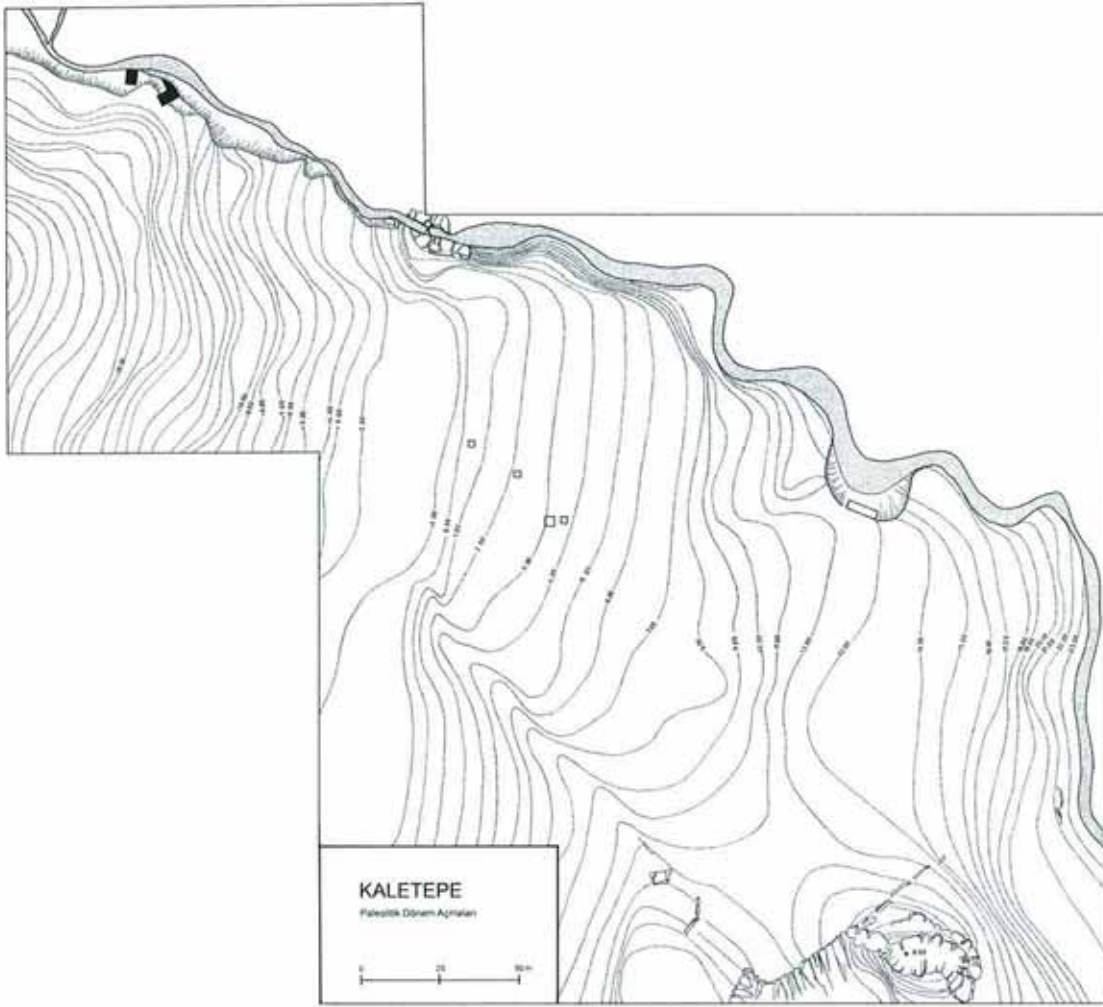
Res. 4: Kaletepe Deresi 3. "AVAL" (aşağı) açması.

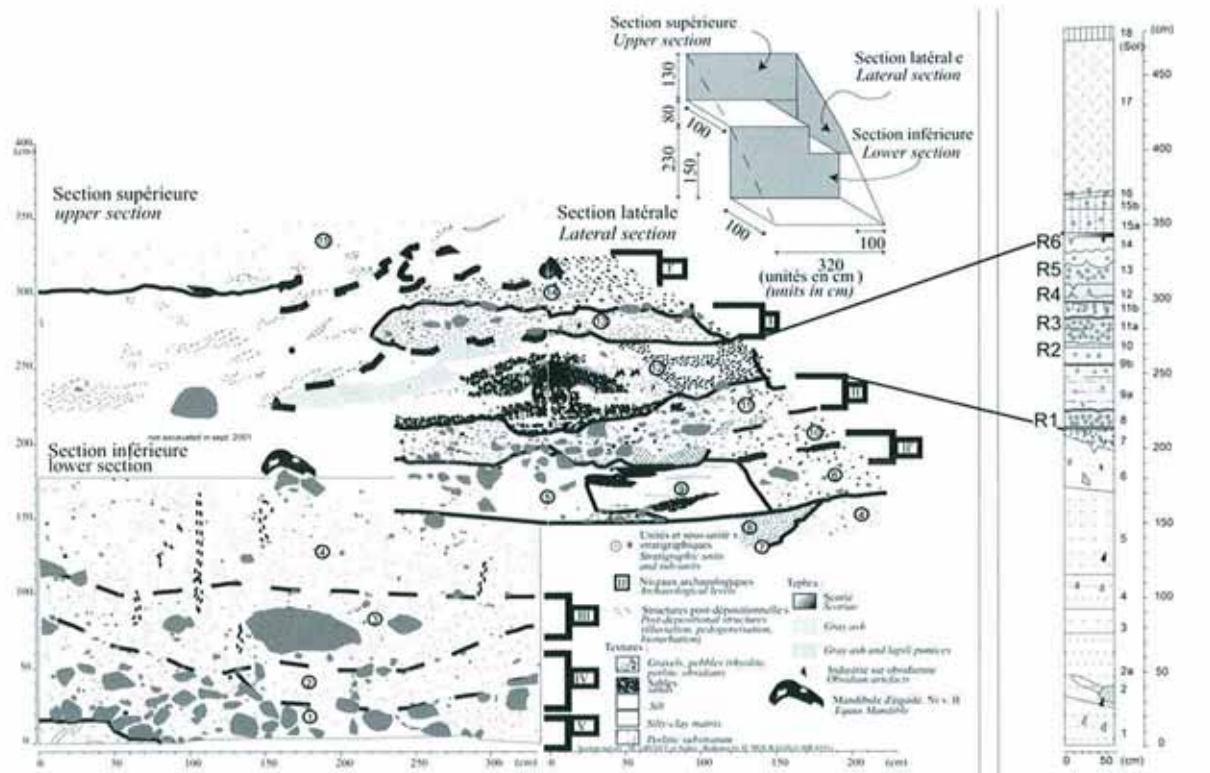
Res. 5: Kaletepe Deresi 3. II. tabakada bulunmuş olan atgil çene kemiği.

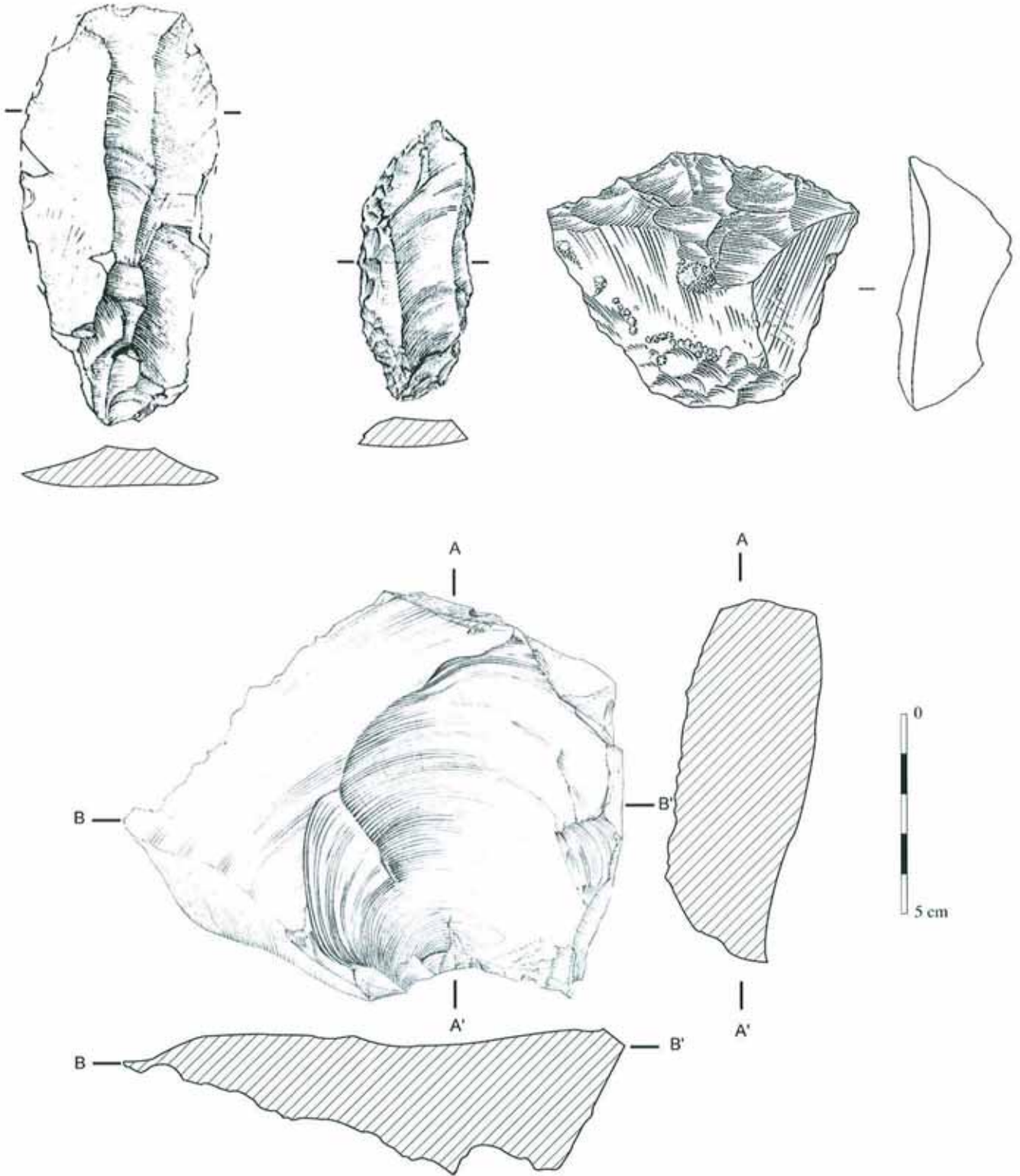
Res. 6: Kaletepe Deresi 3. Çok yüzeyli parçalar.

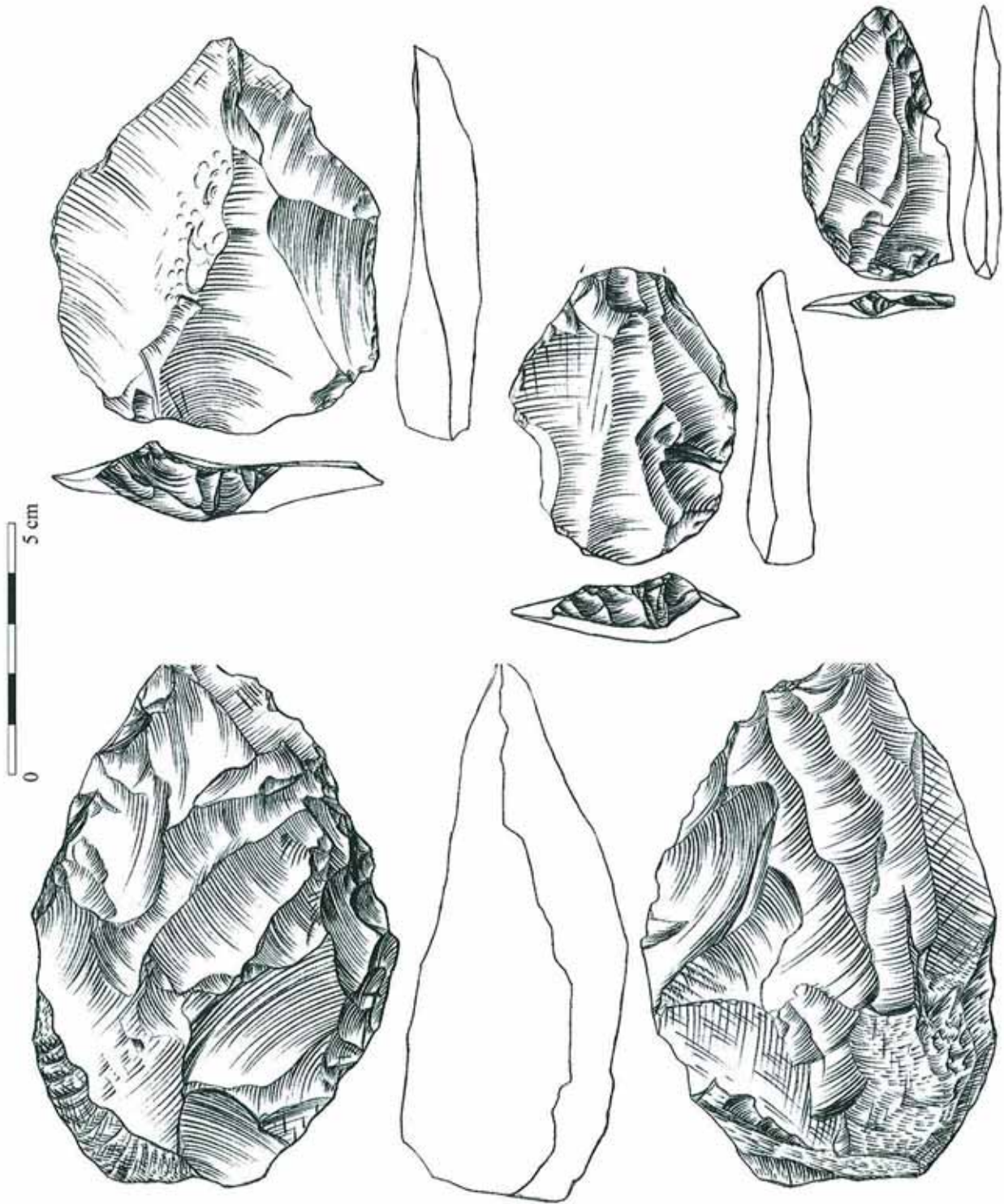
Plan 1: Kaletepe Deresi 3 ve Paleolitik açmalar (siyah olarak belirtilmiş) (E. Bıçakçı).

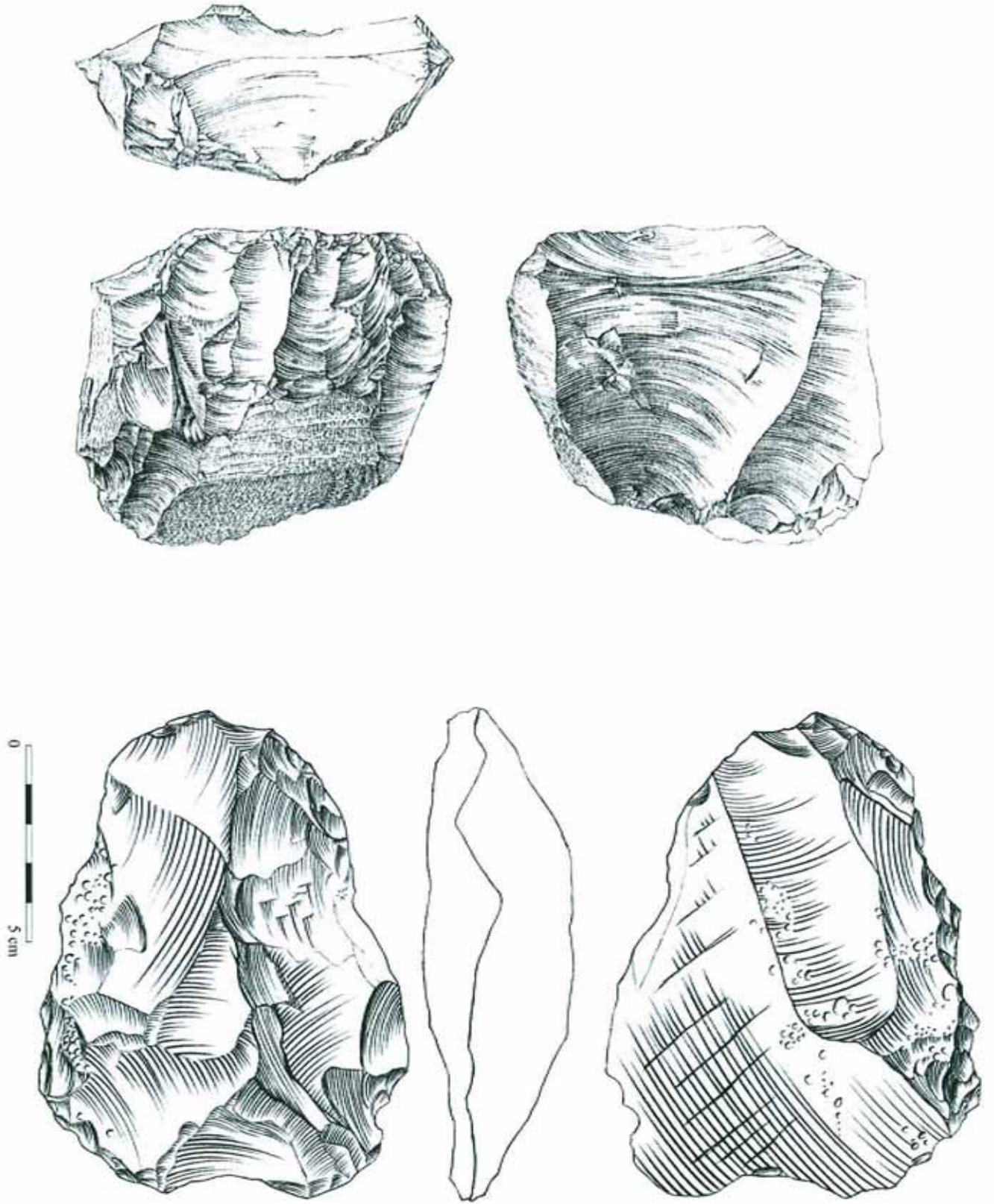
Plan 2: Kaletepe Deresi 3, "AMONT" (yukarı) açmasının stratigrafik durumu.

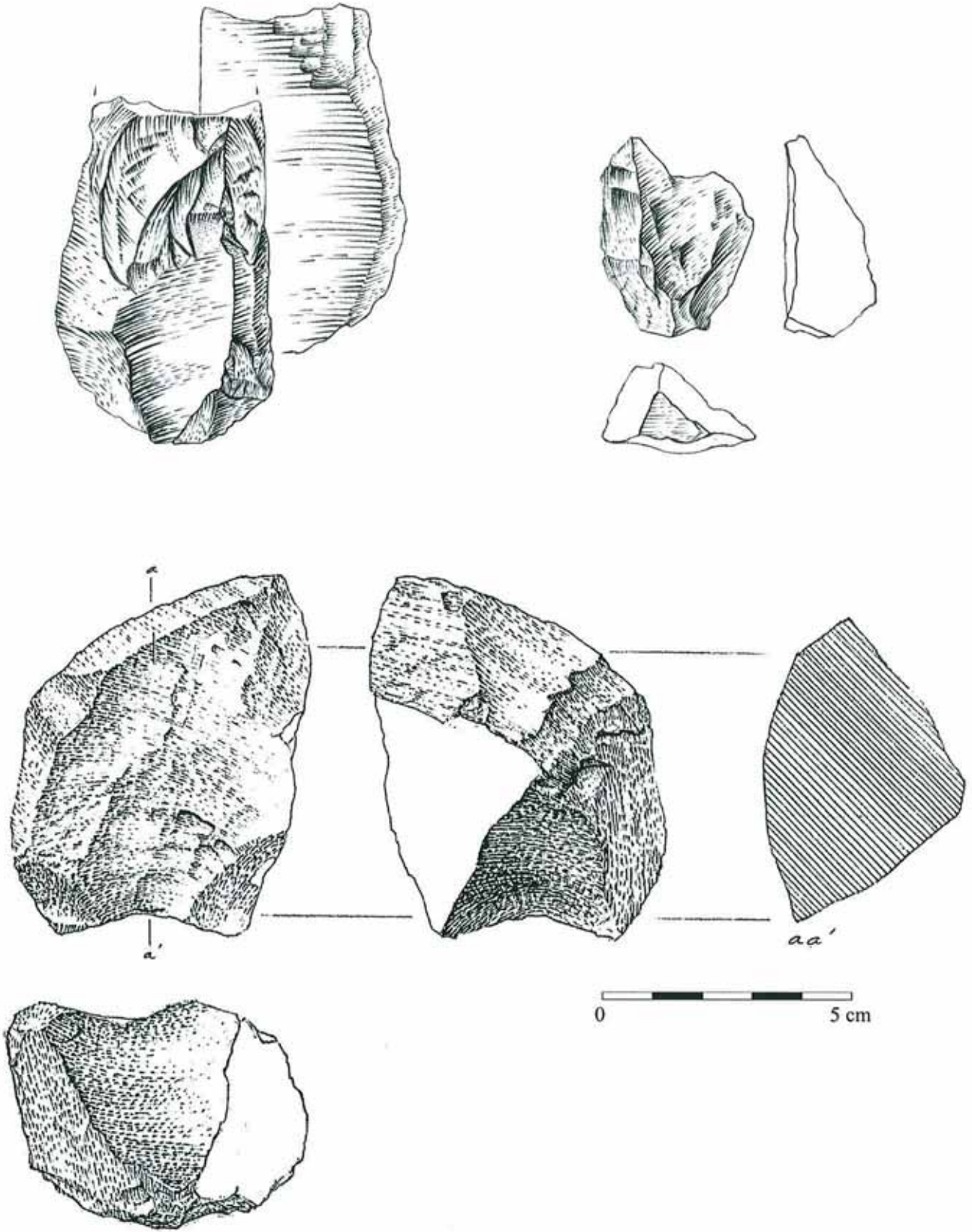
Çizim 1: Kaletpe Deresi 3. III. tabakaya ait taş aletlerden örnekler.

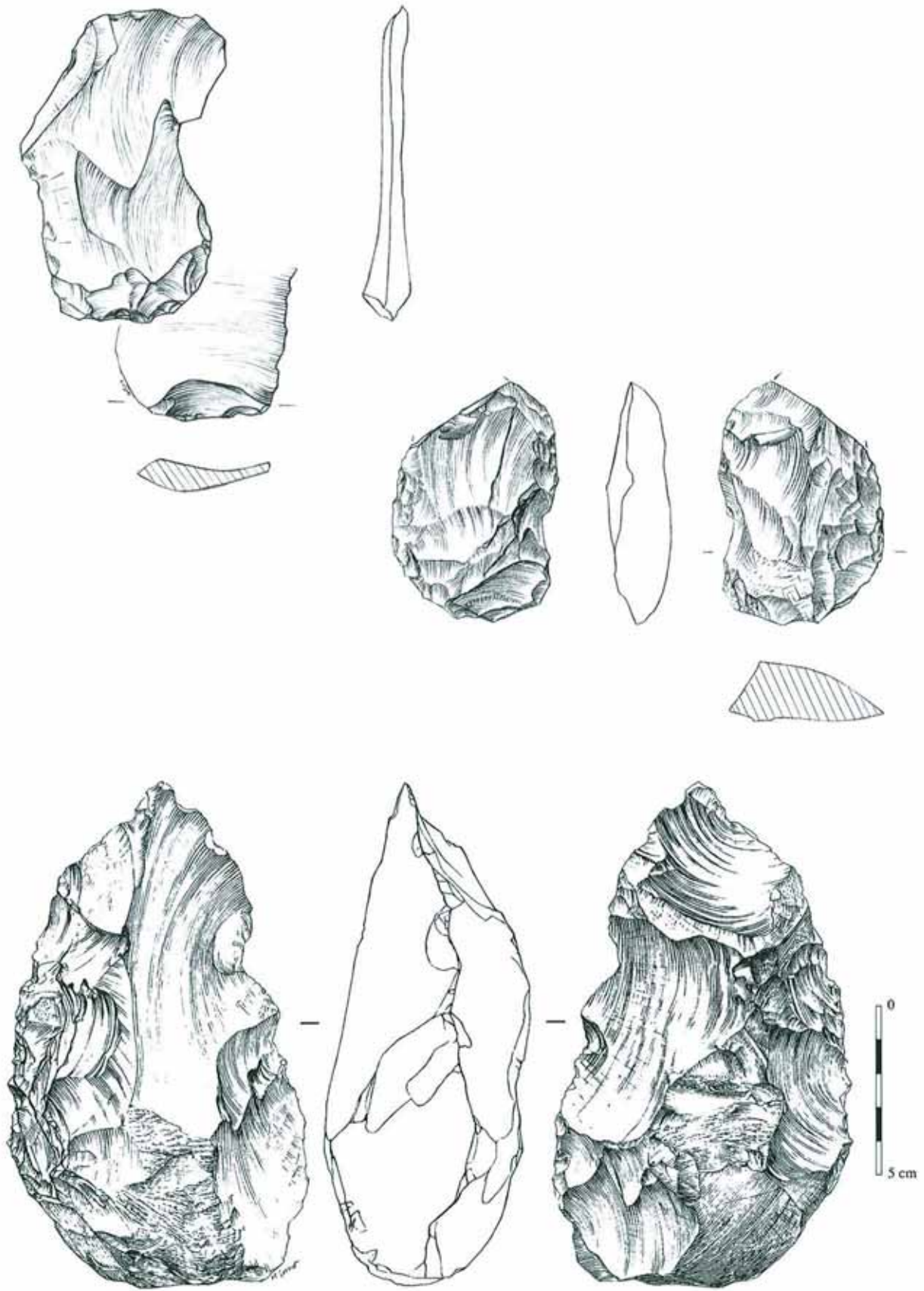
Çizim 2: Kaletepe Deresi 3. IV. tabakaya ait taş aletlerden örnekler.

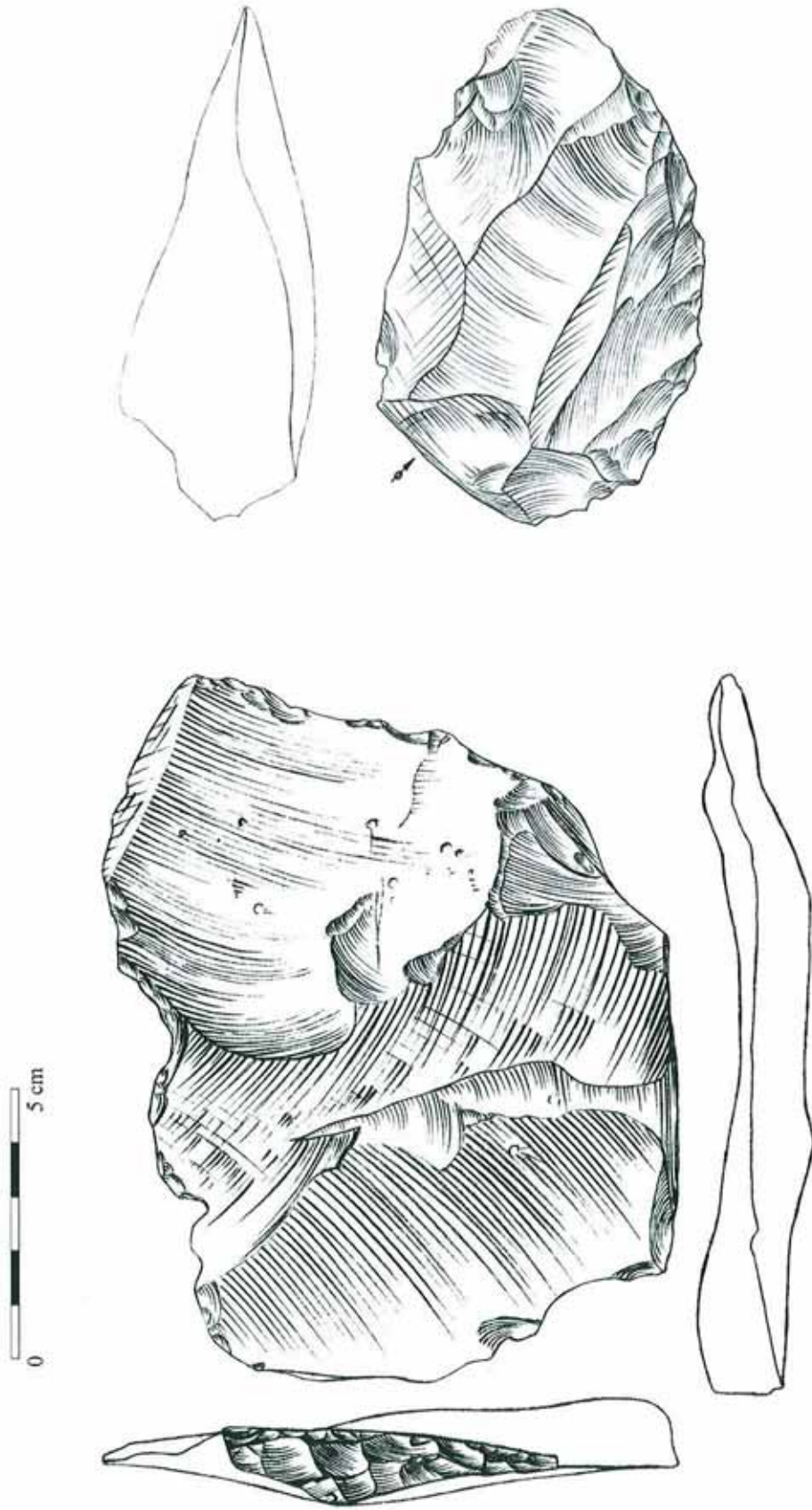
Çizim 3: Kaletepe Deresi 3. IV. tabakaya ait taş aletlerden örnekler.

Çizim 4: Kaletepe Deresi 3. IV. tabakaya ait taş aletlerden örnekler.

Çizim 5: Kaletpe Deresi 3. V. tabakaya ait taş aletlerden örnekler.

Çizim 6: Kaletepe Deresi 3. VII. tabakaya ait taş aletlerden örnekler.

THE PALEOLITHIC OF TURKISH THRACE: SYNTHESIS AND RECENT RESULTS

DOĞU TRAKYA PALEOLİTİĞİ (TÜRKİYE): SENTEZ VE YENİ SONUÇLAR

Berkay DİNÇER,*
Ludovic SLIMAK**

Keywords: Thrace, Paleolithic, lithic industry, first human occupations

Anahtar sözcükler: Trakya, Paleolitik, taş işleyimi, ilk insan yerleşimleri

Trakya, birbirinden farklı pek çok coğrafi bölgenin arasındaki konumuyla, kültür tarihinin her dönemine ait önemli buluntu yerlerinin bulunduğu ve bu bağlamda konuyla ilgili pek çok sorunun yanıtını barındıran bir bölgedir. Fakat son 25 yılda bölgede yapılan araştırmalarda, bu Paleolitik Çağ'la ilgili buluntular sadece İstanbul Boğazı çevresinde açığa çıkarılmıştır. Trakya'nın geriye kalan kısımlarında yapılan araştırmalarda, bu döneme ait buluntu yerlerinin bulunamamış olması, Trakya'nın İstanbul Boğazı çevresinden farklı bir jeolojik yapıya sahip olduğu fikrini doğurmuştur. Bizim, Tekirdağ dolaylarında rastlantı sonucu ortaya çıkardığımız üç buluntu yeri (Yatak, Kuştepe ve Baltepe), burada Paleolitik Çağ'a ait buluntu yerlerinin bulunabileceğini göstermenin yanı sıra, bu bölgenin Paleolitik Çağ açısından oldukça zengin olduğunu da ortaya koymuştur. Yörede tarım etkinlikleri yüzünden gerçekleşen hızlı tahribat, sistematik bir arkeolojik araştırmayı zorunlu kılmaktadır.

Tekirdağ Paleolitik buluntularının Yarımburgaz Mağarası ve Eskice Sırtı gibi buluntu yerleriyle benzerlikleri, bunların olasılıkla Orta Pleistosen'de üretilmiş olduklarını düşündürmektedir. İnsanın dünyaya yayılışıyla ilgili pek çok çalışmada, Trakya'nın ana yollardan birisi olarak gösterilmesine rağmen, bölgede Pleistosen başlarına tarihlenebilecek buluntuların henüz açığa çıkarılamamış olması ve Afrika kökenli Acheul kültürüne ait iki yüzeylilerin (elbaltaları) bölgede nadiren bulunmaları, insanın Eski Dünya'ya yayılımında bu bölgenin rolünün bir kez daha gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

*Fevzi Çakmak Caddesi 53, Bahçelievler, İstanbul, Türkiye, berkay@paleoberkay.cjb.net

**UMR6636, Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme, ESEP, rue du Château de l'Horloge, BP 647, 1394 Aix-en-Provence Cedex 2, France, slimak@mmsh.univ-aix.fr

Thrace lies at the interface between Asia and Europe, as well as between the basins of the Mediterranean and the Black Seas. As a consequence of its position Thrace has great importance to understanding cultural histories and relations among these regions, and there should be many important settlements in Thrace dating to all periods of human history (M. Özdoğan 1982). Many scientists consider Thrace the most likely route for the human species to have reached the Balkans and Europe (K. D. Schick-N. Toth 1994, A. Darlas 1995), and nearly all maps showing early human migrations out of Africa have routes to Europe via Thrace (eg., O. Bar-Yosef- A. Belfer-Cohen 2001). However, because its archaeological cultures differed substantially from those of Anatolia and the Near East, archaeologists have had difficulties integrating Thrace into regional research programs. For that reason, Thrace probably is one of the least researched regions of Turkey, archaeologically speaking (M. Özdoğan 1999, B. Dinçer 2000). Given the lack of research it is not surprising that the region has not been considered important for human evolutionary studies (see M. Özdoğan 1983).

Until some decades ago large parts of Thrace were closed to archaeological research due to military restrictions. But surveys begun by M. Özdoğan, in the 1980s have proven the archaeological importance of this region. In these surveys some Paleolithic artifacts were found on both sides of the Bosphorus, but until the year 2000, no Paleolithic artifacts were found west of Terkos-Selimpaşa "boundary" (M. Özdoğan 1996 and C. Runnels-M. Özdoğan 2001). It had been assumed that the Bosphorus region and western Turkish Thrace did not present the same geological structure and all the Paleolithic sites had been destroyed by recent hydrological and geological activities caused by the changes in the sea-level during the Quaternary (M. Özdoğan 1989). In our point of view, the absence of Paleolithic sites was mainly the result of the lack of research in Turkish Thrace. Our discoveries in the province of Tekirdağ show

that Paleolithic sites are still preserved and accessible in the region.

Turkey had probably been populated since the earliest Paleolithic (G. Arsebük 1999). The site of Dmanisi in Georgia, dating to nearly 1.8 million years ago (V. P. Ljubin-G. Bosinski 1995), shows that hominids must at least have passed through Anatolia as they dispersed from Africa to southern Georgia (B. Dinçer 2001a and S. Kuhn 2002). However, the few Paleolithic sites yet known in Turkey do not as yet provide evidence for a hominid presence at such an early date. Concentrations of Paleolithic sites in Turkey (see: S. Harmankaya-O. Tanındı 1997) reflect areas of intensive archaeological research, not the actual concentrations of Paleolithic populations (G. Arsebük 1993). Most of Turkey has not yet been subject to modern and systematic research for Paleolithic sites (G. Arsebük 1995 and 1998a) and Turkish Thrace is the least researched region of Turkey.

In order to understand the Paleolithic prehistory of Turkish Thrace, it is crucial to understand the tectonic evolution of the region. The Anatolian peninsula and Thrace uplifted in the Pleistocene as a result of global tectonic movements (U. Esin 1992, 1994). As results of sea-level changes during the glacial and interglacial periods, the Marmara, the Aegean and the Black seas were connected or isolated from each other at different times. The sea-level changes had a very important role in the cultural history of Turkish Thrace (M. Özdoğan 1982). Recent researches in the strait of Dardanelles showed that prior to oxygen isotope stage 8, the Marmara Sea had never been isolated from the Aegean Sea because the sea floor of the strait was too deep (C. Yalırak et al. 2002). After the Marmara Sea was disconnected from the Aegean however the land area of Thrace was greatly enlarged, particularly in the south (M. Özdoğan 1983).

THE LOWER PALEOLITHIC OF THE BOSPHORUS

Important Lower Paleolithic sites, all dating to

the Middle Pleistocene, in Thrace and the Balkans include Yarımburgaz (Turkey), Petralona (Greece), Gajtan (Albania) and Sandalja (Croatia) (A. Darlas 1995). All Lower Paleolithic sites in the Balkans belong to a relatively late part of the period (C. Runnels 2003). Until our recent discoveries in the Tekirdağ area, the only Lower Paleolithic remains from western Turkish Thrace were some "suspicious" Paleolithic finds from the vicinities of Kırklareli and Edirne provinces (M. Özdoğan 1996). The lack of research in the region is the main explanation for the lack of Paleolithic sites west of the Terkos-Selimpaşa "boundary". Even though the surveys done under the direction of M. Özdoğan were very intensive, some areas in Thrace were not covered (M. Özdoğan 2003 and C. Runnels-M. Özdoğan 2001).

The main periods of the Paleolithic are all represented on both sides of the Bosphorus (only the Later Upper Paleolithic is missing) (C. Runnels-M. Özdoğan 2001). The massive flake and chopper/chopping-tool industry of the Clatonian type found at Eskiçe Sirtı, probably represents the oldest occupation of the region, at least based on artifact typology. A few core tools found at Gümüşdere, on a high terrace of the Black Sea (M. Özdoğan 1985) and sites like Karababa and Davutpaşa (U. Esin 1994) constituted our base of knowledge about Lower Paleolithic in the region before the excavation of Yarımburgaz Cave.

Excavations at Yarımburgaz Cave added specific data to surface finds. The Yarımburgaz industry is more closely related to assemblages from the Middle Pleistocene of Eastern and Central Europe than to lower Paleolithic assemblages from Anatolia or the Near East (G. Arsebük 2003). The tools from Yarımburgaz seem primitive or expedient in their production, in that only what is needed is made (G. Arsebük-M. Özbaşaran 1995). The industry is characterized mainly by retouched flake tools: core tools are very few in number (S. Kuhn et al. 1996 and 1998). Specific raw materials were selected for

specific types of tools and technological procedures (G. Arsebük-M. Özbaşaran 2000). There are no bifacial tools (handaxes) or evidence of Levallois debitage in Yarımburgaz (G. Arsebük 1998b). The distribution of bifacial (handaxe) Lower Paleolithic assemblages in northwestern Turkey is problematic but important. Bifacial industries are very well represented in the Near East, the Levant and southeastern Anatolia (I. Yalçinkaya et al. 1997) as well as in western Europe (H. Taşkiran 1998). Recent excavations at Kaletepe in central Anatolia have also brought to light a Lower Paleolithic industry with bifaces and cleavers (L. Slimak et al. 2005). In northwestern Anatolia and the Balkans, however, bifacial artifacts are very rare (A. Darlas 1995 and C. Runnels 2003). Some bifaces were found on the east side of the Bosphorus (A. J. Jelinek 1980 and M. Özdoğan 1986). But the Bosphorus did not constitute a permanent boundary to movement of human groups during the Pleistocene (B. Dinçer 2001b).

THE PALEOLITHIC OF TEKİRDAĞ PROVINCE

In 2000, one of the authors (BD) discovered by coincidence, the Paleolithic site called Yatak. Since that time the author has visited this site many times, and collected some surface material. The existence of this site showed that, contrary to prior ideas about destruction of Paleolithic sites in western Turkish Thrace, some Paleolithic sites might still be preserved and accessible in the region (B. Dinçer 2001c). In 2004, during one of the author's visits to Yatak, we located a second site with Paleolithic artifacts. The local name of that area is Kuştepe. In 2005, the third Paleolithic site, called Balıtepe, was located, again by chance, by the author (Fig. 1). The fact that the sites were found by chance and not through systematic survey demonstrates the potential richness of the region for the Paleolithic. A systematic survey would certainly result in the discovery of many more sites and a better understanding of their distribution.

All three of the sites are located on a high plateau on northern slopes of Ganos mountain, which extends over nearly 75 km from the west of Tekirdağ city to the east of Keşan. The area is characterized by higher elevations and different drainage patterns from the rest of Turkish Thrace, which could explain the preservation of Paleolithic sites in the region. Raw material, in the form of rounded river cobbles from ancient drainages, is plentiful in the province of Tekirdağ. Our interviews with the local people also point to the availability of raw materials in the Malkara district and the vicinity of Yatak and Kuştepe.

YATAK

Yatak is situated in the Karansılı village, nearly 30 kilometers west of the city center of Tekirdağ. The site is located nearly 350 meters southeast of the village, just 100 meters north-east of the road that goes to the village cemetery. The GPS coordinates of Yatak are 40°58'N and 27°11'E. The site is nearly 230 meters above sea-level (asl). (Fig. 2-3) Both unworked raw materials and artifacts are widespread in the area southeast of the village, but artifacts were concentrated in a field called Yatak by villagers, forming a cluster roughly nearly 60x75 meters in size. A pile of stones collected from that field by farmers provided the first evidence of Paleolithic artifacts (B. Dinçer 2001b). That stone pile grew each time we visited the Yatak site, and after five years the density of artifacts at the site is much lower than when it was first discovered. The stone pile which included some Paleolithic artifacts, was moved and used for construction in the village. This is a sad story of how Paleolithic sites are rapidly destroyed by agricultural activities (Fig. 5).

There are clear differences in the exploitation of different raw materials at Yatak. Chopping tools are exclusively made on quartzite whereas the assemblage of artifacts on quartz is essentially composed of choppers. Flakes were produced from quartz using discoid debitage and bipolar

(hammer-on-anvil) technique: there is just a single core of quartzite. The bipolar cores are large, around 10 cm in maximum dimension, and could have been used to produce relatively large flakes. One of these cores also shows clear signs of percussion and was certainly used as a hammer. We note there are differences in the cutting edges of quartz choppers and quartzite chopping tools. The flaking of choppers from quartz generally produces abrupt or obtuse cutting edges. Quartzite pebble tools show more investment and sharper flaked edges that would be more useful in cutting activities. Some of the quartz choppers should probably be considered cores rather than tools: certainly, the distinction between cores and tools is less clear on this material. It is also possible that differences in edge morphology result from differences in the shapes of clasts of the different raw materials. The clearest tools on quartzite are made on flat pebbles, a morphology which is not represented in quartz. However, we do not know if the differences between quartz and quartzite are attributable to the morphological properties of raw materials or if they reflect choices in the selection of the pebbles for the production of tools.

Locally available flints are of poor quality. The scarce artifacts of flint resemble those in quartzite, in both the kinds of pebble tools manufactured and in the morphology of pebbles used. At the same time flint exploitation could present some similarities with quartz exploitation with respect to the presence of simple cores exploited by a variant of the discoid method (L. Slimak 1998-1999 and 2003). There is no preparation of the striking platform in these flint discoid cores. In this raw materials, the smooth, alluvial cortex probably presented a more homogeneous structure and so was more suitable for flaking activity (V. Mourre 1994). The single modified flint tool discovered is a roughly-shaped bifacial artifact preserving large areas of its natural surfaces. This tool was produced by using direct, hard-hammer percussion and cannot be considered as a true handaxe. In

2000, one of us (BD) found another possible bifacial artifact that has unfortunately been lost (B. Dinçer 2001b and 2001c). One flint flake from Yatak shows some alteration of its edge that could be the result of use (Table 1, Fig. 7).

KUŞTEPE

Kuştepe lies nearly 300 meters in the northwest of Karansılı village on a hill overlooking a small valley. The GPS coordinates of Kuştepe are 40°58'N and 27.11E, and the site is situated at nearly 210 meters asl (Fig. 2, 4). Stone material, including both artifacts and unmodified cobbles are present at a higher density than at Yatak. For the most part artifacts from Kuştepe are manufactured on quartz. The industry is characterized by choppers on quartz and by some discoid cores. The cores present the same characteristics as the Yatak cores, in that platforms are unprepared and flakes were struck directly from the cortical surface. One of the choppers is actually produced by thick, abrupt retouch on a large cortical flake. We also note the presence of an anvil-stone showing pronounced signs of battering resulting from heavy percussion. These signs of impact are confined to an area about two centimeters across on a flat pebble 10 centimeters in maximum length (Fig. 9). Flint and quartzite are poorly represented at Kuştepe; only a few choppers of these raw materials were present (Table 2, Fig. 8).

BALITEPE

Balitepe lies in the village of Çavuşköy, nearly 6 kilometers east of Malkara and nearly 50 kilometers west of Tekirdağ. The site is located about 450 meters east-southeast of the village and nearly 150 meters south of the modern Tekirdağ-Malkara motorway. The GPS coordinates of Balitepe are 40°52'N and 26°58'E, and the site is situated at about 200 meters asl (Fig. 1, 6). The artifacts from Balitepe are manufactured primarily on quartzites. Manufacture was mainly directed at chopper production. It is particularly interesting to note that most of the

quartzites employed at Balitepe are morphologically and mineralogically similar to the quartzites of Yatak. Nonetheless we did not find any indication of chopping tools in any site other than Yatak. Like Yatak however, bipolar (hammer-on-anvil) debitage on quartz pebbles is present at Balitepe. In fact, one of the choppers has a truncation by bipolar percussion opposed to the chopper-edge (Table 3, Fig. 10).

THE AGE OF THE INDUSTRIES

Yarımburgaz Cave provides the only archaeometric dates for the Paleolithic in Turkish Thrace, and even then the age of that site is not very secure. Based on the small mammal fauna found in the same layer as human occupation, cycle III, the Yarımburgaz assemblage can be assigned to a cold period in the middle of the Middle Pleistocene (W. Santel-W Von Koenigswald 1998). Electron Spin Resonance (ESR) dates of several *Ursus deningeri* teeth associated with the Paleolithic horizon average 200-220±20-30 ka, assuming linear uptake, 270-390±40-60 ka, if recent uptake is assumed: the recent uptake model correlates better with the microfauna (G. Arsebük-M. Özbaşaran 1999). This Tayacian-like Lower Paleolithic assemblage can thus be assigned to oxygen isotope stage 7 or 8 (G. Arsebük 2003). At this point we note that the Yarımburgaz assemblage, with its predominance of retouched flake tools, could fit comfortably within either the Middle Paleolithic or the Lower Paleolithic (S. Kuhn 2003). It is very difficult to estimate the ages of other Lower Paleolithic industries in Turkish Thrace and the surrounding areas because of the small number of sites, relatively small samples, and because most are surface finds. Eskice Sirtı and Göksu finds can probably be assigned to a period earlier than Yarımburgaz (C. Runnels-M. Özdoğan 2001). The bifacial artifacts from Göksu, on the east side of the Bosphorus (A.J. Jelinek 1980), have been assigned to the Riss glacial or Riss-Würm interglacial (oxygen isotope stages 6 or 5) (U. Esin 1992). The bifacial artifact of Kokkinopolis in Greece is estimated to date

from 250-300 kya, whereas the Gajtan finds in Albania have assigned to the to Holstein interglacial (A. Darlas 1995). It has been suggested that bifacial assemblages in the region should be assigned to different cultural contexts and different time spans (probably later) than the core-chopper assemblages (G. Arsebük 1998b).

The finds from the province of Tekirdağ reported here are clearly Lower Paleolithic in character, and could in fact reflect a long span of time. Based on techno-typological features alone, the core-chopper industries in quartz and quartzite could be among the most ancient archaeological occurrences in the region. If we compare the sites near Tekirdağ with the Yarımburgaz and Eskice Sırtı assemblages, we can hypothesize that the Tekirdağ sites were occupied in the first half of the Middle Pleistocene. The few bifacial artifacts, which are not typical Acheulean handaxes, could date from a period after the Yarımburgaz occupation. Needless to say it is very difficult to draw firm conclusions about dates based only on the typology of artifacts, but until geological or radiometric age estimates are unavailable we have no other recourse.

CONCLUSIONS

All three sites in the province of Tekirdağ were found by coincidence, without systematic survey. The accidental discovery of these sites shows that systematic survey is likely to reveal many more Paleolithic sites in the western part of Turkish Thrace. Given that modern agricultural activities are also destroying Paleolithic sites, a systematic survey is urgently needed. The existence of these sites also shows that we should re-evaluate previous theories about the geological history of the region with respect to the preservation of Paleolithic sites. The assemblages from all three sites are dominated by choppers: chopping tools are numerous only at the Yatak locality. We do not believe that this is a result of our sampling strategy. Instead, it may represent functional or chronological differences between the sites. It is also interesting

to report that we have documented few pieces that can be dated to periods other than the Lower Paleolithic. These include what are probably Epi-Paleolithic or Neolithic artifacts from the village of Karansılı. Archaeological and physical anthropological evidence indicates at least three waves of migration out of Africa between 1.8 and 0.7 Ma (O. Bar-Yosef-A. Belfer-Cohen 2001). However, in our view the earliest Paleolithic industries in Turkish Thrace do not predate the Middle Pleistocene, given the limited evidence currently available. Even though Thrace has been considered a main route for the western dispersal of hominid species, our finds appear to show a relatively late date for the arrival of the Lower Paleolithic in the region. Oldowan or Mode 1 industries may have reached Turkish Thrace very late. Whereas typical Acheulean assemblages appeared both in western Europe and the Near East before 500,000 years ago, Lower Paleolithic industries with bifaces are extremely rare and atypical in eastern Europe, including Turkish Thrace, which may also point to a late arrival of the Acheulean culture in the region. In other words, rather than being a conduit for repeated movements of hominid populations, one could reasonably argue that the region was comparatively isolated from human movements in the early Pleistocene. Given the limited knowledge of early Paleolithic occupations in Turkish Thrace, however, further systematic research in the region is needed to provide more secure answers to important questions about human dispersals out of Africa and the colonization of Europe.

ACKNOWLEDGMENTS

We would like to thank Prof. Dr. Güven Arsebük and Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, who have always shown interest in our finds and who's prior studies provide an excellent background for work in the region. We also thank Director of the Tekirdağ Museum M. Akif Işın and Prof. Dr. Harun Taşkıran, who participated one of our site visits and shared his extensive

experience with us on the Lower and Middle Paleolithic of Turkey. Prof. Dr. Steve Kuhn helped to clarify some of the language problems and arguments on the English-language version of the paper. We also thank our friends, Olcay

Avcı, Burcu Yavaş, Rana Dinçer, Murat Başlar, Ozan Özbudak and Yasemin Aydoğdu who participated our field work and supported us in many ways.

REFERENCES

- ARSEBÜK, G.,
 1993 "Yarımburgaz, a Lower Paleolithic Cave Site Near Istanbul", *Between the Rivers and Over the Mountains*, (Eds.) M. FRANGI-PANE, H. HAUPTMANN, M. LIVERANI, D. MATTHIAC, M. MELLINK, Roma, Gruppo Editoriale Internazionale, 23-36.
 1995 "İnsan, 'İnsanlık' ve 'Prehistorya' (Özel Bir Deneme)", *Halet Çambel İçin Prehistorya Yazıları*, İstanbul, Graphis Yayınları, 11-26.
 1998a "A Review of the Current Status of Pleistocene Archaeology in Turkey", *Light on Top of the Black Hill*, (Eds.) G. ARSEBÜK, M. MELLINK, W. SCHIRMER, İstanbul, Ege Yayınları, 71-76.
 1998b "Yarımburgaz Mağarası, Pleistosen Arkeolojisi ile İlgili Son Çalışmalara 1997 Gözüyle Özet Bir Bakış", *TÜBA-AR* 1, 9-25.
 1999 "İnsanın Evrim Süreci ve En Eski Kültürleri", *TÜBA-AR* 2, 31-49.
 2003 "Plio-Pleistosen'de Olası Yaşam Biçimleri ve Ülkemizde Paleolitik Çağlar: Bir Deneme", *Colloquium Anatolicum* 2, 111-126.
- ARSEBÜK, G., M. ÖZBAŞARAN,
 1995 "İstanbul'un En Eski Yerleşim Yeri: Yarımburgaz Mağaraları", *Focus* 2, 78-82.
 1999 "Pleistocene Archaeology at the Cave of Yarımburgaz in Eastern Thrace/Turkey: Preliminary Results", *The Paleolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*, (Eds.) G. N. BAILEY, E. ADAM, E. PANAGOPOULOU, C. PERLES, K. ZACHOS, Athens, British School of Archaeology, 59-72.
 2000 "Yarımburgaz Mağarası (1988-1990 Yılları) Pleistosen Arkeolojisi Çalışmaları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, (Ed.) O. BELLİ, Ankara, İÜ Rektörlük Yayınları, 5-8.
- BAR-YOSEF, O., A. BELFER-COHEN, 2001
 "From Africa to Eurasia - Early Dispersals", *Quaternary International* 75, 19-28.
- DARLAS, A., 1995
 "The Earliest Occupation of Europe: The Balkans", *The Earliest Occupation of Europe*, (Eds.) W. ROEBROEKS, T. VON KOLFSCHOTEN, Leiden, University of Leiden Press, 51-59.
- DİNÇER, B.,
 2000 "Türkiye Prehistoryasının İki İlgilenilmemiş Alanı" *Çapa-Mala* 2, 6-8.
 2001a "Yatak (Kararsız) Paleolitik Çağ Buluntuları", <http://paleoberkay.cjb.net> 15.09.2001, <http://paleoberkay.atspace.com/turkce/yatak3.html>.
 2001b "Tekirdağ'da Yeni Bir Paleolitik Çağ Buluntu Yeri: Yatak", *Çapa-Mala* 3, 14-17.
 2001c "Trakya'da Yeni Bulunan Paleolitik Çağ Buluntu Yeri: Yatak", *Bilim ve Ütopya* 81, 72-77.
- ESİN, U.
 1992 "İstanbul'un En Eski Buluntu Yerleri ve Kültürleri", *S. Eyice Armağanı İstanbul Yazıları*, İstanbul, TTK Yayınları, 55-71.
 1994 "Yazı Öncesi Çağlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* C/7, 450-455.
- HARMANKAYA, S., O. TANINDI, 1997
Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Cilt 1, İstanbul, Ege Yayınları.
- JELINEK, A. J., 1980
 "İstanbul Boğazı'nın Doğu Yakasındaki Vadilerden Paleolitik Buluntular", *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, (Eds.) H. ÇAMBEL, R. J. BRAIDWOOD, İstanbul, Edebiyat Fakültesi, 309-315.
- KUHN, S.,
 2002 "Paleolithic Archaeology in Turkey", *Evolutionary Anthropology* 11, 198-210.
 2003 "Flexibility and Variation in the Lower Paleolithic: A View from Yarımburgaz Cave", *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük*, (Eds.) M. ÖZBAŞARAN, O. TANINDI, A. BORATAV, İstanbul, Ege Yayınları, 149-157.
- KUHN, S., G. ARSEBÜK, F. C. HOWELL, 1996
 "The Middle Pleistocene Lithic Assemblage from Yarımburgaz Cave, Turkey", *Paleorient* 22/1, 31-48.
- KUHN, S., M. C. STINER, F. C. HOWELL, 1998
 "Middle Pleistocene Hominids and Bears at Yarımburgaz Cave (Thrace, Turkey)", *Préhistoire d'Anatolie, Genèse de deux mondes*, (Ed.) M. OTTE, Liège, Eral, 579-598.
- İJUBIN, V. P., G. BOSINSKI 1995,
 "The Earliest Occupation of the Caucasus Region", *The Earliest Occupation of Europe*, (Eds.) W. ROEBROEKS, T. VON KOLFSCHOTEN, Leiden, University of Leiden Press, 207-253.
- ÖZDOĞAN, M.,
 1982 "Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları", *Türk Arkeoloji Dergisi* 26/1, 37-49.
 1983 "Trakya'da Tarihöncesi Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Bazı Sorunlar", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10/11: 21-58.
 1985 "1983 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı II* (1984), 221-232.
 1986 "1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı III* (1985), 409-420.
 1989 "1987 Edime ve Balıkesir İlleri Yüzeysel Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VI* (1988), 571-590.
 1996 "Tarihöncesi Dönemde Trakya. Araştırma Projesinin 16. Yılında Genel Bir Değerlendirme", *Anadolu Araştırmaları XIV*, 329-360.
 1999 "Anadolu'dan Avrupa'ya Açılan Kapı Trakya", *Arkeoloji ve Sanat* 90/ 2-28.
 2003 "Paleolitik Çağ, İstanbul ve Yarımburgaz Mağarası. 16 Yıl Sonra Yarımburgaz'ın Düşündürdükleri", *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük*, (Eds.) M. ÖZBAŞARAN, O. TANINDI, A. BORATAV, İstanbul, Ege Yayınları, 179-183.

- MOURRE, V., 1994**
Les industries en quartz au Paléolithique moyen. Approche technologique de séries du sud-ouest de la France, Paris, Université Paris X - Nanterre, Mémoire de Maîtrise.
- RUNNELS, C., 2003**
 "The Lower Paleolithic of Greece and NW Turkey", *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük*, (Eds.) M. ÖZBAŞARAN, O. TANINDI, A. BORATAV, İstanbul, Ege Yayınları: 195-202.
- RUNNELS, C., M. ÖZDOĞAN, 2001**
 "The Palaeolithic of the Bosphorus Region, NW Turkey", *Journal of Field Archaeology* 28/1-2, 69-92.
- SANTEL, W., W. VON KOENIGSWALD, 1998**
 "Preliminary Report on the Middle Pleistocene Small Mammal Fauna from Yanımburgaz Cave in Turkish Thrace", *Eiszeitalter und Gegenwart* 48, 162-169.
- SCHICK, K. D., N. TOTH, 1994**
Making Silent Stones Speak, New York, Simon and Schuster.
- SLIMAK, L., 1998-1999** "La variabilité des débitages discoïdes au Paléolithique moyen : diversité des méthodes et unité d'un concept. L'exemple des gisements de la Baume Néron (Soyons, Ardèche) et du Champ Grand (Saint-Maurice-sur-Loire, Loire)", *Préhistoire Anthropologie Méditerranéennes* 7-8: 75-88.
- 2003** "Les débitages Discoïdes moustériens : évaluation d'un concept technologique", *Discoïd Lithic Technology, Advances and Implications*, (Ed.) M. PESERANI, Oxford, BAR International Series, 33-65.
- SLIMAK, L., N. BALKAN-ATLI, D. BINDER, B. DİNÇER, 2005**
 "Installations Paléolithiques en Cappadoce. État des connaissances de cinq années de recherche sur les premiers peuplements humains en Anatolie centrale", *Anatolia Antiqua* XIII, 287-294.
- TAŞKIRAN, H., 1998**
 "The Distribution of Bifaces in Anatolia", *Préhistoire d'Anatolie, Genèse de deux mondes*, (Ed.) M. OTTE, Liège, Eral, 569-577.
- YALÇINKAYA, I., M. OTTE, H. TAŞKIRAN, B. KÖSEM, K. CEYLAN, 1997**
 "1985-1995 Karain Kazıları Işığında Anadolu Paleolitinin Önemi", *Kazı Sonuçları Toplantısı XVIII* (1996), 1-9.
- YALITIRAK, C., M. SAKINÇ, A. E. AKSU, R. N. HISCOTT, B. GALLEB, U. B. ULGEN, 2002**
 "Late Pleistocene Uplift History Along the Southwestern Marmara Sea Determined from Raised Coastal Deposits and Global Sea-Level Variations", *Marine Geology* 190, 283-305.

TABLE 1: Lithic industry of Yatak

YATAK

	Quartz	Quartzite	Flint	Sandstone	Total by nature	Representation
Softly modified pebble	5	18	3		26	17.33
Chopper	21	20	2		43	28.67
Chopper fragment	1	3			4	2.67
Chopping-tool	3	7	3		13	8.67
Chopping-tool fragment		1	1		2	1.33
Bifacial artefact			1		1	0.67
Core		6	2		8	5.33
Core fragment			3		3	2.00
Polyedric core		1			1	0.67
Discoïd core	5	1			6	4.00
Partial discoïd	2				2	1.33
Anvil core	5				5	3.33
Flake	5	14	12	1	32	21.33
Flake fragment	1		1		2	1.33
Retouched flake		2			2	1.33
Total by raw material	48	73	28	1	150	100

Note: 1 flint flake with probably moustertian faceted butt

TABLE 2: Lithic industry of Kuştepe

KUŞTEPE

	Quartz	Quartzite	Flint	Andesite	Total by nature	Representation
Softly modified pebble	6	5	3		14	17.72
Chopper	17	13	4		34	43.04
Chopper on flake	1				1	1.27
Chopper fragment	2				2	2.53
Chopping-tool		1	1		2	2.53
Anvil	1				1	1.27
Core	3	1	2		6	7.59
Core on anvil	1				1	1.27
Discoïd core	3				3	3.80
Partial discoïd core	1				1	1.27
Flake	3	5	3	1	12	15.19
Retouched Flake	1		1		2	2.53
Total by raw material	39	25	14	1	79	100

Note: 1 chopper on anvil

TABLE 3: Lithic industry of Balıtepe

BALITEPE

	Quartz	Quartzite	Flint	Sandstone	Total by nature	Representation
Softly modified pebble	2	5			7	7.14
Chopper	4	38	2		44	44.90
Altern chopper	1	2			3	3.06
Chopper fragment		2			2	2.04
Core			4		4	4.08
Biseau core		1			1	1.02
Discoïd core		1			1	1.02
Anvil core	2	1			3	3.06
Flake	7	13	10		30	30.61
Flake fragment		1			1	1.02
Retouched flake fragment			1	1	2	2.04
Total by raw material	16	64	17	1	98	100

Note: 1 chopper altern on flake

Fig. 1: Map showing the locations of the sites.

Fig. 2: Map showing the locations of Yatak and Kustepe in Karansılı village.

Fig. 3: View of Yatak from southwest.

Fig. 4: View of Kustepe from northwest.

Fig. 5: Stone cluster of collected stones from Yatak, in 2001.

Fig. 6: View of Balitepe from southwest.

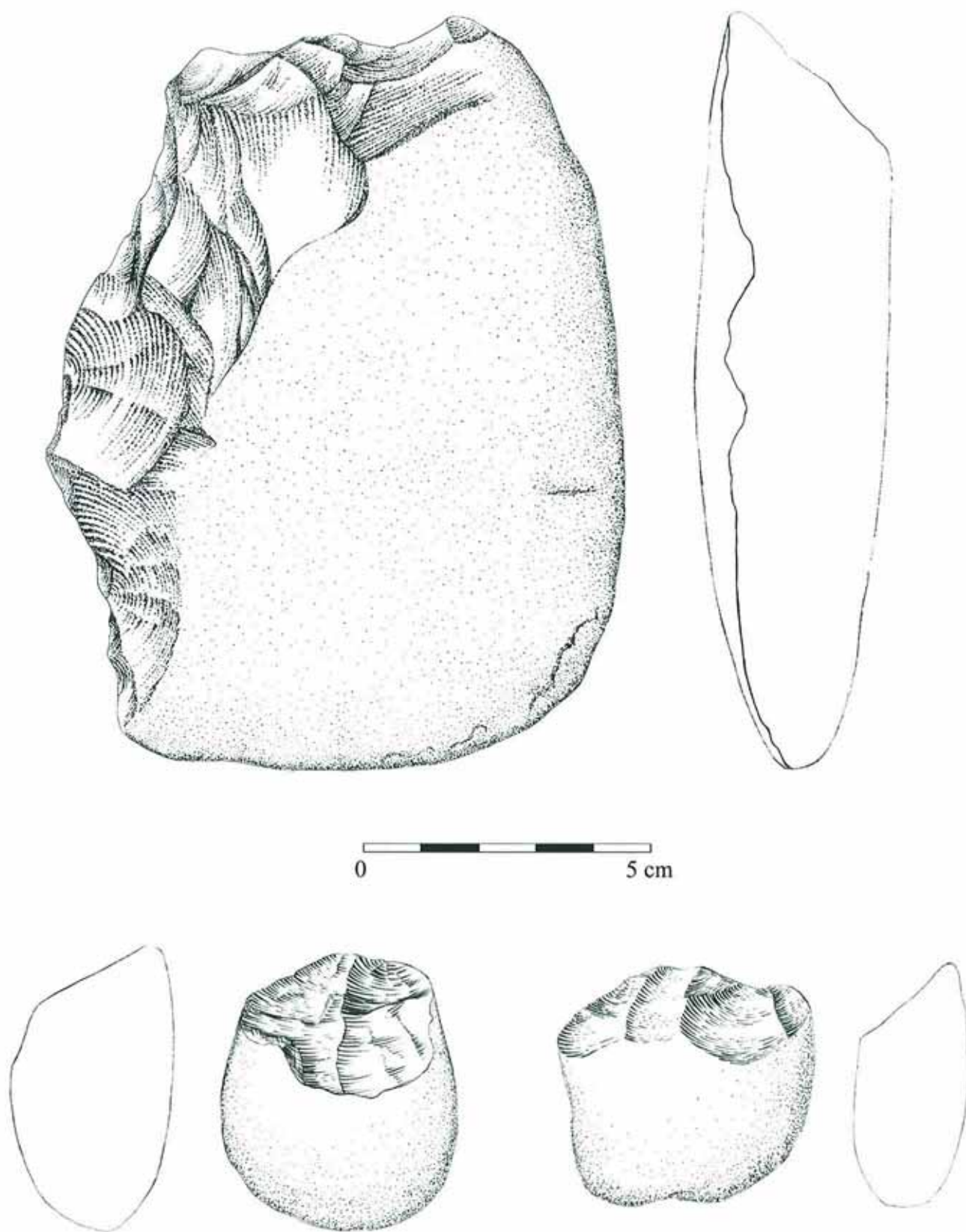
Fig. 7: Stone tools from Yatak; chopper (top right), bifacial artifact (top left), chopping tools (bottom right, left and middle).

Fig. 8: Stone tools from Kuştepe; chopping tool (top left), choppers (top right and bottom left) and a chopper on anvil (bottom right).

Fig. 9: Anvil-stone from Kuştepe showing pronounced signs of battering resulting from heavy percussion.

Fig. 10: Stone tools from Balıtepe; chopper (top) and two "micro" choppers (bottom).

ANADOLU'DA İLK (?) KENTLER KENT OLGUSU ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

THE EARLY TOWNS (?) IN ANATOLIA A DISCUSSION ON THE URBAN CONCEPT

Alev ERARSLAN*

Anahtar sözcükler: Kent ve kentleşme olguları, büyüklük ve yoğunluk, uzmanlaşma, merkezi yönetim, sosyal tabakalaşma, ticaret.

Keywords: Urban and urbanization concepts, size and density, craft specialization, central management, social stratification, trade.

Various ideas have been put forward by many scholars concerning the notions of urban and urbanization, and through these ideas some questions have been tended to be answered such as what is an urban, what are the criteria that distinguish the village and urban from another and what are the main traits and leading factors in the development of an urban? "Morphological Approach" seems to be the closest one to the archaeological view among the numerous urban theories. According to this hypothesis, the differences between the village and urban settlements have to be defined by some structural features in lieu of sociological definitions. It states some criteria in defining an urban such as size and density, craft specialization, central management, social stratification and trade.

Are there any misleading aspects of this idea? Are these criteria really adequate in defining urban that is the most complex habitation unit? Or do this idea comprise the qualitative and quantitative characteristics in explaining the real identities of the towns? In an effort to find answers to all the above questions and understand the early phases of the urbanization process in Anatolia by making use of these parameters, this paper will be evaluating two important settlements, Çayönü and Aşıklı Höyük, both good examples of societal changes in the Neolithic period. The evaluation will thus attempt to arrive at a conclusion about the controversial issue about whether these settlements were actually villages or towns.

GİRİŞ

Gordon Child'a göre insanoğlunun besin üretimine ve yerleşik düzene geçiş aşaması olan Neolitik Devrim'den sonra gerçekleştirdiği ikinci devrim olan kentleşme, bir çok yönden incelenmesi gereken karmaşık bir olgudur. Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, kompleks bir teknoloji ve iş bölümüne dayanan bir ekonomik

yapıya sahip, üretimin ve dağıtımın denetlendiği, sosyo-ekonomik statü olarak farklılaşmış heterojen gruplardan oluşan, büyüklük, yoğunluk ve entegrasyon düzeyine ulaşmış yerleşme türü (R. Keleş 1993, 67), olarak tanımlanan kentlere geçiş sosyo-politik ve ekonomik yapıdaki değişimler sonucu gerçekleşmiştir.

Kent olgusu tarih boyunca sosyoloji, antropoloji, tarih, ekonomi ve hukuk gibi bilim dallarından düşünürler tarafından incelenmiş ve kent nedir, köy ile kenti birbirinden ayıran ölçütler ve kente neden olan dinamikler ile kentin özellikleri ve gelişiminde rol oynayan faktörlerin neler olduğu sorularına yanıt arandığı çeşitli kent hipotezleri ortaya atılmıştır. Çok sayıdaki kent kuramı arasından en bilineni ve en çok tartışılanı Gordon Childe'a aittir. Childe'in Mezopotamya kentlerine bakarak oluşturduğu 10 maddeden oluşan kriterleri tartışmalara rağmen tüm kent kuramlarının odağını oluşturmuş ve yakın zamanlara kadar kentleri ayırt etmede kullanılmıştır.

Kent kuramları arasında arkeolojik bakışa en yakın olan görüş ise "morfolojik yaklaşım" olarak adlandırılan kuram gibi görünmektedir. Bu hipoteze göre köy ve kent yerleşmeleri arasındaki farklar sosyolojik tanımların tersine bazı yapısal özelliklerle açıklanmalıdır. Toplumsal yapıdaki değişimler ile yerleşmelerin mekansal yapıları arasında doğrudan ilişki olduğunu varsayan ve aralarında arkeologların da bulunduğu bu teoriyi savunanların ortak olarak ileri sürdükleri kent gereğinin ölçütleri büyüklük ve yoğunluk, uzmanlaşma, merkezi yönetim, sosyal tabakalaşma ve ticaret'tir (R. McC Adams 1960, 38, 1960a, 278, 1965, 79; E.M. Brumfiel, T.K. Earle 1990, 107; T.K. Earle 1990, 64-75; Z. Herzog 1997, 4; L. Manzanilla 1987, 271-278, 1997, 5-6; V.D. Mieroop 1997, 24, 41; L. Mumford 1961, 45, 95; C. Redman 1978, 218, 225; G. Sjoberg 1960, 167, 1965, 79; B. Trigger 1972, 576-596; M.A. Zeder 1991, 12-17).

Ancak yerleşim birimlerinin morfolojik açıdan tanımlanmasına ağırlık verip fiziksel özelliklerinden yola çıkarak kentleri köylerden ayıran temel nitelikleri sıralayan ve arkeologlar tarafından da genel kabul gören bu görüşün yanıltıcı tarafları var mıdır, bu kriterler sosyo-ekonomik ve siyasi organizasyon bağlamında en karmaşık sosyal örgütlenme düzeyine sahip yerleşim birimi olan kenti tanımlamada yeterli midir veya yerleşim yerlerinin kent olarak

sınıflandırılmasında ve sosyal ve mekansal yapısını, gerçek kimliğini belirlemede gereken niteliksel ve niceliksel özellikleri kapsar mı? Bu yazıda tüm bu soruların yanıtları ve Anadolu'nun kentleşme sürecinin erken evrelerini anlayabilmek için, bu parametreler kullanılarak Neolitik Dönem'in toplumsal değişimlere iyi birer örnek olan iki önemli yerleşmesi Çayönü ve Aşıklı Höyük yerleşmeleri değerlendirilip, tartışmalı bir sorunsal olan köy mü kent mi sorusuna yanıt aranmaya çalışılacaktır.

KENT KRİTERLERİ

Hipotezin savunucularına göre kentin fiziksel morfolojisinin ilk yansıması yerleşim yerinin büyüklüğü ve nüfusunun yoğunluğudur. Çayönü yerleşmesinin kesin boyutları bilinmemekle birlikte oldukça büyük olduğu ve yerleşmenin bu büyüklüğe göre yoğun bir nüfusu barındırdığı tahmin edilmektedir (M. Özdoğan 1997b, 391). Aşıklı Höyük yerleşmesi ise kapladığı 3.5-4 hektarlık alan ve yerleşmedeki mahallerin sıklığı ve 400 den fazla yapı ile büyük ve yoğun nüfuslu bir yerleşime işaret eder (U. Esin, S. Harmankaya 1999, 129).

Kent bilimcilere göre bir yerleşmenin ekonomisi o yerleşmenin türünü belirleyen bir diğer ana kriterdir. Uzmanlık gerektiren farklı işlevleri yerine getirmek zorunda olan kent, basit ve kapalı ekonomik taban yerine gelişmiş kompleks ve dışa dönük bir ekonomiye sahip olmalıdır. Ekonomik ögenin kentleşmede özel bir ağırlığı olduğundan kentleşme tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş, olarak da tanımlanabilir. Bu geçiş tüm üretim denetleme işlevinin kentlerde toplanmasını zorunlu kıldığı gibi, kentlerin büyümesine ve yoğunluk kazanmasına, heterojenlik ve entegrasyon derecelerinin artmasına yol açmıştır (İ. Tekeli 1997, 993). Örgütlenmiş ekonomik eylemlerdeki değişim, farklı iş kollarının yarattığı ekonomideki çeşitlilik ve uzmanlaşma gerektiren bir üretim kentli üretimin temel gereğidir. Neolitik Dönem'in Çanak-Çömleksiz Neolitik Çağ olarak

adlandırılan evresinin Anadolu'da tüm evreleriyle en iyi temsil edildiği yerleşme olan Çayönü'nün erken evrelerinden itibaren uzman zanaatkarlığın izleri görülür. Yerleşmenin "Izgara Planlı Yapılar" evresinde yapıların arka bölümleri çeşitli amaçlar için kemik, taş, çakmaktaşı, malahit ve fildişinden nesne ve alet yapımı gibi zanaatkarlık aktiviteleri için işlik olarak kullanılmaktaydı (A. Özdoğan 1999, 44). Bir diğer evre olan "Kanallı Yapılar" evresinde ise farklı alanlardaki uzman zanaatkarlık oldukça artmış ve yerleşmenin batısı burada bulunan taş, kemik, deniz kabuğu, çakmaktaşı, obsidyen, bakır ve malahitten alet ve takılar ile deri işleri gibi çok sayıda çeşitli zanaatkarlık ürünlerinin gerçekleştirildiği atölyelerle bir endüstriyel-rezidental alana dönüşmüştür (A. Özdoğan 1999, 46). Madencilik doruğa ulaştığı bu evrede maden buluntuların nasıl işlendiğinin tüm aşamalarını yansıtan işlikler bulunur (M. Özdoğan ve diğ. 1993, 110, 112; M. Özdoğan 1997: 392; J.D. Muhly ve diğ. 1998, 534). Boncuk türlerinde ve teknolojisindeki önemli gelişmeyi gösteren ve boncuk yapımının tüm evreleriyle ilgili bilgiler veren işlikler de bir diğer zanaatkarlığı işaret eder (Ibid.). Bu evrede ağırlıklı şekilde takı olarak imal edilen malahit tipolojik olarak taş buluntularla aynı yöntemle işlenmişken, doğal bakır önce ısıtılıp dövülerek levha haline getirildikten sonra şekil verilmiş ve pyrometallurji olarak adlandırılan bu teknoloji ile boncuk, kakma ve levhalar ile bız ve iğneler üretilerek gerçek metallurji başlamıştır (M. Özdoğan ve diğ. 1993, 110; Muhly ve diğ. 1998: 535). Yerleşmenin zanaatkarlık üretimin görüldüğü bir diğer evresi olan "Hücre Planlı Yapılar" evresinde ise hem yapılar arasındaki açık alanlar endüstriyel çalışma alanları hem de konut yapılarının bazı odaları atölye olarak kullanılmakta olup buralarda taş, malahit, kemik, çakmaktaşı, obsidyen, deniz kabuğu ve doğal bakırdan takı ve çeşitli alet üretimi gerçekleştirilmektedir (A. Özdoğan 1999: 49; M. Özdoğan, A. Özdoğan 1989, 74; J.D. Muhly ve diğ. 1998, 534/536). Yerleşmedeki anıtsal yapılarda da uzmanlaşmanın varlığını görmek mümkündür. Bunlardan Saltaşlı ve Terrazo yapıları olarak

adlandırılan kutsal yapıların süslenmesinde kullanılan dikilitaşlar ile taban döşemeleri bu konularda uzmanlaşmış ustalar tarafından yapılmaktadır. Kirecin yakılmasıyla elde edilen ve yapımında bol yakıt, yoğun iş gücü ve yüksek ısı/piroteknoloji gerektiren kompleks bir teknoloji ürünü bir nevi çimentomsu sert madde olan terrazo tabanın yapımı uzman ustaların varlığıyla mümkündür (M. Özdoğan ve diğ. 1993, 110). Aynı şekilde Saltaşlı Yapı'nın taban döşemesinde kullanılan yüzeyleri sürtülerek parlatılmış kalker levhalarla kaplı tabanları da belli uzmanlaşma gerektiren işlerdendir (M. Özdoğan 2002, 71). Aşıklı Höyük'te ise az miktarda tarım, toplayıcılık ve avcılığın yanı sıra post, deri, ağaç ve hasır işçiliği ile obsidyen, taş, kemik ve boynuz gibi farklı malzemeden yapılmış alet endüstrisi ve ok ve mızrak uçlarından oluşan silahlar, taş, kemik ve doğal bakırdan boncuklar ile kilin fırınlanması bilindiğini gösteren yarı pişmiş kilden ve pişmiş topraktan heykelcik üretimi gibi toplumsal yaşamda çeşitli uğraş alanlarını içeren bir örgütlenme mevcuttur. Yerleşmedeki maden buluntuları doğal bakırın hem soğuk çekiçleme ile hem de ısıtarak çekiçleme ile şekil verildiğini, yani piroteknolojinin kullanıldığını göstermektedir (U. Esin 2002, 83; U. Esin, S. Harmankaya 1999, 127, 130). Tüm bu işler ana yolun kuzeyindeki Aşıklı Höyük sakinlerinin konutlarının bulunduğu bölümdeki mahallelerdeki konutlar arasında işlik olarak kullanılan büyük alanlarda, yani ev dışlarındaki açık alanlarda gerçekleştirilmektedir (U. Esin 1996, 39, 2002, 83; U. Esin, S. Harmankaya 1999, 125, 127, 128). Köyden kente dönüşümde kabul edilen bir diğer temel faktör de yerleşmelerin yönetim işlevinin (merkezi yönetim) olmasıdır. Toplumda artan uzmanlaşma, toplumu çalışan ve bu çalışmaları örgütleyen sınıflara bölerek toplumda yönetici sınıfın oluşmasına yol açar. Yönetici sınıf (merkezi otorite) hem tarımsal üretimin fazlasını (artı ürünü), hem ticareti, hem de zanaatkarların ürettiği ürünleri kontrol edip, bunları toplayıp depolayarak, gerektiğinde de yeniden dağıtımını gerçekleştirerek ekonomik süreci düzenler. Kent kuramlarını ileri süren

araştırmacılara göre iktidarların dinsel nitelikte olduğu ilk hiyerarşik toplumlarda üretimi denetleyen merkezi otoritenin göstergesi yerleşmelerdeki tapınak yapılarıdır. Toplumda var olan karmaşık sosyal organizasyon, örgütlü iş gücü ve yönetici sınıfa işaret eden ve plan, ebat, inşa tekniği, kullanılan malzeme ve iç buluntu nesnesi açısından yerleşmedeki diğer binalardan ayrılan bu yapılardan Çayönü'nde yerleşmenin erken evrelerinden itibaren Saltaşlı Yapı, Kafataslı Yapı, Terrazo Yapısı ve Sekili Yapı olmak üzere dört tane bulunur. Aşıklı Höyük'de ise ana arter niteliğindeki 4 m. genişliğinde çakıl döşeli ana yolun güneybatısında yerleşmenin akropolü görünümündeki alanda bulunan iki yapıdan oluşan yapı kompleksinden ana yola bitişik olan, kuzeyi sandık duvar sistemiyle sınırlandırılmış büyük yapı (HV yapısı) yerleşmenin yöneticisine ait konut yapısı, bu yapının güneybatısında bulunan T yapısı olarak adlandırılan diğer yapı ise tapınak yapısıdır (U. Esin, S. Harmankaya 1999, 124, 129) (fig. 1).

Araştırmacılara göre kentin oluşumundaki bir diğer anahtar rol sosyal tabakalaşmadır. Sosyal ve ekonomik yönden basit ve homojen bir topluluk olan köyün tersine kentli toplumsal yapı farklı meslek grupları, sosyal ve ekonomik sınıflar ile mezhepler gibi heterojen nitelikteki gruplardan oluşan karmaşık bir sosyal gruptur. İncelenen her iki yerleşmede de mekansal yapıda yerleşme içi statü alanları ve yapı dokusunda sakinlerinin statülerinde hiyerarşiye işaret eden izler bulunur. Sosyal farklılık konut yapılarına ve gömüt uygulamalarına yansımıştır. Yerleşmelerin önemli statüdeki ailelerine ait konutlar diğer yapılardan ebat, plan, mimari özellik ve iç buluntu nesneleri ile ayrılır. Açıkça sınıfsal tabakalaşmaya işaret eden bu elit konutlar aynı zamanda yerleşmelerin yöneticilerine aittir. Çayönü'nde "Hücre Planlı Yapılar" evresinin en erken alt evresinden itibaren düzeltilerek ve dikilitaşlarla süslenerek bir tören meydanı/plaza oluşturulan ve dünyanın ilk kent meydanı olarak tanımlanan 1000 m²'lik bir alanda Terrazo Yapısı olarak adlandırılan kutsal

binanın etrafında yeralan, yerleşmenin batısındaki yapılardan ebat, duvar kalınlığı, yapı malzemesi, duvar işçiliği ve diğer konutlarda olmayan obsidyen ve çakmaktaşıdan oluşan ithal hammaddenin ve statü nesnelerini içermesi açısından farklılık gösteren DS, CT, CV ve CY yapıları seçkin konutlardır (M.K. Davis 1998, 260-261; M. Özdoğan 1995, 43, 1997b, 10; M. Özdoğan, A. Özdoğan 1989, 74, 1998, 587) (fig. 2). Aynı şekilde Aşıklı Höyük yerleşmesinde de toplumdaki sosyal eşitsizliğin konut yapılarına yansımalarının örneği görülür. Hayli gelişkin bir sosyal örgütlenmenin izlerine rastlanılan yerleşmede ana yolun kuzey ve doğusunda bulunan sıradan Aşıklı sakinlerinin oturduğu konutlara karşın yolun güneyinde sosyo-ekonomik olarak üstünlüğe sahip yönetici elitler bulunur. Sıradan halkın yaşadığı 1-3 kerpiç odadan oluşan evlerin tersine güneyde bulunan sosyal ayrıcalığa sahip Aşıklı aristokratlarının rezidantları daha büyük, taş temelli, tabanları sıvalı ve duvarları boyalı konutlardır. Son yapı evresi olan 3. yapı evresinde ise imtiyazlı ailelerin konutları doğudan bir sur duvarı ile çevrelenen yerleşmenin kuzeydoğusuna taşınmıştır (U. Esin 2002, 83; U. Esin, S. Harmankaya 1999, 115, 129).

Bu dönemde sosyal hiyerarşinin varlığı gömüt uygulamalarına da yansımıştır. Çayönü'nde yerleşmenin "Izgara Planlı Yapılar" evresinde oda tabanları altındaki bazı gömütlerin yanında tek-tük ölü hediyesi bulunurken, "Hücre Planlı Yapılar" evresinde seçkin sınıfın konutlarının alt katlarındaki hücrelere gömülmüş olan gömütlerde mezar hediyeleri toplumsal tabakalaşmayı belirtecek şekilde çoğalmış ve çeşitlenmiştir (M.K. Davis 1998, 261; A. Özdoğan 1999, 47, 52). Yerleşmedeki "Kafataslı Yapı" olarak adlandırılan anıtsal nitelikteki yapının ilk evresinde batı odasındaki (hücre) gömütlerin yanında bulunan ustaca işlenmiş taş, malahit ve bakır boncuklar ile deniz kabuğundan muskaların, bu insanların toplumsal önemine işaret ettiği düşünülmektedir (A. Özdoğan 1999, 51). Sosyo-ekonomik sınıfları yansıtan, statü farkları belirten gömüt uygulamaları ve prestij

göstergesi gömüt armağanlarının sayı ve çeşitlerindeki artış Aşıklı Höyük'te de mevcuttur. Burada ev tabanları altına gömülü olan bazı gömütlerde statü objesi olarak yanı değerli taş ve tavlınmış doğal bakır boncuklardan yapılmış kolye ve bileziklerin bulunması kişilerin sosyal derecesi ile açıklanmaktadır (U. Esin 1997, 158). Bir diğer ayrıcalıklı gömüt, yerleşmenin dinsel işlevli yapısında bulunur. Yapının odalarından birinin tabanına gömülmüş olan biri, genç bir kadın ile yaşlı bir adama diğeri ise çocuğı ile birlikte genç bir kadına ait gömütlerin bu özel binayla bağlantılı ayrıcalıklı kişilere ait oldukları düşünülmektedir (U. Esin, S. Harmankaya 1999, 124). Buradaki gömütlerden genç kadın gömütlerinden birinin beyin ameliyatı (trepanation) geçirmiş olması yine kişinin sahip olduğı sosyal rütbeye işaret eder (U. Esin 1996, 37). Yüksek toplumsal hiyerarşeye sahip bir diğerk gömüt de yerleşmedeki bir konut yapısının tabanında bulunan kadın gömütüdür. Genç bir kadına ait olan gömütün başında, üst düzeyli statü göstergesi olan geyik dişlerinden yapılmış boncuklardan oluşan bakır levhalar kaplı bir diadem bulunur (U. Esin 1995, 65).

Araştırmacılar tarafından önemli kent argümanı olarak kabul edilen bir diğerk özellik de uzak mesafeli ticarettir. Kentlerin ortaya çıkışına neden olan süreçlerden biri olan ticaret faktörünü esas olarak kabul eden bu kuramcılara göre ticaret, politik güç ve sosyal farklılaşmayı teşvik eden köy toplumlarının bileşik toplumlara -kent- dönüşümünde lokomotif öneme sahip olmanın yanı sıra uzmanlaşmış ekonomi ve endüstriyel üretimin gelişmesi için gerekli olan hammaddelerin temini için can alıcı rol oynayarak kentlerin kristalleşmesine ivme kazandıran bir etkiye sahiptir. Çayönü'nde uzak mesafeli ticaret artmıştır. Ağırılığı tonlarla ölçülecek yoğunluktaki obsidyen Bingöl kökenli olup, dağlık bölgeyle değiş-tokuşa dayanan canlı ticaretin varlığına işaret eder (M. Özdoğan 1997b, 392; M. Özdoğan ve diğ. 1993, 111; M.K. Davis 1998, 260). Süs eşyası yapımında kullanılan Akdeniz ve Kızıldeniz kökenli deniz kabukları ise bölgelerarası hammadde ticaretinin

vardığı noktanın kapsamı açısından önemlidir (M. Özdoğan 1997b, 392; M. Özdoğan ve diğ. 1993, 111). Ayrıca yerleşmedeki yontmataş aletlerin miktarının da tonlarla ölçülmesi (M. Özdoğan ve diğ. 1993, 111), bu nesnenin de önemli bir ticari meta olduğuna işaret eder. Aşıklı Höyük ekonomisi ise yoğun avcılık ve toplayıcılığın yanında çok az tarım, bir oranda da tuz ve obsidyen ticaretine bağlıydı (U. Esin 2002, 83). Yerleşmede Tuz Gölü'nden gelen tuza karşılık hayvan ve obsidyen ihracatına dayalı ticaret önemlidir (U. Esin 2002, 83). Niğde-Aksaray-Nevşehir üçgeni arasındaki volkanik bölgedeki obsidyen yatakları dönemin tüm Orta Anadolu yerleşmeleri açısından büyük avantaj oluşturmaktaydı. Özellikle Niğde yakınlarındaki Kaletpe'de bu dönemde yoğun obsidyen işlendiğini gösteren obsidyen işlikleri bulunur. Alanlarında profesyonelleşmiş uzmanlar tarafından standartlaşmış, seri üretim yapılan bu atölyelerde üretilen dilgiler güney ve güneydoğu Anadolu, Yakındoğu ve Kıbrıs'a, gönderildiği bölgenin sipariş verdiği teknikte yapılarak ihraç edilmekteydi (M. Özdoğan 2002: 80). Bölgede bulunan Aşıklı Höyük yerleşmesinin de Niğde Gölü Dağ yakınlarındaki Kayırlı, Bozdağ ve Boğazköy atölyelerinden getirilen obsidyen blokları çok çeşitli aletler yapıp işlenerek (U. Esin 2002, 83; U. Esin, S. Harmankaya 1999, 127-128), bu ticaretin içinde olduğunun düşünülmesi mümkündür.

TARTIŞMA

Görüldüğü gibi Anadolu ve Yakındoğu Neolitik'i için anahtar yerleşme konumundaki her iki yerleşmede araştırmacılar tarafından ileri sürülen kent sınıflama kriterlerine sahiptir. Bu yerleşmelerde araştırmacılara göre karmaşık sosyal organizasyonun ve kent toplumunun göstergeleri olan ve kent öncesi topluluklar için kuramsal açıdan söylenilen basit ve eşitlikçi toplumsal düzenin aksine sosyal tabakalaşma, konut alanları ile kamusal alanların birbirinden ayrıldığı mekansal farklılaşma, uzmanlaşma, statü objeleri, kompleks teknolojiler, bölgelerarası ticari sistemler, organize iş gücü ve yönetici

sınıfın göstergesi görkemli anıtsal yapılar mevcuttur. (M. Özdoğan 1999, 314; M. Özdoğan, A. Özdoğan 1998, 583). Ancak ilk bakışta kent kuramcılar tarafından ileri sürülen tüm kriterlere sahip olan bu yerleşmeler gerçekte birer kent midir? Birçok araştırmacıya göre kentlerin sınıflandırılmasında belirleyici oldukları ileri sürülen bu varsayımlar bazı karşıt görüşteki araştırmacılar için tartışma götürür niteliktedir. Onlara göre sorun, kent olgusunun belirgin ölçütleri olduğu söylenen bu kriterlerin varlığının yerleşim yerini kent olarak nitelendirmede yeterli olup olmadığıdır. Bu araştırmacılar bu özelliklerin bazı köy yerleşmelerinde de görüldüğünü belirterek, bu değişkenlerin köy ve kent yerleşmelerinde görülen türleri arasında niteliksel bazı farkların olması gerektiğini ileri sürmektedir.

Değinilen iki örnek Çayönü ve Aşıklı Höyük yerleşmeleri bu temelde incelendiğinde ortaya bambaşka sonuçlar çıkıyor... İlk eleştiri yerleşim alanının boyutları ve sahip olduğu nüfusa gelir. Karşıt gruptaki araştırmacılar büyüklük ve demografik ölçütün son derece yanıltıcı olduğunu belirterek, kent olarak tanımlanması olanaksız çok sayıda büyük ve yoğun nüfusa sahip köy yerleşmesi olduğu gibi geç dönemlerde boyutları hiç de gösterişli olmayan çok sayıda kent yerleşiminin bulunduğunu söyleyerek bu parametreye itiraz ederler (J.L. Huot, J.P. Thalmann, D. Valbella 2000, 14, 32).

Önemli kent unsuru olarak kabul edilen uzmanlaşma maddesi eleştirilen ikinci noktadır. Tarım dışı alanlarda çalışan, teknolojik gelişmenin dinamiğini oluşturan aynı zamanda da farklı sosyo-ekonomik sınıfların doğmasına yol açtığı için toplumsal hiyerarşiye giden yolda da önemli bir adım olan tam zamanlı bir zanaatkar sınıfının varlığı kentli toplumsal yapı için tek başına yeterli midir? Karşıt gruba göre esas olan bir yerleşmede uzmanlaşmanın olmasından çok bu uzmanlaşmanın hangi düzeyde olduğudur. Uzmanlaşmanın köy toplumlarında görülen bireysel/ev ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak ev veya avlularda gerçekleştirilen, küçük miktar-

lardaki türü düşük seviyeli uzmanlaşma, olarak adlandırılır. Oysa kent toplumunda olması gereken uzmanlaşma şeklinde üretim, ev ihtiyacını karşılamaktan çıkıp, artı değere dönüşerek ticarete yönelik olarak büyük miktarlarda ve standart olarak seri şekilde, evlerden bağımsız atölyelerde yapılmalıdır. Yüksek seviyeli uzmanlaşma olarak adlandırılan bu uzmanlaşma türünde ayrıca elitler için gerekli olan ve prestij/statü nesneleri olarak adlandırılan lüks nesneler de üretilmeli ve üretim bir otoritenin kontrolünde olmalıdır (R. Kerner 1997, 420-421; P. Wattenmaker 1998, 4; M.A. Zeder 1991, 12-13). Çayönü'nün uzman zanaatkarlık aktivitelerinin arttığı "Kanallı Yapılar" evresinde lüks tüketime yönelik takılarda ve farklı amaçlar için kullanılmak üzere üretilen doğal bakır ve malahitten yapılmış aletlerde hem teknolojik (pyrometallurji) hem de tipolojik çeşitlilik açısından yüksek seviyeli uzmanlaşmanın izlerini görmek mümkündür. Çok çeşitli ekonomik faaliyetlerin görüldüğü Aşıklı Höyük'te ise hiçbir alanda bu tür bir uzmanlığın izine rastlanılmaz.

Çok sayıdaki değişkeni içeren kent olgusunun bir diğer ölçütü de sosyal örgütlenmede yönetim fonksiyonunun belirmesidir. Bu anlamdaki merkezi otoritenin varlığının yansımalarına da karşıt gruptaki araştırmacılar eleştiri gelmiştir. Onlara göre bir yerleşmede tapınak gibi özel bir yapının olması o yerleşmenin kent yerleşmesi olarak tanımlanması için yeterli değildir (P. Wheatley 1972, 612; R. McC. Adams 1965, 45-54; C. L. Redman 1978, 219). Erken toplumlarda sosyal kontrolü, önemli bir kamu yapısı olan tapınak üstlenmiştir. Tapınağın bir yönetici sınıfa (ruhban sınıfı) işaret ettiğini kabul eden bu araştırmacılar bu kez yönetim işlevinin niteliğine dikkat çekip, merkezi otoriteyi tapıntan sorumlu olan topluluk önderlerinin yani ruhban sınıfın oluşturduğu bu yönetim modelinde, tapınakta gerçekleştirilen etkinliğin sadece törensel (dini) nitelikte olduğunu, ekonomik etkinliğin ise bu yönetime dahil olmadığını belirterek, kent düzeyindeki yönetimde ekonomik yönetimin, politik bir kurum bünyesinde merkezileşmiş olması gerektiğini

vurgulamaktadırlar. Yani artı ürün, iş gücü, üretim ve ticaret üzerinde merkezileşmiş ve kurum-sallaşmış politik bir kurum tarafından gerçekleştirilen bir kontrolün olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Araştırmacı J. Makkay tarafından "Tapınak Ekonomisi" (J. Makkay 1983, 1) adı verilen bu sistemde tapınak, dinsel işlevinin yanı sıra politik bir kurum hüviyetine de sahip olup, merkezileşmiş politik bir sisteme dönüşmüş ve ekonomi ve siyasal yönetim tapınak çatısı altında merkezileşmiştir. Bu ekonomik modelde tapınak elitleri tanrı adına tapınağı ve tapınak ekonomisini yönetmektedir. Bunun göstergesi ise artı ürün ve/veya hammadde bu yapılarda depolanmış olması ve/veya ekonomik işlemlerin (kontrolün) gerçekleştirildiğinin göstergesi olarak tapınakta yönetsel malzemenin bulunmasıdır. Çayönü'nün "Hücre Planlı Yapılar" evresinde "Terrazo Yapısı" olarak adlandırılan görkemli tapınağın merkezde olduğu plazanın etrafında bulunan yönetici konutlarında yerleşmedeki diğer konutlarda olmayan obsidyen ve çakmaktaşıdan oluşan ithal hammadde ve egzotik nesnelerin bulunması, bu önemli hammaddelerin dağıtımının ve uzman zanaatkarlığın kontrolünün yani üretimin tapınaktan da sorumlu olan bu seçkin ailelerce kontrol edildiğini gösterir (M.K. Davis 1998, 260-261; M. Özdoğan 1995, 43, 1997, 10; M. Özdoğan, A. Özdoğan 1998, 587). Hammadde kontrolünün tapınaktan da sorumlu bu yüksek statülü egemen ailelerin elinde olması, "tapınak ekonomisi" olarak adlandırılan sistemin ve ekonomik eylemlerin örgütlenme biçiminin en erken oluşum aşamasına, tüm yaşam ve ekonominin tapınak tarafından denetlenme olgusunun köklerine işaret eder (M. Özdoğan 1995, 43, 1997, 11, 1999, 231, 2002, 111; M. Özdoğan, A. Özdoğan 1998, 582). Aşıklı Höyük'te ise yönetici seçkinlere işaret eden tapınak yapısı bulunmakla birlikte yapı ekonomik yönetime dair izler barındırmaz.

Tartışılan bir diğer sınıflama kriteri de kent toplumunda sosyal farkların varlığıdır. İncelenen iki örnekte de farklı ekonomik ve sosyal sınıflara, imtiyazlı kişilere ve sosyal eşitsizliğe

işaret eden gömüt ve konut yapıları bulunur. Ancak kritikçi gruba göre sosyal sınıflaşmada önemli olan nokta sosyal tabakalaşmanın varlığından ziyade bunun yerleşmenin nüfusuna oranıdır. Bu noktadan bakıldığında her iki yerleşmede de tabakalı bir toplumsal yapının izleri olduğu ve sosyal katmanlaşmanın sayıca az olmakla birlikte hiç de düşük düzeyde olmayıp hayli belirgin bir soylu sınıfının bulunduğu görülmektedir.

Bölgelerarası ticaret de karşıt gruptaki araştırmacılar tarafından kent faktörü olarak tartışılmıştır. Bu araştırmacılara göre hiyerarşik ve kentli toplumun önemli niteliklerinden biri olan ticaretin izlerine tüm erken dönem yerleşmelerinde rastlamak mümkündür. Burada önemli olan nokta ise ticaretin niteliğidir. Araştırmacılar kent yerleşmelerinde büyük miktarlarda organize olmuş, örgütlü ticaretten bahsederler. Çayönü'nde bu tür ticaretin izlerine "Hücre Planlı Yapılar" evresinde rastlanmaktadır. Burada ağırlığı tonlarla ölçülen yoğunlukta obsidyen ile işlenmiş ve işlenmemiş durumdaki bakır ve malahitlerin toplam ağırlığının 5,5 kilogramı geçmesi (M. Özdoğan 1995, 44, 1996, 392; M. Özdoğan ve diğ. 1993, 110), bunların ticaretinin sistemli -yönlendirilmiş- bir şekilde gerçekleştirildiğine işaret eder. Özellikle metal objelerin sayıları ve tipolojik çeşitlilikleri ile maden işliklerinin varlığı, bakır üretiminin ve ticaretinin belli bir sınıf tarafından yürütüldüğünü göstermektedir (M. Özdoğan 1995: 44). Aynı şekilde obsidyen ve yontmataş aletlerin de tonlarla ölçülen miktarlardaki hacimde olması bu nesnelerin de örgütlü bir ticari sisteme dahil olduğunu düşündürmektedir (M. Özdoğan ve diğ. 1993, 111). Aşıklı Höyük'te ise bu yoğunlukta bir ticaretten söz edilemez.

SONUÇ

Tüm bu görüş ve karşıt görüşler incelendiğinde kent karakteristikleri oldukları ileri sürülen bu kriterler, karşıt grubun belirttiği gibi köy ve kent yerleşmelerinde görülen türleri arasındaki niteliksel farklar belirtilmeden değerlendirildiğinde

yanlış sonuçlar ortaya çıktığı açıktır. Ancak bu grubun görüşleri de küçük boyutlu, az nüfuslu, seyrek yerleşim dokusundan dolayı ka-labalık bir seçkinler sınıfının bulunmadığı, tapınak ya da saray gibi bir kamusal yapıya sahip olmayan, olsa bile bu yapılarda ekonomik yönetimin göstergesi olan mühür kullanımı veya hammadde depolamasının olmadığı, bir otoritenin kontrolü altında bulunan zanaatkar sınıfının bulunmadığı, bölgesel ölçekte dahi ticari ilişkileri olmayan ama kendi iç dinamikleri ile bölgelerine ve onun koşullarına uyan kent modelleri olduğunu söyleyen başka bir grup araştırmacı tarafından eleştirel tartışmalara konu olmuştur. Çoğunluğunu arkeologların oluşturduğu bu gruba göre kentleri birkaç ölçüt ve kuram ile tanımlamak ve bunları toplumsal, nüfus ve coğrafi yapı gibi kültürel çevreleri ile tarihsel geçmişleri farklı olan her bölgeye uyarlamak yanlıştır (M. Özdoğan 2006: 571-572; J.L. Huot, J.P. Thalmann, D. Valbella 2000, 14, 32; G. Philip 2003: 3-16). Sosyal, coğrafik, ekonomik ve mekansal süreçlerin karşılıklı ilişkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini savunan bu gruba göre, ilk kentlerin doğuşuna neden olan etmenler ve kent teorileri evrensel nitelikte değildir ve büyük bir bölgenin (ülke) farklı yerüstü ve yeraltı kaynaklarına sahip mikronişlerinde bile farklı yerel kent modelleri gelişebilmektedir. Yani artık yerel ve bölgesel özellikleri yok sayan geleneksel yaklaşımın tersine tüm dönem ve bölgeleri kapsayan kent model ve hipotezlerinin olmadığı görülmüş ve bunları tartışmanın zorun-

luluğu ortaya çıkmıştır. Görünen o ki kent kavramını kuramsal yaklaşımlarla tartışan araştırmacılar ile somut özellikler ve maddi arkeolojik verilerle kuramların değişikliğe uğrayabileceğini öne sürerek bu yaklaşımlara daha az bağlı kalma eğiliminde olan arkeologlar arasında süregelen tartışmalar bitecek gibi değil.

Aynı sorun bu görüşlerin ışığında kentlerin tanımlanması için irdelenen iki örnek yerleşmenin nitelendirilmesinde de ortaya çıkıyor. Bu yerleşmeler sahip oldukları karmaşık sosyal örgütlenme düzeyleri ve kozmopolit karakterleri ile basit köy yerleşmeleri değildir. Ama birer kent yerleşmesi de değildir. Bu yeni resimle birlikte bu kez ortaya nasıl bir yerleşme tipi ve toplum yapısı sorusu çıkmaktadır... Görüldüğü gibi bu yerleşmelerin ne tür bir sosyo-ekonomik ve politik sisteme oturtulması gerektiği yeni bir perspektifle ele alınmalıdır. Her ne olursa olsun Anadolu'da ilk kentleşme sürecini temsil eden ve köy yerleşmesinin ötesinde özellikler sergileyen bu yerleşmelerin bugün bizim anladığımız anlamdaki kentlerin dışında, kendi zamanlarının kentleri veya merkez yerleşmeleri olduğu açıktır. Yine de bugünkü bilgilerimizle, şimdilik, bu ara evre yerleşmelerini; kent kurgusunun ön tipi yerleşmeler (M. Özdoğan, M. 1996, 22), kentsel yaşama geçişin hazırlık aşaması yerleşmeleri, öncü kentler veya ilk kentlerin çekirdeğini oluşturan yerleşmeler gibi adlarla nitelendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

ADAMS, R. McC.,

1960 "Factors Influencing the Rise of Civilization in the Alluvium: Illustrated by Mesopotamia", *City Invincible. A Symposium on Urbanisation and Cultural Development in the Ancient Near East*, (Eds). KRAELING, C. H., ADAMS, R. McC, Chicago: University of Chicago Press, 24-46.

1960a "Early Civilizations, Subsistence and Environment", *City Invincible. A Symposium on Urbanisation and Cultural Development in the Ancient Near East*, (Eds). KRAELING, C. H., ADAMS, R. McC, Chicago: University of Chicago Press, 269-297.

1965 *The Evolution of Urban Society*, Chicago, Aldine Publishing Company.

AKTÜRE, S. 1997

Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

BRUMFIEL, E. M., T. K. EARLE 1990

"Specialization, Exchange and Complex Societies: An Introduction", *Specialisation, Exchange and Complex Societies*, (Eds). BRUMFIEL, E. M., EARLE, T. K, Cambridge, Cambridge University Press: 1-7.

BUCCELLATI, G., 1977

"The 'Urban Revolution' in a Socio-Political Perspective", *Mesopotamia XII*, 19-40.

CHILDE, G., 1957

"The Evolution of Society", *Antiquity* XXXI, 210-213.

ÇEVİK, Ö., 2005

Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihle İlk Kentler ve Kentleşme Süreci. Kuramsal Bir Değerlendirme, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

DAVIS, M. K., 1998

"Social Differentiation at the Early Village of Çayönü, Turkey", *Light on the Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel*, (Eds). ARSEBÜK, G., MELLINK, M. J., SCHIRMER, W., İstanbul, Ege Yayınları: 257-262.

EARLE, T. K., 1990

"Specialization and the Production of Wealth: Hawaiian Chiefdoms and the Inka Empire", *Specialisation, Exchange and Complex Societies*, (Eds). BRUMFIEL, E. M., EARLE, T. K., Cambridge, Cambridge University Press: 64-75.

ERARSLAN, A.,

2004 *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Kentleşme Sürecinin Başlangıç Evreleri (MÖ. 5500-1900)*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

2007 "Arkeolojinin Tartışmalı Sorunsalı Çatalhöyük: Köy mü Kent mi?", *Toplumsal Tarih* 160, Nisan, 68-71.

ESIN, U., 1995

"Early Copper Metallurgy of the Pre-Pottery Site of Aşıklı", *Readings in Prehistory. Studies Presented to Halet Çambel*, (Ed). ÖZBAŞARAN, M., İstanbul, Graphis Yayınları: 61-77.

1996 "On Bin Yıl Öncesinde Aşıklı: İç Anadolu'da Bir Yerleşim Modeli", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, (Ed). SEY, Y., İstanbul, Tarih Vakfı: 31-42.

1997 "Aşıklı Höyük", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* 1, 156-158.

2002 "Aşıklı Höyük", *Arkeo Atlas* 1, 83.

ESIN, U., E. BIÇAKÇI, M. ÖZBAŞARAN,

N. BALKAN-ATLI, D. BERKER, İ. YAĞMUR, A. K. ATLI, 1991

"Salvage Excavations at the Pre-Pottery Site of Aşıklı Höyük in Central Anatolia", *Anatolica* XVII, 123-174.

ESIN, U., S. HARMANKAYA, 1999

"Aşıklı", *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*, (Eds). ÖZDOĞAN, M., BAŞGELEN, N., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 115-132.

HERZOG, Z., 1997

Archaeology of the City. Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications, Tel Aviv, Emery and Claire Yass Archaeology Press.

HUOT, J. L., J. P. THALMANN, D. VALBELLA, 2000

Kentlerin Doğuşu, Ankara, İmge Kitabevi.

KELEŞ, R., 1993

Kentleşme Politikası, İstanbul, İmge.

KERNER, S., 1997

"Specialization in the Chalcolithic in the Southern Levant", *The Prehistory of Jordan II*, (Eds). GEBEL, H.G. K., KAFAL, Z., ROLLEFSON, G.O., Berlin, Sheffield Academic Press: 419-428.

MAKKAY, J., 1983

"The Origins of the 'Temple-Economy' As Seen in the Light of Prehistoric Evidence", *Iraq* XLV, 1-7.

MANZANILLA, L.,

1987 "The Beginning of Urban Society and the Formation of the State: Temple and Palace as Basic Indicator", *Studies in the*

Neolithic and Urban Revolutions. The Gordon Colloquium, (Ed). MANZANILLA, L., Oxford, University Press: 271-286.

1997 "Early Urban Societies. Changes and Perspectives", *Emergence and Change in Early Urban Societies*, (Ed). MANZANILLA, L., New York, Plenum Press: 5-15.

MEROOP, V. D., 1997

The Ancient Mesopotamian City, Oxford, Oxford University Press.

MUHLY, J. D., T. STECH, R. MADDIN, R. 1998

"Çayönü and the Beginning of Metallurgy in Anatolia and Mesopotamia", *International Assyriology Congress XXXIV*, 533-547.

MUMFORD, L., 1963

The City in History. Its Origins, Its Transformations and Its Prospects, London, Secker & Warburg Press.

ÖZDOĞAN, A., 1999

"Çayönü", *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*, (Eds). ÖZDOĞAN, M., BAŞGELEN, N., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 35-56.

ÖZDOĞAN, M.,

1995 "Neolithization of Europe: A View from Anatolia. Part 1: The Problem and the Evidence of East Anatolia", *Proelio* 9, 25-46.

1996 "Klubeden Konuta: Mimarlıkta İlkler", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, (Ed). SEY, Y., İstanbul, Tarih Vakfı: 19-30.

1997 "The Beginning of Neolithic Economies in Southeastern Europe: An Anatolian Perspective", *Journal of European Archaeology* 5/2, 1-33.

1997a "Çayönü", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East* 1, 44-447.

1997b "Çayönü", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* 1, 390-392.

1999 "Concluding Remarks", *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*, (Eds). ÖZDOĞAN, M., BAŞGELEN, N., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları: 225-235.

2002 "Çanak Çömleksiz Neolithic Çağ", *Arkeo Atlas* 1, 66-83.

2002a "Köyden Kente. Kalkolitik Çağ", *Arkeo Atlas* 1, 110-130.

2004 "Neolitik Çağ-Neolitik Devrim-İlk Üretim Toplulukları Kavramının Değişimi ve 'Braidwoodlar'", *TÜBA-AR* 7, 43-51.

2006 "Yakındoğu Kentleri ve Batı Anadolu'da Kentleşme Süreci", *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması. Studies in Honor of Hayat Erkanal. Cultural Reflections*, (Eds). ERKANAL-ÖKTÜ, A., ÖZGEN, E., GÜREL, S., ÖKSE, A. T., HÜRYILMAZ, H., TEKİN, H., ÇINARDALI-KARAASLAN, N., UYSAL, B., KARADUMAN, F. A., ENGİN, A., SPEISS, R., AYKUT, A., TUNCEL, R., DENİZ, RENNIE, A., Ankara, 571-578.

ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN,

1989 "Çayönü a Conspectus of Recent Work", *Paléorient* 15/1, 65-74.

1998 "Buildings of Cult and the Cult of Buildings", *Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel*, (Eds). ARSEBÜK, G., MELLINK, M. J., SCHIRMER, W., İstanbul, Ege Yayınları, 581-601.

ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN, D. BAR-YOSEF, W. ZEIST, 1993

"Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi. 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme", *Kazı Sonuçları Toplantısı XV/1*, 103-123.

PHILIP, G., 2003

"Tales of the City? 'Urbanism' in the Early Bronze Age Levant from Mediterranean and Levantine Perspectives", *Mediterranean Archaeology* 1/16, 3-16.

REDMAN, C. L., 1978

The Rise of Civilization. From Early Farmers to Urban Society in

the Ancient Near East, San Francisco, W.H. Freeman & Company Press.

SJOBERG, G.,

1960 *The Pre-industrial City. Past and Present*, New York, The Free Press.

1965 "Theory and Research in Urban Sociology", *Study of Urbanization*, (Eds). HAUSER, P. M., SCHNORE, L. F., London, John Wiley & Sons: 157-191.

TEKELİ, İ.,

1982 *Kentleşme Yazıları*, Ankara, Turhan Kibaevi.

1997 "Kentleşme", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* 2, 993-996.

TRIGGER, B., 1972

"Determinants of Urban Growth in Pre-Industrial Societies",

Man, Settlement and Urbanism, (Eds). UCKO, P., TRIGHAM, R., DIMBLE, G. W., Gloucester, Duckworth Press, 575-596.

WATTENMAKER, P., 1998

Household and State in Upper Mesopotamia, Washington, D.C., Smithsonian Books.

WHEATLEY, P., 1972

"The Concept of Urbanism", *Man, Settlement and Urbanism*, (Eds). UCKO, P., TRIGHAM, R. DIMBLE, G. W., Gloucester, Duckworth Press, 601-637.

ZEDER, M. A., 1991

Feeding Cities: Specialized Animal Economy in the Ancient Near East, Washington, D. C., Smithsonian Books.

Fig. 1: Aşklı Höyük (Esin, U; Harmankaya, S. 1999, 90).

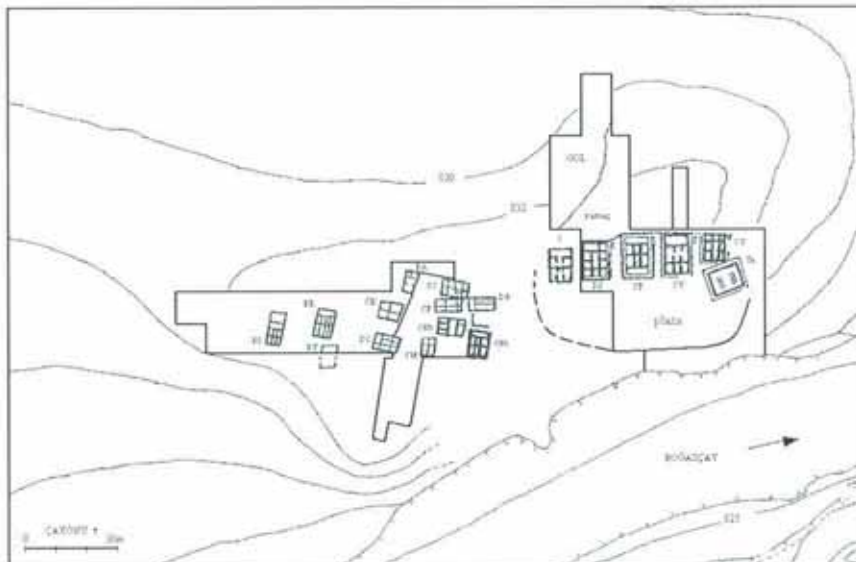
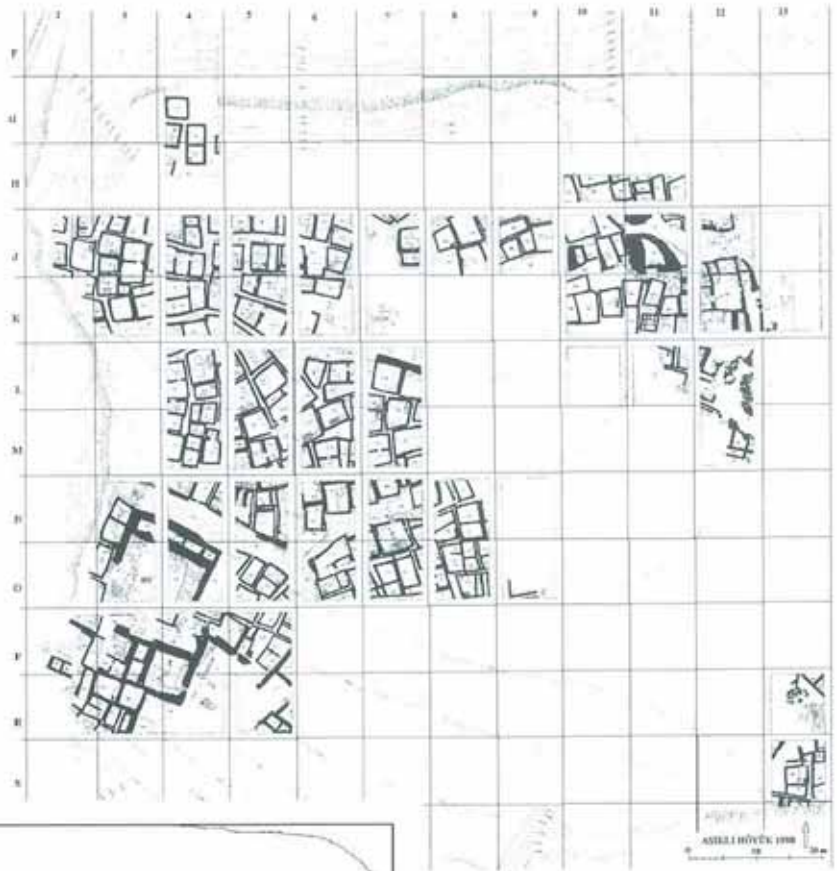

Fig. 2: Çayönü. Hücre Planlı Yapılar Evresi 3. Alt Evre (Özdoğan, A. 1999, 26).

URARTULU ARGİŞTİ OĞLU KRAL RUSA: BİR BAŞARI ÖYKÜSÜ

URARTIAN KING RUSA SON OF ARGISHTI: A STORY OF SUCCESS

Altan ÇİLİNGİROĞLU*

Anahtar sözcükler: Urartu Krallığı, Rusa, Ayanis Kalesi, Karmir-blur, Bastam, Toprakkale

Key words: Urartian Kingdom, Rusa, Fortress of Ayanis, Karmir-blur, Bastam, Toprakkale

An Urartian king, namely Rusa, son of Argishti ruled the kingdom almost for forty years longer than any other kings before or after him. He managed to build five "magnificent" fortresses all over the country to control any military danger which may come particularly from the north and other directions. He created good relations with "mounted nomads" such as with Scythians and Cimmerians to establish a buffer zone between Median Kingdom and Urartian territory. His revolutionary ideas helped him to establish new reforms about administration, taxation and writing systems as well as about city planning. He definitely was one of the most successful rulers of the Urartian Kingdom despite the fact that his "end" became with a riot launched by his own people living in an Outer Town "proudly accomplished" by himself as declared in the inscription of susi temple at Ayanis.

"Argiştı oğlu Rusa bu susiyi kendisine efendi olan Tanrı Haldi'ye yaptırdı ve Aza Ülkesi'nin Teişebani Kenti'nin Haldi kapısını kusursuz bir şekilde inşa etti ve Tanrı Haldi'ye adadı. Rusa derki: kayaya dokunulmamıştı ve yer çoraktı. Hiçbir şey orada yapılmamıştı. Tanrı Haldi bana krallığı verdiği ve ataların atanmış tahtına çıktığım zaman Haldi kapısını kusursuz bir şekilde yaptırdı. Tanrı Haldi tarafından... güçlü kral ve Şurili Ülkesi'nin, Biainili Ülkesi'nin kralı Argiştı oğlu Rusa'ya yaşam, sevinç ve yücelik ile birlikte yetki, güç ve kudret verilsin..." (UKN II,448, M.Payne 2006,286,12.2.4).

Tüm Urartu krallarından çok daha uzun sürecek

bir saltanatın başlamış olduğunu vurgulayan bu ifadeler Karmir-blur adlı kentte olduğu düşünülen bir tapınak yazıtında (Salvini1979a, 249-269) yer almaktadır. Yazıtta kullanılan "Tanrı Haldi bana krallığı verdiği ve ataların atanmış tahtına çıktığım zaman" ifadesi kral II. Rusa'nın saltanatının ilk yıllarında Gökçe Göl civarında Urartu panteonunun ikinci büyük tanrısı Teişeba için bir kent yaptırdığını ve adını da bu tanrıdan alarak "Teişebani" koyduğunu gösterir. Diğer kralların da yazıtlarında rastlanan "Tanrı Haldi bana krallığı verdiği" açıklaması bir zaman kavramını açıklamamış olsa da, krala ait diğer yazıtlarda olmaması nedeni ile yine de Karmir-blur Kalesi'nin en erken inşa edilen

kalelerden biri olduğunu gösterecek niteliktedir. "Kırmızı Tepe" anlamındaki Karmir-blur, Erivan'ın kuzeybatısında ve Razdan Nehri'nin kıyısında yer alan tepeler üzerinde kurulmuştur (Piotrovskii 1969,135 vd.).1939 yılında başlayan kazılar çok sayıda yapı ve içlerinde yüzlerce odanın yer aldığı ekonomik ve idari bir merkezin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Karmir-blur'da ele geçen farklı türdeki eserler uzun yıllar, hatta bugün bile, Urartu sanatını anlamamızı ve yorumlamamızı olanaklı kılmıştır. Ele geçen eserler arasında dini merasimlerde kullanılan "kutsal silahlar", tabletler, her türde çanak çömlekler, depolama küpleri, mühür baskıları, evsel her türlü buluntu ve yazıtlar vardır. Bulunan eserlerin hemen tümü kaleyi inşa eden II. Rusa'ya aittir. Ancak üzerlerinde var olan yazıtlardan anlaşıldığı kadıyla II. Rusa dönemine ait olamayan bazı krali eserler de kalede ele geçmiştir. I. Argiştı, II. Sarduri ve I. Rusa'ya ait oldukları yazıtlarından bilinen tunç kalkanlar bunlara en iyi örnektir. Bir kalkan üzerinde yer alan "Bu kalkan Menua oğlu Argiştı tarafından efendim Tanrı Haldi'ye Erepuni Kenti için yapılmıştır" ifadesi (Piotrovskii 1970,85) Karmir-blur'da bulunan bazı eserlerin bir ata yadigârı olarak kabul edilerek, bir nedenle artık kullanım dışı kalan bir başka kentten, yani Erepuni'den buraya taşındıklarını göstermektedir. Benzer bir uygulama II. Rusa'ya ait olan Ayanis Kalesi'nde de gözlenmiştir. Ayanis'te gün ışığına çıkartılan biri hariç tüm eserler bu krala aittir. Ancak üzerindeki yazıttan da anlaşılabacağı gibi bir tunç miğfer II. Rusa'nın babası II. Argiştı tarafından Tanrı Haldi'ye armağan edilmiştir. Buluntunun sahibi II. Argiştı, II. Rusa'nın saltanatı sırasında yaşamış mıdır? Bu sorunun kesin bir yanıtı yoktur. Ancak anlaşılan şudur ki; II. Rusa gerek Karmir-blur'da ve gerekse Ayanis'te ata kültürüne değer vermekte ve atalarına ait eserleri kendi inşa ettiği kalelerde saklama isteğini gösterebilmiştir.

Karmir-blur ve daha sonra inşa edilecek olan diğer kaleler II. Rusa'nın planladığı ve adım adım şekillendirdiği bir siyasal ve ekonomik uygulamanın sonuçlarıdır. Urartu Krallığı'nın en

önemli sorunlarının başında gelen ve genel olarak "atlı kavimler" olarak adlandırılan tehlike kral II. Rusa için de önemli ve çözülmesi gerekli bir sorundu. Babası Argiştı'nın olasılıkla M.Ö.707 yılında Kimmerler karşısında aldığı yenilgi (Çilingiroğlu 1994,98-99) bu tehlikenin boyutlarını kendisine gösterecek kadar önemli idi. Urartu tarihi boyunca her zaman kuzeyden geldiği bilinen bu tehlikeye karşı alınacak önlemlerin başında Urartu ana yerleşim merkezini koruyacak bir kaleler zincirinin kurulması gelmekte idi. Bu zincirin birinci halkası ise Urartu kayıtlarında "Aza" ülkesi olarak adlandırılan ve Sevan Gölü çevresinde yer alan Karmir-blur Kalesi'dir. Atlı kavimlerin yıllar boyunca Kuzey Batı İran ve Doğu Anadolu'ya ilerledikleri güzergâh Sevan Bölgesi'nde başlamakta ve günümüz Türkiye-İran sınırı boyunca güneye ilerlemektedir. Atlı Kavimler içinde yer alan İskitler ve Kimmerlerin Anadolu ve Batı İran'a ilerleyişleri ile ilgili veriler Yakın Doğu yazılı kaynaklarının dışında Herodot Tarih'i'nde de yerini bulmuştur. Bilgi aynen şöyledir: "Gene besbelli, peşlerinden gelen İskitler, Medya'yı yollarını şaşırdıkları için istila etmemişlerdir. Zira Kimmerler kaçarlarken kıyı boyunca bırakmamışlar, oysa İskitler onları, içeriye sapıp Medya'ya girdikleri güne kadar, Kafkasları sağlarına alarak izlemişlerdir..." (Herodot IV, 12). Bu istila hareketinin ne zaman olduğu kesin olmamakla birlikte büyük olasılıkla II. Argiştı'nın saltanatının son yıllarında veya II. Rusa döneminin başlarında gerçekleşmiştir.

Tehlike sadece Urartu için geçerli değildir. M.Ö. 679 yıllarında Asur kralı Esarhaddon'un İskit kralı İspakai'yi Batı İran'da mağlup etmesine karşın (LAR II,517) bu tehlikenin Asur Krallığı için de geçerli olduğu gözlenmektedir. Urartu kralı Rusa ülkesinin sınırları içinde veya çok yakınında olan bu tehlikeyi hem askeri önlemler, hem de diplomatik yaklaşımlar ile denetim altına almak arzusundadır. Kral Karmir-blur'dan başlayarak güneye doğru güçlü kaleler inşa etmenin sorunu bütünüyle çözemeyeceğini kavramış olmalıdır ki, İskitler ile iyi ilişkiler

yaratan diplomatik uğraşlarını da göz ardı etmemiştir. İskit kralı Saga-dum-tar Rusa'yı bir Urartu kentinde, büyük olasılıkla Toprakkale'de ziyaret etmiş ve buradan Mana Ülkesine gitmiştir (UKN 310). Tehlikenin boyutlarını fark eden ve yapılacak bir antlaşmanın Asur'a karşı kendisine güç vereceğini düşünebilen Rusa, İskitlerin Kuzeybatı İran'da gruplar halinde yerleşmesine göz yummuştur. Bu davranış Rusa'ya doğudaki Medlerden gelebilecek bir tehlikenin önüne set çekebileceğini de göstermiştir.

M.Ö.7. yüzyılın başlarında başta Urartu ve Asur olmak üzere tüm Yakındoğu için hayati bir tehlike olan atlı kavimler için alınan önlemler sadece diplomatik girişimler değildi. Atlı kavimlerin zaman içinde çok farklı devletler ile her an taraf değiştirebilir işbirlikleri Rusa'nın Urartu ana yerleşim merkezini koruyabilecek yeni kaleler inşa etmesini gerekli kılmıştır. Kuzeyde Sevan Gölü çevresinde kurulan Karmir-blur Kalesi'nin güneyinde, bir başka anlatımla kuzeyden Urartu topraklarına girişi sağlayan yol üzerine yeni kaleler inşa etmek gereği kaçınılmazdı. Hoy'un 54 km kuzeybatısında, Ak Çay adlı nehrin kıyısında kurulan Bastam Kalesi bu düşüncenin gerçekleşmesi anlamındadır. Bastam kale ve yerleşmesi 1600 m uzunluğunda ve 850 m genişliğinde toplam 1.36 km² alanı kaplayan Urartu Krallığı'nın en büyük kalelerinden biridir (Kleiss 1980, 299 vd.). Urartu'daki adı ile Ala'ani ülkesinde dik bir kayalığın yamacına kurulan kale bölgenin idari, askeri ve dini açıdan merkezi olabilecek yapısal özelliklere sahipti. Eyalet valisinin ikamet ettiği kalede ele geçen yüzlerce bulla üzerindeki krali mühür baskıları kral II. Rusa'nın da Bastam'da geçici süreler için ikamet ettiğini göstermektedir (Kleiss 1980, 229). Kralın inşa ettirdiği kalelerde zaman zaman ikamet ettiğine ait veriler diğer kalelerde de ele geçmiştir. Bastam Kalesi'nin kuruluşu ile ilgili bilgi veren Maku yazıtında kral Rusa Tanrı Haldi'nin emri ile şimdiye dek hiçbir şeyin yapılmadığı tepe üzerinde bir kale yaptırdığını ve adını da "**Rusai URU-TUR**" olarak koyduğunu ifade etmektedir (UKN 208). **Rusai URU-TUR** "Rusa'nın küçük kenti" anlamını taşımaktadır.

Urartu Krallığı'nın kapladığı alan olarak en büyük kentine bu adın verilmesi ilginçtir. Kendisinin inşa ettirdiği üç görkemli kaleye kendi adının verilmesindeki isteği, bu kalelerden en büyük olanını "Rusa'nın küçük kenti" olarak adlandırması kral Rusa'nın kendisinde bulduğu gücü ve hayata bakışındaki mizahi anlayışı ifade etmektedir. Kral Rusa'nın bu anlayışını kendisi tarafından Tanrı Haldi'ye adadığı üzerindeki yazıttan anlaşılan bir miğferin betimlemelerinde de görmek mümkündür. Şimdiye dek hiçbir adak eseri üzerinde görülmeyen "tavuk" motiflerinin kemer üzerindeki dini sahne ile birlikte işlenmiş oluşu (Derin-Çilingiroğlu, 181, Res.59) farklı bir kişiliğin ürünüdür.

Ziuquni Ülkesi Van Gölü'nün kuzey sahilinde, Süphan Dağı ve çevresini de içine alan bölgenin adıdır. Van Gölü'nün güney tarafındaki yüksek dağlık arazi batıdan gelen yolların, bu gün de olduğu gibi, Van'a ulaşması için hiç de uygun değildir. Muş ve Bingöl tarafından gelebilecek bir tehlikenin önlenmesi gölün kuzey kıyısına kurulacak bir kale ile mümkündür. Geniş tarımsal alanların ve hayvancılık için çok değerli yaylaların denetlenmesi konusunda da görev üstlenebilecek bu kale Adilcevaz'ın arkasında yükselen Süphan Dağı'nın yamaçlarında inşa edilmiştir. Kale Van Gölü'nün kuzey kıyısına paralel olarak giden ve Urartu Dönemi ve sonrasında kullanıldığı kesin olan yola egemen durumdadır. Farklı büyüklükteki payeli salonların yer aldığı kalenin güney yamaçlarındaki düzlükte bir dış kent vardır. Depo yapıları, içlerindeki anıtsal küpler ve andezit taşından yapılmış sur duvarı temelleri ile II. Rusa'nın inşa ettiği diğer kalelerden büyük farkı yoktur. Andezit payeler üzerine yapılmış kabartmalar ise Urartu sanatında pek de yaygın olarak rastlanmayan örnekleri gösterirler (Bilgiç-Öğün, 45-49). Rusa tarafından inşa edilen tüm kalelerde tapınak yapısı ile ilgili mimari veya epigrafik kanıtlar olmasına karşın Kef Kalesi'nde tapınağın varlığına ait bir delil bulunmamıştır. Adilcevaz civarında bulunan (Burney-Lawson, 211 vd.) ve günümüzde Van Müzesi'nde saklanan ünlü

"Adilceviz Kabartmasının" bir tapınağın girişini süslediği iddia edilmiş olsa da (Seidl 1974, 116; Salvini 2006, 178-179, Çizim 10 ve 11) tapınak arkeolojik kazılar ile saptanamamıştır. Kef Kalesi'nde yaptığımız araştırmalar tapınağın olası konumun manyetometre tekniği ile yapılabilecek bir araştırma ile saptanabileceğini göstermiştir. Mekânların duvar resimleri ile bo-yanmış oluşları, payeli salonların ve bir dış kentin varlığı, anıtsal bir payeli salonun "aşihusi" yapısı olarak inşa edilmiş oluşu (Salvini 2006, 178) Ayanis ve Kef Kalesi arasındaki mimari ve planlama açısından benzerlikleri ortaya koymaktadır. Ancak Kef Kalesi'nde yapılan kazılarda, Bastam Kalesi'nde olduğu gibi, çok az sayıda küçük buluntunun ele geçmiş olması dikkat çekicidir. Ayanis Kalesi'nde ve Karmir-blur'da ortaya çıkartılan binlerce eserin Kef ve Bastam kalelerinde olmayışlarının nedeni bu kalelerin tahrip ve yağma edilmiş şekilleri ile ilgili olmalıdır. Ayanis Kalesi belki de deprem gibi doğal bir afet ve sonrasında yerel bir yağma ile sona ermiş ancak kalenin yıkılan kerpiçler ile tamamen örtülmüş oluşu yağmanın sınırlı kalmasını sağlamıştır. Kef Kalesi'nin de böyle bir sonu paylaşmış olması mümkün olsa da kale tamamen yağma edilmiş ve kaleye ait her türlü dini veya evsel eşyalar yağmacılar tarafından alınmıştır.

Tuşpa Kalesi'nden 7 km. doğuda, Zimzim Dağı eteklerinde kurulmuş olan Toprakkale krallığının yeni bir başkenti olarak karşımıza çıkar. Bastam Kalesi'nde bulunan bir belgede II. Rusa'nın "tahtını Qilbani Dağı'nın karşısına taşıdığı yıl" ifadesi vardır (Salvini 1979b, 130). Tahtın bir başka anlatımla başkentin Tuşpa'dan Toprakkale'ye taşındığı yılın hangi yıl olduğu bilinmemesine karşın kralın Keşiş Göl adı ile bilinen "Rusa Gölünü" inşa etmesinden sonra olmalıdır. Keşiş Göl'ün yapımını anlatan yazıtta (UKN 268) gölün Toprakkale ve Van kentlerinin su gereksinmesini karşılamak amacıyla yapıldığı ifade edilmekte ve Toprakkale "Rusahinili" ve Van Kalesi "Tuşpa" olarak adlandırılmaktadır. Bazı yazıtlarda ise Toprakkale'nin bir tarihten sonra, önünde kurulduğu dağın adından kay-

naklanarak "Rusahinili Qilbani-kai" (Qilbani Dağı Önündeki Rusa Kenti) adını aldığı bilinmektedir. Bastam'da bulunan belgede de bu ikinci ad kullanılmıştır. Bu bilgiler Toprakkale'nin Rusa'nın krallığının ilk yıllarında henüz yeni başkent olarak seçilmediğini, bu seçimin Keşiş Göl'ün inşası ve Ayanis Kalesi'nin kuruluşundan sonra yapıldığını göstermektedir. II. Rusa'nın yaptırmaktan kesinlikle "onur" duyduğu ("...Bu işleri başardığım için Tanrı Haldi'ye teşekkür ederim...": Ayanis tapınak yazıtı: Salvini, 2001a, 261) kalelere kendi ismini verme isteği, Ayanis Kalesi'nin adının da Rusahinili olmasını zorunlu kılmış ve ortaya adı "Rusahinili" olan iki kent çıkmıştır. Bu sorun Ayanis'in "Eiduru Dağı önündeki", Toprakkale'nin ise "Qilbani Dağı önündeki" nitelendirmeleri ile çözülmüştür. Bu durum doğal olarak Toprakkale'nin Bastam'dan sonra ve Ayanis Kalesi'nden önce yapılmış olduğunun ipuçlarıdır. Toprakkale'nin Urartu Krallığı'nın üçüncü başkenti olarak kabul edilmesi geleneksel başkent Tuşpa'nın işlevinin kaybolduğu anlamında algılanmamalıdır. II. Rusa da dâhil olmak üzere takip eden tüm Urartu kralları kendilerinin "Tuşpa Kentinin Efendisi" olduklarını ısrarla vurgulamaktadırlar (Bkz: Ayanis kapı yazıtı: "...Argiştı oğlu Rusa, güçlü kral, yüce kral, Biainili Ülkesi kralı, Tuşpa Kent'inin efendisi...": Çilingiroğlu-Salvini 1995, 111-120). Toprakkale'nin neden başkent seçilme durumunda kalındığının kanıtlara dayanan bir açıklaması yoktur. Toprakkale tapınağı civarında bulunan ve çeşitli Urartu krallarına ait olduğu yazıtları ile anlaşılan kalkanların varlığı kentin Urartu Krallığı'nın sonuna kadar bu görevini üstlendiğini göstermektedir. Olasılıkla Van Kalesi'nde yeni saray ve yapılar yaptırmak için yeterli alanın olmaması II. Rusa'yı böyle bir seçim yapmaya zorlamıştır. Bu yer değiştirmede başkentin daha güvenli bir tepeye nakledilmesi düşüncesi olmamalıdır. Toprakkale Asur kralı III. Tiglat-Pileser'in M.Ö. 735 yılındaki muhasarasına (Çilingiroğlu, 1994, 89; LAR I,785) bile karşı koyabilen Tuşpa'dan daha güvenli (Krş: Zimansky 1995, 95) bir konumda mıdır? Topografik olarak dik ve ulaşılması zor olan bir

tepe üzerine kurulmuş oluşu bu soruya olumlu yanıt verse de (Erzen 1980, 46) Tuşpa'nın da Urartu Krallığı sırasında hiçbir zaman düşman tarafından ele geçirilemediğı gözden ırak tutulmamalıdır. Kaldi ki; Başkentin Toprakkale olması durumunda bile 7 km uzakta yer alan Tuşpa'nın düşman eline geçmesi Urartu Krallığını sona erdirecek yeterli bir etkindir. II. Rusa'nın tahta geçtiğı yıllardan itibaren uygulamaya koyduğı reformlara bağılı olarak yeni bir idari sistem yaratmağı çalışması bu yer değışikliğinin bir nedeni olabilir. Bir tablet üzerinde (Diakonov 1963) sayıları 5500'ü aştığı ifade edilen saray yöneticisinin, memurunun ve hizmetlisinin Toprakkale'de görev yaptığı dikkate alınır, reformları da içeren idari yönetimin ne kadar insana ihtiyaç duyduğı anlaşılır.

Rusahinili Eiduru-kai, bir başka söyleyiş ile Ayanis Kalesi (Resim 1) Arğışti oğlu Rusa'nın inşa ettiğı ve belki de ismini verdiğı "son kale"dir. Urartu sanatının en zengin buluntularının, Urartu tapınak süsleme sanatının en özgün örneklerinin, 80 hektar genişliğindeki Dış Kent'in ve Urartu tapınak yazıtının en uzununun ortaya koyulduğı Ayanis Kalesi sadece Urartu sanatını daha iyi ve daha doğru yorumlamamızı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda tarihsel bazı olaylara da ışık tutmaktadır. Ayanis Kalesi Van'ın 38 km kuzeyinde, eski adı ile Ayanis yeni adı ile Ağartı adlı köyün yanındaki kayalık bir tepe üzerinde yer alır. Gölde 250 m içerideki kale ve çevresinde yer alan 80 h büyüklükteki Dış Kent iklimi yumuşatan bir çanak içinde kurulmuştur. 1989 yılından itibaren başkanlığım altında ve Ege Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı elemanları tarafından yürütölen arkeolojik kazılar devam etmektedir. Urartu ile ilgili birçok yeni buluşun saptandığı Ayanis Kalesi verilerine biraz daha etraflı değinmek II. Rusa'nın başarı veya başarısızlıklarını anlamamızı sağlayabilecektir.

Tepe üzerindeki kalenin etrafını 150x450 m boyutlarında taş temel üzerinde yükselen kerpiç sur duvarı çevrelemektedir. Taş temellerde doğu tarafta kireç taşı, güney tarafta ise yörede bol

miktarda bulunan volkanik andezit taşı kullanılmıştır (Resim 6). Duvarlar üzerinde belli aralar ile kule çıkıntıları yer alır. Kalenin güney-doğu köşesinde anıtsal giriş kapısı vardır. Kapının doğu kulesinin hemen altında bulunan bir yapım kitabesi kalenin Arğışti oğlu Rusa tarafından inşa edildiğini ve kale içinde bir tapınak alanının yapıldığını söyler. Yazıt kalenin adını da, yukarıda belirtildiğı gibi, "Süphan Dağı Önündeki Rusa Kenti" olarak bize iletir (konu ile ilgili fazla bilgi için bak: Çilingiroğlu-Salvini 2001). Kale içindeki yapılar arasında, doğudan başlamak üzere, Doğu payeli salonu, tapınak alanı ve içindeki "çekirdek tapınak", evsel içerikli yapıların yer aldığı alan ve Batı depo odaları en göze çarpan anıtsal yapılardır. Doğu payeli salonunda 2.0X2.0 m ölçülerinde iki sıra halindeki sekiz payenin çatıyı taşıdığı gözlenmiştir. Anıtsal salonun bodrum katı depo alanı olarak kullanılmıştır. Depo alanının doğu bölümünde yükseklikleri 2,5 m'yi bulan büyük depo küpleri ve çeşitli biçimde kaplar ele geçmiştir. Alanın güneyinde ise salonu tabanının 5,0 m derininde ortaya çıkartılan mekânlarda kırık durumda günümüze gelen ancak birleştirilmeleri mümkün olan binlerce çanak çömlek parçası bulunmuştur (Resim 21). Belirlenen kap biçimleri bunların küçük boyutlu depolama kapları olduklarını göstermiştir. Bu yapının Ayanis'te bulunan bir bulla üzerinde adı geçen bir "aşihusi" yapısı olması mümkündür. Aşihusi yapısının Urartu mimarisi ve kale yapıları içinde önemli bir yeri olmalıdır ki; bu yapının yapıldığı yıla "Aşihusi yapısının inşa edildiğı yıl" olarak adını vermiştir. Doğu payeli salonunun tapınak yapıları ile ilişkili kılınmış olduğı anlaşılmaktadır. Ayanis kalesi'nde bulunan bütün büyük küplerin üzerinde ölçüler ile ilgili yazıtlar olmasına karşın Doğu payeli salonunda bulunanlarda bu yazıtlar yoktur. Burada depolanan farklı malların kayıtlı olmaması malların buraya vergilendirme veya haraç sonucu gelmediğini ve malların dağıtılmadığını göstermektedir. Kanımıza göre "aşihusi" yapısı rahip ve belki de rahibelerin ikamet ettiğı ve tapınağı ait arazilerden sağlanan farklı malların saklandığı ve gerektiğinde tüketildiğı bir yapıdır.

30.0x30.0 m boyutlarında diğer payeli bir salon, içindeki çekirdek tapınak ve avlu zemininin altında yer alan ve 9,0 m derinliğe kadar aşağıda inen depo mekânları ile Tapınak Alanı'nı oluşturur (Resim 2 ve 5). Doğu duvarı hariç diğer duvarlara olarak uzanan 10 adet paye alanın çatısını taşır. Arka duvarı alanın doğu duvarına yapışık olan 12.75x12.75 m boyutlarındaki kare planlı çekirdek tapınağın önünde üstü açık bir avlu vardır. Avlunun doğu yönü hariç etrafını ahşaptan yapılmış bir sundurma çevreler. Avlunun ortasında ve çekirdek tapınak kademeli girişinin karşısında yuvarlak planlı bir yapı, avlu içinde gerçekleşen merasimleri yönlendiren rahiplere ait olmalıdır. Çekirdek tapınağa üç kademeli bir giriş ve koridorla varılır (Resim 4). Tabanı su mermeri yassı taşlarla kaplı kutsal odanın (cella) ölçüsü 4.58x4.63 m dir. Tapınağın ön yüzünde ve koridor duvarlarında toplam uzunluğu 16,0m'yi ve 88 satırı bulan Urartu Krallığı'nın en uzun tapınak yazıtı vardır (Resim 5). Yazıt "Tanrı Haldi'ye, efendime, Argıştı oğlu Rusa bu susiyi ve Haldi kapısını Rusahinili Eiduru-kai'de inşa etti..." ifadesi ile başlar (Salvini 2001a, 259-260) ve Urartu kültürü ile ilgili çok önemli bilgiler vererek devam eder. Kutsal odanın taş duvarları taş oyma (intaglio) tekniği ile yapılmış tanrı, gerçek dışı yaratıklar ve bitki motifleri ile süslenmiştir. Kutsal odanın doğu duvarına bitişik olarak inşa edilen ve su mermeri, ahşap ve kerpiçten yapılan podyumun üstü de aslan motifleri ile bezenmiştir. Yağma sırasında tahrip edilen podyumun yanlarında altın varaklar ile yapılmış hayvan bezemeleri ve halka şeklinde sıra ile yerleştirilmiş mozaikler vardır. Varaklar altın çivilerle podyuma tutturulmuştur (Resim 3).

Tapınak alanı Ayanis Kalesi'nde gerçekleştirilen dini merasimlerin yapıldığı alandır. Farklı türdeki dini merasimler için gerekli mimari oluşum ve merasimlerde kullanılacak dini eşyalar tapınak alanının zemininde ve avlunun güneyinde, zeminin altında eğime uygun olarak inşa edilen depo odalarında ele geçmiştir. Depo odaları açıklıklar sayesinde birbiri ile bağlantılı kılınmış ve tek girişi avlunun güneybatı köşesindeki mer-

diven ile sağlanmıştır. Tapınak alanı içinde dini etkinliklerin yürütülebilmesi amacıyla çok sayıda eser ve mimari düzenlemeler yapılmıştır. Kalenin planlaması (Çilingiroğlu, 2004a) sırasında düşünülen mimari düzenlemeler arasında sıvı kurban merasimi için gerekli kanallar, çekirdek tapınağın güney ve kuzey duvarına bitişik olarak yapılmış ocaklar ve kapının karşısında, avlunun ortasında kurulu yuvarlak planlı bir yapı ve depo odaları sayılabilir. Sayılan mimari özellikler alan içinde gerçekleştirilen farklı türdeki merasimlerin yapılabilmesi ile ilgilidir. Ayanis tapınak alanında yürütülen merasimlerin nasıl bir sıra izlediği bilinmemekle beraber alana kuzeydoğudan girişi sağlayan kapıdan başlayarak buluntuların mekânsal dağılımını değerlendirerek bir sıra takip etmek mümkün olabilir. Alana girişi sağlayan ve eşik taşı su mermerinden yapılan kapının iç iki yanında su mermerinden yapılmış ve yüksekliği 0.40 m olan iki su mermeri kaide vardır. Kaidelerin ortalarında yer alan oyuklara olasılıkla ahşaptan yapılmış birer kutsal ağaç yerleştirilmiş olmalıdır. Kaidelerin yanlarında zemin tabanının altına gömülmüş olan birer tunç disk üzerinde bu yapının Tanrı Haldi'ye yaptırıldığı yazılıdır. Kaidelerin çok yakın benzerleri Kef Kalesi'nden gelen kabartmalı taş kaideler üzerinde resmedilmiştir. Tapınak alanının içinde yer alan 10 payeden kapıya yakın olan ikincisinin doğusuna bitleştirilmiş pişmiş toprak küvet (Resim 20) dini merasimlere başlamadan önce yapılması gerekli dini temizlik için ihtiyaç duyulan suyu sağlamaktadır. Alanın 1,7 m.lik alt bölümü mavi, üstü ise beyaz renkle boyanmış kuzey kerpiç duvarına yapışık olarak bulunan küp sıvı kurban için kullanılmış olan su veya daha büyük olasılıkla şarabı taşımaktaydı. Sıvı kurbanın yapıldığı taş sunak, sıvının akması için yapılmış kanal 2 No.lu payenin yanındadır ve 1,0 m derinlikte olan kanalın üstü önce ahşap ve sonra da yatay kerpiç bloklar ile kaplanmış ve gizlenmiştir. Toprak altındaki kanallar kalenin birçok noktasında inşa edilmiş ve pis su bu kanallar yardımı ile sur duvarlarının altından kale dışına aktarılmıştır. Dini merasimler için yapıldığı yazıtlar ile kanıtlanabilen iki ocak

tapınak yan duvarlarına bitişiktir. Kuzey ocağı yanında her hangi bir kap bulunmazken, güney ocağın yanında içi akdarı ve buğday dolu üç küçük küp vardır (Resim 19).

Ayanis tapınak alanı içinde ele geçen farklı türdeki yüzlerce silah bu alanda gerçekleşen dini merasimlerin önemli birer parçalarıdır. Silahların tapınak duvarları ve payelerin üst kısımlarına yazıtlı tunç çivilerle (Resim 12) asılmış oldukları, yere düştükleri zaman kenarlarının eğilmiş olmasından bellidir (Resim 8). Musasir tapınağının yağmasını resmeden Korsabad kabartması üzerindeki betimlemelerde ve bu yağmayı anlatan Asur kralı II. Sargon'un 8. sefer kayıtlarında tapınak duvarları üzerine asılmış kalkanların varlığı bu fikri desteklemektedir. Tapınak avlusunda ve depo odalarında ele geçen silahlar arasında kalkanlar (Resim 8, 9, 11), miğferler (Resim 16), sadaklar (Resim 14-15), mızraklar (Resim 18), ok ve mızrak uçları (Resim 17-18) en başta gelenleridir. Ok uçları (Resim 17) hariç hemen hemen tümünün üzerinde bu silahları Tanrı Haldi'ye armağan edildiğine ait adak yazıtları vardır: "Haldi'ye, efendime, Arğısti oğlu Rusa armağan etti" (Salvini 2001b, 271-278). Urartu tapınaklarında yapılan önemli bir dini merasim Tanrı Haldi'ye sunulan silah merasimidir. Adak silahları merasim sırasında tanrıya sunulmuş ve daha sonra tapınak duvarlarına asılmıştır. Yeni silahların adanması ile sayıları artan silahlar tapınak depo odalarına aktarılmış ve kutsal eşya olarak orada saklanmıştır. Tanrı Haldi'ye silah adanmasının temelinde Haldi'nin ordunun başında, muzaffer bir komutan olarak savaşa gitmesi ve Urartu ordusunu zafere ulaştırması inancı gelir. Bu inanç seferle ilgili bütün yazıtlarda ifade edilmiştir: "Tanrı Haldi silahlarıyla güçlü ülke Diauehi'ye karşı sefere çıktı. Haldi güçlüdür, Haldi'nin silahları güçlüdür..." (UKN 36; Payne 2006, 68). Tapınak alanı içinde bulunan bir mızrak üzerindeki yazıtta; "Haldi'ye, efendiye, Arğısti oğlu Rusa bu mızrağı (şuri) yaptı ve yaşam için armağan etti" (Çilingiroğlu-Salvini 1999; Salvini 2001b, 275) ibaresi vardır. Yukarı Anzaf Kalesi'nde bulunan (Belli 1998,

Res.51, Çizim 18) bir kalkan parçası üzerinde Tanrı Haldi'nin elinde tuttuğu ve ateş saçır şekilde betimlenen mızrak Ayanis'te bulunan ve yazıtında "şuri" olarak adlandırılan silah olmalıdır. Tanrı Haldi yazıtlarda belirtilen savaşlara elindeki bu silahla çıkmış olmalıdır. Anzaf kalkanı üzerindeki mızraklı Haldi'nin arkasında ise, önerilenlerin aksine (Belli 1998, 38 vd.), Haldi'den başlayarak diğer tanrılar betimlenmiştir.

Ayanis Kalesi'nde bulunan bazı miğfer ve sadakların içlerinin akdarı ile doldurulmuş olması dikkat çekicidir. Akdalarının merasimlerde kuru saç olarak da kullanılması silah ile bereketlilik kültü arasına bir bağlantı kurulduğunu ima eder. Haldi'nin henüz Urartu tanrılar âleminin başı olmadığı ve pastoral bir yaşamın egemen olduğu dönemde yerel bir aşiretin bereket tanrısı olması kuvvetle mümkündür. Olasılıkla bu özellik krallık sırasında da devam etmiş ve silahla veya bir başka anlatımla güçle bereketliliğin sürdürebileceği anlatılmak istenmiştir.

Silahların ve özellikle de kalkanların bir başka dini inanış ile ilgili olduğu Ayanis buluntuları ile ortaya konulabilmektedir. Tapınağın kuzey duvarına bitişik olarak yapılan ocağın yanında bulunan yazıtlı ve bezemeli tunç kalkan, üzerine tutturulmuş 5,1 kg ağırlığındaki aslan başı (Resim 13) ile ünlüdür. Musasir tapınağının cephesinde asılı olarak betimlenen aslan başlı kalkanların gerçekten de Urartu sanatında var olduğunu kanıtlayan aslan başlı kalkan Urartu dini inanışlarına yeni bir boyut da kazandırmıştır. Kalkanın üzerindeki iki satır halindeki yazıtta kalkanın Arğısti oğlu Rusa tarafından Tanrı Haldi'ye adandığı açıkça belirtilmektedir. Ancak ikinci satırda yer alan "...kim ateşin üzerine toprak atarsa... Tanrı Haldi onu yok etsin..." cümlesi tapınak ocağının hiç söndürülmeden yandığının ifadesidir. Tapınak alanı içinde devamlı yanan bir ateşin, M.Ö. 7. yüzyılda şekillenmeğe başlayan Zerdüş dini ile bir ilişkisinin olup olmadığı konusunda daha fazla araştırmaya ve veriye ihtiyaç duyulsa da,

Urartu'da bir ateş kültü inanın olduğunu dikkate almamızı gerekli kılmaktadır (Çilingiroğlu 2004a, 205-231; Çilingiroğlu 2004b, 257-267).

Tapınak alanına batıda bitişik olan ancak tapınak alanından doğrudan bağlantısı olmayan evsel nitelikli mekânlar Ayanis Kalesi'ndeki anıtsal yapılar içinde bulunamayan evsel malzemeleri ortaya çıkarmıştır. Urartu kalelerinde günlük işlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan her türlü çanak çömlek, madenden yapılmış aletler, ezgi taşları, mutfaklar, günlük malzeme depolama alanları gibi daha az "krali" nitelikli eşyalar bu mekânlardan elde edilmeğe başlanmıştır. İlginç olan nokta bu tür mekânların "saray" olarak adlandırılan bazı Urartu yapılarında da aynen uygulanmış oluşudur. Yonca Tepe saray yapısı içinde bulunan mekânlar Ayanis Kalesi yapıları ile nerede ise bir bir aynı özelliktedir. Ancak Yonca Tepe'de bulunan ve içinde "küvet" olarak adlandırılan kabın bulunduğu mekânın "soğukluğu" da olan bir "hamam" yapısı olarak değerlendirilmesi mümkün değildir (Belli, 28. Kazi, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'na sunulan ve henüz yayınlanmayan bildiriden edinilen bilgi). Ayanis kazıları, içinde küvete benzeyen bir saklama kabının da bulunduğu mekânın ve bu mekânı çevreleyen diğer mekânlarının kaleye hizmet veren bir mutfak ve bununla ilgili odalar olduğunu hiçbir şüpheye yer vermeyecek şekilde kanıtlamıştır. İki yerleşim yeri arasında gözlenen bu kayda değer benzerlik Urartu mimarisinde sadece kale ve tapınaklarda var olduğuna inanılan standardın kale ve saray içi yapılarda da mevcut olduğunu göstermektedir. Doğal olarak bu standart ancak merkezi yönetimin inşa ettiği yapılarda ve yönetimin etkinliği ile ortaya koyulabilir. Bu durumda Ayanis Kalesi nasıl bir "krali" yapı ise Yonca Tepe'de doğrudan Urartu yönetimi tarafından inşa edilmiş "krali" bir yapıdır ve büyük olasılıkla II. Rusa tarafından inşa ettirilmiştir.

Kalenin batısından başlayarak doğuya doğru uzanan 2,0 m kalınlığındaki taş temelli duvarın

kuzey ve güney yönlerinde ortaya çıkartılan çok sayıdaki mekân depolama alanı olarak kullanılmıştır. Bu mekânlar üstlerinde yer alan ve belki de iki katlı olan yapıların bodrum katları şeklinde düzenlenmiştir. Duvarın güneyindeki mekânlar arazinin eğimine bağlı olarak teraslar üzerinde inşa edilmiş ve mekânlar arasında ilişkiyi gerçekleştiren kapılar yapılmış ve merdivenler açılmıştır. Güney yönde bugüne kadar açılan dokuz mekân içinde 150'den fazla büyük küp ve küpler arasında veya mekânların duvarlarına paralel olarak yapılan sekilerin üzerinde çok sayıda farklı tip ve kalitede kaplar ele geçmiştir. Duvarın kuzeyinde kazının erken yıllarında açılan bir açmada 25 büyük küp bulunmuş ve bu küplerin Orta Çağ tabakası tarafından karınlarına kadar tahrip edildiği gözlenmiştir. Bu alanda başlatılan yeni kazılar depo mekânlarının kuzey yöndeki yayılımı hakkında daha fazla bilgi verecektir. Ayanis yayınlarında "Batı Depo Odaları" olarak adlandırılan alandaki mekânlar içinde bulunan küp ve kaplar mekânların erişebilirlik özelliğine bağlı olarak tanzim edilmiştir (Resim 7). Omurga duvarı olarak nitelenen doğu-batı uzantılı duvarın güneyindeki ilk mekânlar arazinin eğimine bağlı olarak daha kolay ulaşılabilir durumdadır. Güneye inildikçe arazinin eğimi artmakta ve kalenin en yüksek noktasından 25,0 m derine varmaktadır. Bu durumda günlük kullanımda daha sık ulaşılması gerekli kaplar ve boyutları daha küçük olan küpler omurga duvarına daha yakın olarak konumlandırılmışlardır. Peynir saklama küpleri ve farklı boyuttaki küçük kaplar kuzey mekânlarında bulunmuştur. Boyut olarak çok daha büyük olan ve uzun süreli saklamaya ayrılan küpler ise güney mekânları içindedir. Depo mekânları içinde ele geçen kireç taşı oyularak yapılmış künklerin küplerin içlerinin doldurulmasında veya depo içindeki farklı malların dağıtımında kullanılmış olmalıdır. Künklerin içinden sıvı maddelerin de aktarıldığı künklerin birbirine eritilmiş kurşun ile sıkıca bağlanmış oluşundan anlaşılmaktadır.

Depo mekânları içinde ele geçen çok sayıdaki bullalar ve tüm küplerin üzerinde istisnasız

gözlenen çoğunlukla çivi ve resim yazıları bu alana gelen farklı malların bir şekilde kayıt altına alındığını ve malların kimler tarafından ve hangi bölgelerden gönderildiklerini ifade etmektedir. Küpler üzerine pişirildikten sonra kazınmış olan çivi yazılı ölçek ifadeleri uzun zaman ve günümüzde de kapların ne kadar mal aldığının açıklanması şeklinde yorumlanmıştır. Bu yorumdan kaynaklanarak yapılan öneriler Urartu'da kullanılan *aqarqi*, *terusi* ve *liš* gibi ölçü birimlerinin neyi ifade ettiğini açıklamaya çalışmıştır. Ancak yapılan öneriler her zaman farklı ölçü miktarlarını vermiş ve aralarında bir tutarlılık olmamıştır. Örneğin önerilen *aqarqi* ölçüsü 100 litre ile 300 litre arasında değişmiştir. Bu farklı önerilere neden olan düşünce, küpler üzerindeki ölçülerin küpün ölçüsünü gösterdiği konusundaki hatalı inanıştır. Ayanis Kalesi'nde gerçekleştirdiğimiz deneysel çalışmalar küp üzerindeki ölçülerin küpün alabildiği miktarı değil, küpün içine konulması gerekli miktarı gösterdiği sonucunu vermiştir. Mekânlar içinde bulunan bullalar, küpler üzerindeki yazıtlar ve mekânlar içinde yer alan künkler söz konusu mekânların mal toplama ve dağıtma işlerinde kullanıldıklarını göstermektedir. Kaleye farklı kişi ve eyaletlerden gelen ve miktarları bilinen mallar ait oldukları ve üzerinde miktarı yazılan küplere depolanmıştır. Burada anlatılan olay olasılıkla II. Rusa'nın reformları kapsamında geliştirilen kayıtlı bir vergi sistemi olmalıdır. Miktarları daha önce saptanan vergiler toplanmakta ve depolarda kayıt altına alınarak saklanmakta ve gerektiğinde Dış Kent'te yaşayan insanlara veya ülkenin farklı bölgelerine gön-

derilmektedir. Doğu payeli salonun içinde bulunan anıtsal küplerin üzerinde hiçbir yazıtın çıkarmaması bu malların dini sınıfa ait olduğunu ve dolayısıyla vergilenmeye tabi olmadığını göstermektedir.

Yukanda anlatılanlar bir kralın başardıklarının sadece bir bölümüdür. Kral Menua'dan sonra Urartu Krallığı'nda en büyük yapılaşma etkinliğini gösteren, birçok konuda yaptığı yenilikler ile Urartu'da bir "Rönesans" dönemi yaratan Arğısti oğlu Rusa yaptıkları ile yaklaşık kırk yıl süren saltanatı içinde halkını mutlu edebilmiş midir? M.Ö. 650 yıllarından sonra kalenin olasılıkla bir deprem ile yıkılmasını takip eden yağmada, Dış Kent'te yaşayan halkların yer alması bu sorumuzu "olumsuz" olarak yanıtlamamızı gerekli kılar. II. Rusa başarıları için gerekli mali desteği büyük oranda sağlandığı halkını yaptığı harcamalarla isyanın eşiğine getirmiş olmalıdır. Kralın Ayanis tapınak yazıtında belirttiği lanetleme, maalesef, yerine gelmiştir. Yazıttaki "Arğısti oğlu Rusa der ki: Haldi kapısındaki bu yazıtı her kim tahrip ederse... Her kim saklarsa, her kim yerinden sökerse... İster Urartulu olsun ister düşman ülkesinden olsun... Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve bütün tanrılar, onu, ismini, soyunu güneşin altından yok etsinler..." (Salvini, 2001b, 261; Payne 2006, 297) lanetlemesine rağmen, kale yağma edilmiş ve kral Arğısti oğlu Rusa ve yücelttiği krallık ve halkı yüzyıllar boyu unutulmuştur, ta ki biz arkeologların onları yeniden keşfetmesine kadar.

KAYNAKÇA

BELLİ, O., 1998

Anzaf Kaleleri ve Urartu Tannları, İstanbul.

BİLGİÇ, E., B.ÖĞÜN, 1967

"Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları", Türkiye Arkeoloji Dergisi 16, 45-49.

BURNEY-LAWSON, C.A., 1958

"Urartian Reliefs at Adilcevaz on Lake Van and a Rock-relief from Karasu near Birecik", Anatolian Studies 8, 211 vd.

ÇİLİNGİROĞLU, A.,

1994 Urartu Tarihi, Bornova.

2004a "How was an Urartian Fortress built?", C.A.Burney Hatıra Kitabı, (Ed.) A.SAGONA, Herent, 205-231.

2004b "Tohum, Silah ve Ateş", F.İşık Armağan Kitabı, İstanbul, 257-267.

2005 "Ritual Ceremonies in the Temple Area of Ayanis", Anatolian Iron Ages 5, Ankara.

ÇİLİNGİROĞLU, A., M.SALVINI,

1995 "Rusahinili in front of Mound Eiduru:The Urartian Fortress of Ayanis(7th.century B.C.)", SMEA XXXV, 111-120.

1999 "When was the castle of Ayanis built and what is the meaning of word'suri?", Anatolian Iron Ages 4, Anatolian Studies 49, 55-60.

2001 Ayanis I.Ten Years' Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998, Roma.

DERİN, Z., A.ÇİLİNGİROĞLU, 2001

"Armour and Weapons", Ayanis I.Ten Years' Excavations at Rusahinikli Eiduru-kai 1989-1998, (Ed.) A. ÇİLİNGİROĞLU-M.SALVINI, Roma,155-187.

ERZEN, A.,1980

"Toprakkale 1976 Çalışmaları",Türkiye Arkeoloji Dergisi XXV/1, 45-58.

DIKONOV,I.M. 1963

Urartskij pis'ma i dokumenty, Moskova.

KLEISS, W.,1980

"Bastam,an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century B.C.", American Journal of Archaeology 84/1, 299-304.

LUCKENBILL, D.D.1968

Ancient Records of Assyria and Babylonia, New York.

PAYNE, M.,2006

Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katalogu , İstanbul.

PIOTROVSKII, B.B.,

1969 Urartu, Genevo.

1970 Karmir-blur, Leningrad.

SALVINI, M.,

1979a "Das Susi-Heiligtum Von Karmir-Blur und der Urartaische Turmtempel", AMI 12, 249-269.

1979b "Die urartaischen Tontafeln aus Bastam", Bastam I, Berlin, 115-131.

2001a "The Inscriptions of Ayanis (Rusahinili Eiduru-kai) Cuneiform and Hieroglyphic", Ayanis I.Ten Years' Excavations at Rusahinikli Eiduru-kai 1989-1998, (Eds.) A. ÇİLİNGİROĞLU, M. SALVINI Roma, 251-270.

2001b "Royal Inscription on Bronze Artifacts", Ayanis I.Ten Years' Excavations at Rusahinikli Eiduru-kai 1989-1998, (Eds.) A.ÇİLİNGİROĞLU, M.SALVINI, Roma, 271-278.

2006 Urartu Tarihi ve Kültürü, İstanbul.

SEIDL, U., 1974

"Torschützende Genien in Urartu",AMI 7, 115-119.

MELIKISHVILI, G.A., 1960

Urartian Cuneiform Inscriptions,Moskova, (Rusca).

ZIMANSKY, P., 1995

"An Urartian Ozimandias", Biblical Archaeologist 58/2, 94-100.

Res. 1: Ayanis Kalesi.

Res. 2: Ayanis Tapınak alanı.

Res. 3: Ayanis cella içerisindeki podyum.

Res. 4: Ayanis tapınak bezeme ve yazıtı.

Res. 5: Ayanis tapınak ön cephe ve yazıt.

Res. 6: Ayanis gúney sur duvar temelleri.

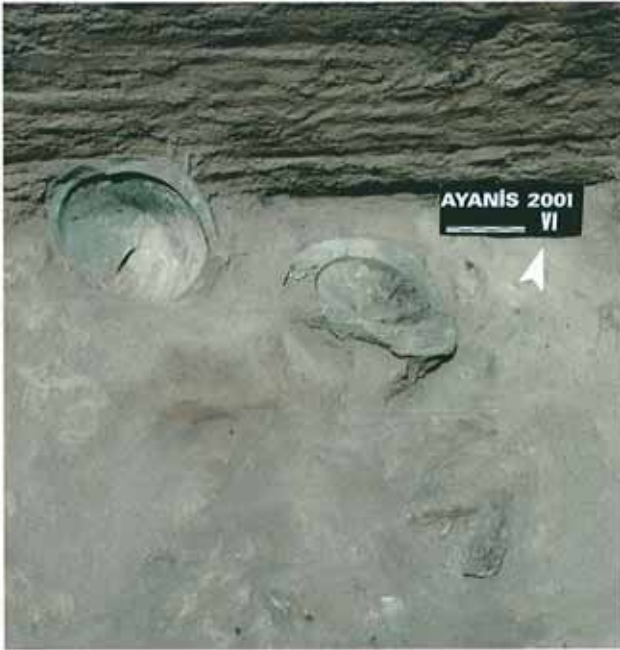
Res. 7: Ayanis batı depo odası.

Res. 8: Ayanis tunç kalkan.

Res. 9: Ayanis kalay kaplı kalkan.

Res. 10: Ayanis tapınak deposu.

Res. 11: Ayanis tapınak deposunda adak kalkanı.

Res. 12: Ayanis yazıtlı tunç çivi.

Res. 13: Ayanis arslan başı.

Res. 14: Ayanis demir sadak.

Res. 16: Ayanis tunç miğfer.

Res. 17: Ayanis iskit tipi okuları.

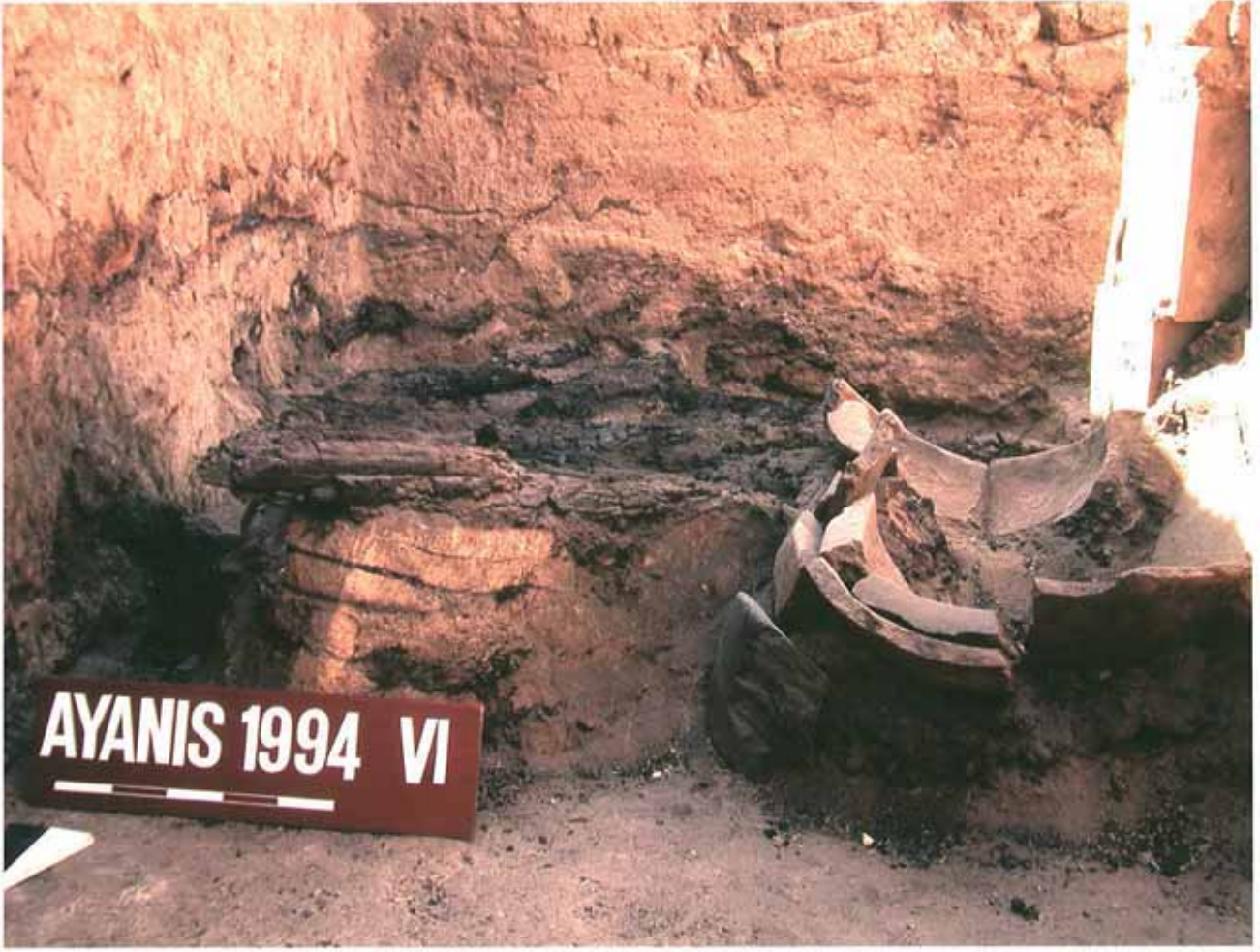
Res. 15: Ayanis tunç sadak.

Res. 18: Ayanis demir mızrak uçları.

Res. 19: Ayanis tapınak güney ocağı.

Res. 20: Ayanis dini temizlik kuveti.

Res. 21: Ayanis doğu depo odası.

DEMİRKÖY-SAMAKOCUK IRON FOUNDRY: AN INDUSTRIAL ARCHAEOLOGY PROJECT AT AN OTTOMAN METAL WORK-SHOP COMPLEX IN THRACE

DEMİRKÖY-SAMAKOCUK DEMİR DÖKÜMHANESİ:
TRAKYA'DA OSMANLI DEMİR İŞLİK BÖLGESİNDEKİ
ENDÜSTRİYEL ARKEOLOJİ PROJESİ

H.H. Günhan DANIŞMAN*, Fokke GERRITSEN**
Mustafa KAÇAR***, Hadi ÖZBAL*, Rana ÖZBAL*
Gülsün TANYELİ****, Ünsal YALÇIN*****
Zülküf YILMAZ ***** 1

Keywords: Iron Smelting Furnace, Ottoman Foundry, Industrial Production of Iron, Waterwheel Systems, Iron Ingots and Slag analysis, Archival Documents.

Anahtar Kelimeler: Demir Ergitme Fırını, Osmanlı Dökümhanesi, Demirin Endüstriyel Üretimi, Su Çark Sistemleri, Demir Külçeleri ve Cüruf Analizleri, Arşiv Belgeleri

2002 yılında başlatılan disiplinler arası Demirköy Endüstri Arkeolojisi projesi kapsamında yapılan çalışmalar Büyük Dökümhane Kompleksi ve bunun 250 m kadar batısında bulunan küçük işlikte gerçekleştirilmiştir. Geç Osmanlı Dönemine tarihlenen bu dökümhane Kırklareli Demirköy İlçesinde yer almaktadır. Arşiv çalışmaları ile desteklenmekte olan kazıların ana amacı burada gerçekleştirilmiş olan demir üretim teknolojisinin sosyo-ekonomik boyutlarını belirlemektir. Makalede sözü geçen işliğin endüstriyel işlevlerini, demir üretiminin nasıl ve ne koşullarda gerçekleştiğini ve işlikte ne türlü aktivitelerin yer aldığını saptamaya yönelik çalışmalar özetlenmektedir. Kazılarda ele geçen veriler ve bu verilere bağlı çark, körük ve çekiç sistemlerinin rekonstrüksiyonu verildikten sonra yapılan arkeometallurjik araştırmaların ilk sonuçları sunulmaktadır. Son olarak, ele geçen buluntular ve bunların işliğin tarihlendirebilme açısından önemi vurgulanmakta ve ileriki yıllarda planlanan çalışmalara değinilmektedir.

* Dept. of History of the Faculty of Arts and Sciences of Boğaziçi University.

** The Netherlands Institute in Turkey, Istanbul.

*** Dept. of History of Science of the Faculty of Letters of Istanbul University.

* Director of the Archaeometry Center and Dept. of Chemistry of the Faculty of Arts and Sciences of Boğaziçi University.

* Dept. of History of Faculty of Arts and Sciences of Boğaziçi University.

**** Dept. of Restoration of the Faculty of Architecture of Istanbul Technical University.

***** Metallurgy Museum, Bochum, Germany.

***** Director of the Kırklareli Museum.

BACKGROUND TO THE PROJECT

A multi-disciplinary and multi-institutional industrial archaeology project was initiated in May 2002 at Demirköy-Samakocuk, an Ottoman Period metal working site. The foundry is located in the northeastern part of Turkish Thrace, situated in the province of Kırklareli about 20 km east of the Bulgarian border and approximately 25 km south of İğneada, the westernmost port-city of Turkey on the Black Sea coast. Under the auspices of the Society for Turkish History of Science and the direction of the Museum of Kırklareli, the first season of salvage excavations were started during the summer season of 2003 at the deserted site of an iron foundry located around 4 km from the southeast of the town center of Demirköy. Excavations continued through the summer of 2006. This research was supplemented by industrial archaeological surface surveys conducted in the thickly forested area around the vicinity of this site.

Traditionally called "*Fatih's* (or The Conqueror's) Foundry" by the local inhabitants, indicating a probable connection with the reign of the Ottoman Sultan Mehmed II, who is known to have cast some of his powerful bronze *shahee cannons* that he used during the siege of Constantinople in 1453 somewhere within the Liva (or Governate) of Edirne, this large foundry was originally identified and recorded in 1991 as a monument of historic interest by the then newly established Directorate of Kırklareli Museum, and subsequently registered as an archaeological conservation site by the Council for Preservation of Cultural Assets at Edirne. In June 2001 the Museum Directorate, with the financial assistance provided by the Turkish Ministry of Culture, carried out a preliminary salvage operation involving the surface cleaning of the foundry site from the thick growth of bushes and trees, and the construction of a perimeter fence of barb-wire around approximately 9,400 m² of the designated conservation area. The preliminary operation has revealed a forti-

fied rectangular residential area with polygonal corner towers in the form of a terraced settlement with a lower level foundry workshop immediately to the south of this upper terrace. In addition to stone built walls preserved to a few meters in height, surface cleaning also revealed underground vaulted canals bringing water for the operation of the foundry machinery from a pooled reservoir behind a dike constructed over the Dolapdere stream located about 500 meters to the west of the site.

The geography of the Kırklareli Province in Eastern Thrace, defined by the Black Sea and the Yıldız (Istranca) Mountains, had strategic importance from a metallurgical point of view throughout all periods of its history. Particularly after the discovery of iron working, the region attained special attention due to its easily obtainable ores of iron. Consequently, Demirköy developed as a major industrial center in parallel with the growing importance of the manufacture of iron for the Ottoman Empire and its army and navy.

During surface surveys of 2003 and 2004, remains of many iron furnaces and heaps of slag and charcoal were identified within the thickly forested area in the vicinity of the foundry. Many water structures such as dams, dikes and remnants of stone and earthen water canals were revealed along numerous stream valleys. To supplement the field work, a separate team of historians of science have started to research Ottoman archival documents, particularly on the main foundry site with upper strata dating to Sultan Mahmud II's reign (1808-1839).

The Museum salvage excavations, which started at the upper residential terrace level of the foundry in 2003, have been organized adjacent to the North precinct wall, on either side of the main gate. During the subsequent seasons, trenches measuring 10 meters wide were opened along the western and eastern precinct

walls, as well as the whole length of the North side, revealing barrack-like single story structures together with the remains of a masjid, a bath house and further rooms whose functions have yet to be identified. This research has also made it clear that the entire central area of the fortified settlement was an open courtyard, which most probably served as a military exercise and parade ground for the small contingent stationed here during the reign of Sultan Mahmud II in order to provide security for the foundry workers.

INTRODUCTION TO THE INDUSTRIAL ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

Demirköy is located in the metalliferous zone of the Istranca Mountains in the northeastern part of Turkish Thrace, in the province of Kırklareli. The region has ample supplies of the three main ingredients for iron production: extensive woodlands for charcoal production, perennial rivers to operate waterwheels, which in turn power bellows and forging hammers necessary for the industrial production, and good-quality iron ore in the form of local siliceous hematite and magnetite sands (Ryan 1960). In addition to iron, the copper ore deposits around the Dereköy-Şükrüpaşa and Demirköy-İkiztepe regions are known to have been crucial since prehistory. Archaeological research has shown that copper metallurgy in Bulgaria began in the fifth millennium BC (Todorova 1999). Producing beads from malachite was also widely practiced by the inhabitants of sixth and fifth millennium settlement of Aşağıpınar (Özdoğan, Parzinger 2000). Magnetite and siliceous hematite mineralization around Demirköy was probably what initiated the iron metallurgy in the region, probably as early as the Hellenistic-Roman Periods (Wagner, Öztunalı 2000). The research project described here deals with the metal production activities that took place at the Main Foundry and an adjacent small workshop in the Late Ottoman Period. Although excavations at both locales yielded little archaeological evidence that pre-

dates the nineteenth century,² written documents suggest that the facilities in the area may already have been in use centuries before this date.³

Two different types of iron were produced in the Ottoman Empire during the eighteenth and nineteenth centuries: cast iron and wrought iron (Aydüz 2006, Agoston 2005). Wrought iron was produced by the reduction of iron in solid state in bloomery furnaces. After consolidation of the slag incrustated spongy bloom by forging, wrought iron, used mainly for domestic or farming purposes including objects like horseshoes and nails, was obtained. Cast iron, however, was produced in much more efficient blast furnaces requiring somewhat more sophisticated technical skills, and major capital investments, as was the case in the Main Foundry complex in Demirköy. Cast iron was the raw material for military use, especially in the manufacture of cannon balls. In fact, the late seventeenth century archival documents referencing the Demirköy (Samakov) foundry describe the site as a place where cannon balls were cast for the Ottoman artillery. The term "helon," which appears often in the archival documents refers to the cast (pig) iron that was produced together with wrought iron around Samakov. Among the documents that clarify the term "helon" we find one (C.BH., 191/8966, Nov. 12, 1719) that mentions the delivery of cast "helon" to Samakov, Nevrekob and other foundries via the shipyard. Another document (C.BH., 462/19295, March 10, 1818) contains information about a sunken ship sailing from İğneada, the seaport of Samakov and Torliye, which contained 228 pieces of "helon". A third document (C.BH., 83/3989) Sept. 30, 1818) contains instructions that the "helon" sent to the shipyard from Samakov and Torilye should be cast in three sizes, while a final document (C.AS., 944/40967, Nov. 20, 1815) states that the "helon" that came from Samakov was broken into pieces at the Hasköy foundry. The documents verify that "helon" was used to cast cannon balls or chain shots whereas wrought iron was used to manu-

facture ship anchors by forging. In addition to iron production, copper smelting was also actively practiced in the area between Demirköy and Balaban.

The interdisciplinary nature of the project recognizes that a full comprehension of the processes of manufacture at the workshops requires explicit investigations in the full array of archaeometallurgical materials present including ores, slags, furnace fragments, ingots, finished products as well as the types of furnaces. With an industrial archaeological focus in mind, the Demirköy Project aims to understand not only the technologies utilized in the mines and metal workshops but also the set-up of waterwheels and other power generating components that drove the system. This data is being combined with information on the social, economic and political background acquired from textual sources.

Both the archival documentation and the archaeological studies showed that magnetite sand was one of the main ores used. Several highly purified magnetite sand storage areas were discovered during excavations. Magnetite sand is still visibly available in the river sediments and can be easily enriched from the siliceous gang by simple washing in a sluice, which was also the enrichment method used since antiquity. The magnetite ores found in storage pits were highly pure with over 70% iron content.

The industrial archaeology research at Demirköy began in 2002. Initially, to understand the extent and the nature of metallurgical activity at Demirköy, intensive surface surveys were conducted in the vicinity of the Main Foundry. This research yielded more than seven smaller workshops within a ten km range (fig. 1). The research also discovered over twenty intact or partially destroyed furnaces known as "vigne" or "bekne" at these peripheral workshops and large numbers of slags, furnace fragments, ingots and ore samples were collected for analy-

ses (Danışman, Tanyeli 2006). Surveys also made clear that water in this entire area was channeled through a network of artificial canals (some of which were underground) constructed along the natural contours of the adjacent hill-sides. At the workshops, this water was fed into waterwheels, to generate the hydraulic power necessary to drive the forging hammers and bellows-systems. These natural resources coupled with a thickly forested landscape, from which fuel was supplied for the furnaces, made this an ideal locale for the workshops.

SMALL WORKSHOP EXCAVATIONS

In the summers of 2005 and 2006 two seasons of excavation took place at Kabakçının Tarlası, one of the metal production workshops associated with the Main Foundry. Investigations at Kabakçının Tarlası or the Small Workshop, located about 250 meters northwest of the main facilities of the Demirköy Foundry revealed a copper and an iron smelting furnace as well as the necessary infrastructure for metal production. Located along a steep hillslope, less than 50 meters from the Dolapdere stream, the Small Workshop foundry was designed to make maximum use of the water sources of the area.

Based on walls and furnace ruins that were partially visible before the start of the excavations, as well as the research done to date, it seems that the area was partitioned into several units, designated here as Area 1 through Area 6 (fig. 2). The total enclosed area at this location measures nearly 60 x 20 meters. Our excavations have succeeded in reconstructing the basic set-up of the Small Workshop facilities associated with two large furnaces: Furnace F1 and F2, located respectively in Areas 1 and 4B. This article continues to describe the archaeological evidence that allows us to make a reliable assessment of the way in which the facility was designed, engineered and perhaps most importantly, how it was used. When combined with archaeometallurgical analyses conducted on the ore, the slag, and the manufactured tools (see

below), we are able to gain important insights on the scale and system of the industrial production here. Provided below is a summary of the work that has been done in the different areas over the past two seasons and the preliminary interpretations that can be drawn regarding the function of the finds recovered.

AREAS 1 & 5

Area 1 forms a rough square (approximately 22 x 20 meters), and is enclosed by heavy stone walls on all four sides. Excavations and clearing conducted in this area indicate the presence of an entrance from the south. This is in line with our expectation that there was a road along the south side of the complex. This would allow the goods manufactured in the workshop to be loaded on transportation vehicles.

The northern wall of Area 1 functions as a retaining wall against the hill-slope and is preserved to a height of over 3.5 meters. All walls in this part of the workshop were made of undressed stones and held together with lime cement and a framework of longitudinal and transversal wooden beams, none of which are now preserved. This stone construction encloses furnace F1 and the surrounding features.

Excavations in Area 1 conducted in 2005 by a team from Eskişehir Anatolia University under the direction of Instructor A. Deveci focused on clearing the immediate surroundings of the furnace and removing the large amounts of rubble and fallen debris that had accumulated. One of the great challenges here was freeing the furnace and deposits from thickly intertwined tree roots. Even though this circumstance hindered the complete excavation of the furnace and surrounding areas, work conducted in the northern area allowed reconstructing the way in which the furnace system must have functioned (Danışman et al. 2007).

Water tapped from a canal running above the northern retaining wall was directed into a small

channel and fed into a waterwheel. The small feeder channel, located in an area designated as Area 5, was cleared in 2006 over the full distance between the main canal and the retaining wall to establish its slope, size and width. Although somewhat insubstantially constructed, this canal must undoubtedly have sufficed in carrying the water necessary to set the waterwheel in motion and ultimately to power the bellows. It is possible that the water was delivered through an enclosed wooden chute as was not uncommon in Turkey (Cresswell 1993:201-202; Danışman 1977; Donners et al. 2002). The actual wheel would have been placed in a sunken trough set into the floor of the main chamber of Area 1 immediately northeast of the furnace F1. The preserved height of the retaining wall, at nearly four meters, may roughly correspond with the height of the no-longer preserved waterwheel. Overshot waterwheels, indicated here by the fact that water was fed from above, operate well even with a limited water supply because the weight of the water sets the wheel in motion, making this design one of the most efficient methods to power a mill (Denny 2004; Howard 1983:27; Reynolds 1983:106). Based on historical archives of similar furnace constructions, this mill probably powered a double bellow system which would have been located immediately west of the waterwheel and north of the furnace (fig. 3). Factors of preservation made it unfeasible to recover bellows.

Although only partially excavated, the results of the excavation in Area 1 and a carefully placed sounding in the northeastern corner indicate the presence of a canal, which began at the sunken trough into which the wheel was set, and probably extended beneath the floor towards the south of the building. Excavations exposed the beginning of the canal and much effort was devoted to clearing the accumulated fill to define the walls of this construction. Again, tree roots had damaged parts of the canal considerably, complicating the task of further exposing it.

Excavations and laboratory research (see below)

indicate that the Furnace F1 in Area 1 functioned as a copper furnace. Even though it was not possible to study the furnace in detail due its very fragile state of preservation, numerous copper slag and metal fragments were recovered when the shaft of the furnace was cleared. We have evidence that copper production was of importance based on data from other parts of the site. During excavations at the Main Foundry, for example, one section of a two-piece copper mold for casting small solid lead cannon balls was recovered. Copper production at Demirköy was probably for local consumption. Copper, however, was also a strategic metal for the Ottomans since they preferred more expensive bronze cannons. To produce bronze, however, Ottomans had to import tin, which at times was difficult to achieve.

AREAS 2, 3, 4A

No excavation has yet been conducted to clarify the function of Areas 2 and 3. Similarly, Area 4A also awaits systematic excavations, as to date only some clearing work of the western wall and removal of shrubs has been done. This established that, like Area 1, this is also enclosed by stone walls, of which the northern one acts as the retaining wall against the hill-slope. Excavations in 2005 and 2006 focused on clearing the large bloom iron furnace in Area 4B and understanding how the surrounding workshop was used (fig. 5). Research conducted in 2006 indicates that Area 4A and 4B were originally built as one single enclosure. The two parts, 4A and 4B, were later separated by a much narrower wall, yet a wide (1.80 meter) doorway permitted passage between these two areas. As our excavations yielded no other entrance to Area 4B, all the fuel, ore, bloom and iron would have had to pass through this doorway, elucidating its industrial-sized width. The less substantial thickness of this partition wall (indicated on plan as Locus 55) and the fact that it has been constructed at an angle that is not exactly perpendicular to the walls it connects to suggests that the separation between Areas 4A and

4B was not part of the original building plan but was a decision which was made in a later use-phase of the structure. This is confirmed by the fact that Locus 55 abuts -and is not bonded to- the walls it is constructed between (i.e. Locus 53 and Locus 57). Constructed much less carefully than exterior walls, Locus 55 lacks the framework of wooden beams.

Preliminary clearing work in Area 4A yielded no indications for furnaces in this area. Whether there were other iron-working installations can only be established through future excavation. Surface cleaning in Area 4A yielded the presence of a red-bricky deposit, presumably remnants of roof-tiles, indicating that this large area had been roofed. The sandy ground surface across this area contains patches with high concentrations of magnetite. At present it is uncertain whether these patches are remnants of *in situ* deposits or they represent accumulations resulting from slope-wash. If the former holds, this would mean that Area 4A was a locale where the iron ore, to be used in the nearby furnaces, was stored.

AREA 4B & AREA 6

The most intensive excavations in the Kabakçının Tarlası workshop facility were in Area 4B, located in the easternmost section of the complex where a bloom iron furnace (F2) was investigated. The enclosed section of Area 4B measures 17.5 by 7 meters and, as mentioned above, would have been reached from the doorway through Area 4A. Excavations have not yet been concluded, but have reached a point where the main layout is clear; we now understand not only the furnace, the canals and the waterwheel systems but also some of the basic activities that took place within this workshop complex. The furnace in Area 4B, and presumably other areas in the workshop complex, had multiple use phases (see the phasing section below). Undoubtedly, use-phases that our excavations were unable to reach lie beneath.

The furnace was set close to the eastern enclosure wall, roughly in the middle between the north and south walls. The narrow space between furnace and enclosure wall was filled in and covered with flagstones that created two sets of steps, leading up to the top of the furnace both from the south and the north. From the top, the iron ore and charcoal would have been charged into the furnace.

The top and exterior of the exceptionally well-preserved furnace have been cleared, but the interior remains to be excavated. We are thus unable to comment on its inner features at this time. The furnace at its base (i.e. the level to which it is currently excavated) measures ca. 3 by 4 meters. The overall dimensions and style of this furnace resemble that of a "Stückofen" style bloomery furnace (Tylecote 1987, Tomas 1999). It is built of undressed rocks, covered on top by flat (slate-like) stones. The top is not completely preserved, but these cover stones indicate that the furnace did not reach much higher originally. This is one indication that this was a bloomery furnace and not a high blast furnace. Several slag samples from the tap hole of the furnace and various places in area 4B were analyzed as well as fragments obtained from the bloom iron ingots recovered from the area. A total of six of these ingots were found to date, each weighing between 61 -71 kg.

Research indicates that the furnace complex in Area 4B was powered by a dual waterwheel system. The waterwheels were located in a canal called Area 6, immediately east of Area 4B (fig. 4). Water would have been channeled into the canal from the artificial waterways that followed the hillslopes north of the workshop. The location of the water canal outside the eastern enclosure 4B is notable as it contrasts with the western workshop of Area 1, where the waterwheel(s) were located inside the workshop. The canal was excavated from the point near the northeastern corner of Area 4B where there was a vertical drop of at least 2.10 meters, until the southeastern corner of the workshop complex,

after which the sides of the canal could no longer be detected. The exterior of the eastern enclosure wall of Area 4B (Locus 52) formed one of the sides of the canal. Preserved in places on the exterior of the stone wall was a layer of plaster, presumably remnants of the waterproofing material to prevent the water from seeping into the workshop compounds of Area 4B. Located about one meter to the east, paralleling this wall, was either a freestanding or a low retaining wall. This latter construction was also reinforced with timber beams placed in horizontal slots. The base of the sand and stone-filled canal in Area 6 has not yet been reached.

Our claim that the canal contained waterwheels is supported by several lines of evidence. The data available for the northern waterwheel, which would have been located close to the vertical drop in the canal, are perhaps most convincing. Here our excavations discovered a U-shaped iron strip or brace with regularly spaced nails which would presumably have held the wooden segments of the waterwheel together. Its span of at least 42 cm provides some insights into the width of the waterwheel. The presence of this waterwheel is also supported by the discovery of a break or hole in the eastern exterior wall of Area 4A (Locus 52), close to where the metal wheel brace was found. This would have been the orifice through which the axle of the waterwheel entered the workshop. A final piece of evidence is the discovery of a pedestal or platform (Locus 67) north of the furnace on to which this axle must have been secured (fig. 6).

No remains have been found so far of a possible second waterwheel, but its location can be reconstructed from a similar support feature south of the furnace (Locus 21). The pedestal to anchor the axle of the southern water wheel lies at approximately the same distance from the eastern wall as Locus 67. The feature lines up with two vertical slits, one in each of the two sides of the canal. These may have held posts that would have supported the waterwheel. Several meters after the second waterwheel, the

water may have flowed the final 50 meters or so to the small Dolapdere stream in the valley bottom in a channel without built sides.

Although part of the same system, the two waterwheels would have powered very different facets of the furnace complex. The axle of the northern water wheel was connected to a dual bellow system which would have directed air into the furnace to achieve the temperatures necessary for the smelt. The bellows themselves were, unsurprisingly, not preserved, but a ca. 40 cm long iron tuyere, or nozzle portion of the bellow that was inserted into the furnace, was found near the entrance (fig. 7). The bellows were worked by a rotating axle with cams connected to the first waterwheel. The abovementioned stone-built platform directly opposite the hole in the enclosure wall (see above), probably served as a support for the end of the rotating shaft. Our excavations also discovered an opening at the back of the furnace in the north into which the tuyere would have been placed.

The southern waterwheel would have driven a forging hammer powered by a rotating shaft. Two rock-lined postholes and a stone-built platform in front of the tap hole of the furnace can best be understood as the supports for this forging hammer system (fig. 9). The tap hole at the southern side of the furnace would have served to allow slag to flow out of the furnace. The mechanically powered hammer was necessary in the iron making process to consolidate the iron in the bloom and drive out slag, charcoal and other impurities.

The hammer head would have been of iron, and probably weighed 50-200 kilos. It is not impossible that the pit that was found in the immediate vicinity of the postholes (of which the fill was quite loose, suggesting that the pit was of recent date) was dug to search for and possibly even to illegally retrieve the hammer head.

The postholes were dug from a level approximately 80 cm above the base of the furnace, into

a compacted clay fill which contains very few finds (in contrast to the soil matrix elsewhere in the workshop which contains high concentrations of roof-tile fragments, charcoal and ash). This appears to be an artificial platform, roughly square, set in the southeastern corner of the workshop. The western edge of this platform was observed in the excavations, but its exact northern extent was not recognized, probably because it was first exposed in a narrow test trench dug in 2005. The surface of the platform, covered with possible debris from forging, appears to have been lined with flagstones of the same type as covered the top of the furnace. Many of these were found, disturbed but lying flat, in a layer at the level of the highest stones of the stone-lined posthole. This same layer yielded a rectangular iron slab with extensions protruding from the short ends (fig. 8). Its function is unknown, but one possibility is that it was a counterweight for the forging hammer.

An oven or hearth located by the southwestern corner of the furnace would probably have been used to reheat the bloom while working it into a consolidated wrought iron bar. This suggests that the area south and southwest of the furnace was selected for the forging and shaping of the consolidated iron. Yet our evidence indicates that the main installations of Area 4B were for the primary stages of iron production, like the smelting of the iron ore in the furnace and the forging of the bloom to create wrought iron. The production and finishing of iron artifacts must have taken place elsewhere, perhaps in Areas 2 and 3 (which await excavation in future years) or further away, perhaps even in Istanbul.

PHASING

There are indications that the Small Workshop was built over a period of time and that facilities were added when necessary. Architectural observations suggest that Areas 1 and 4 were not built at the same time, even though they are connected through Areas 2 and 3; the walls of

Area 1 are bonded with lime cement, whereas those of Area 4 are dry-stone walls. Being more substantial in construction and thickness, one presumes that Area 1 was constructed initially but further research and stratigraphic observations are necessary to confirm this observation. The excavation of Areas 2 and 3 will also help clarify this question.

In addition to differences in the general phasing of the complex, there are a number of modifications within Area 4B that suggest that there were at least two phases of use in the workshop. First, there is evidence that the platform into which the postholes 63 and 64 were placed does not belong to the original phase. This is clear because a layer that is very rich in charcoal covers much of the southern side of the workshop; it runs against the furnace and under the platform. It appears in the sides of the robber's pit described above as a ca. 3 cm thick charcoal lens. There must therefore have been a use-phase of the workshop predating the platform, but further excavation is necessary to establish whether there was also an earlier forging hammer installation.

Moreover, although not completely elucidated by the excavations, there is evidence that the furnace was re-used following a collapse phase of the workshop roof. A layer of blackened charcoal-filled soil, indicative of furnace use, overlies a deposit of brick collapse across most of the extent of Area 4B. In line with the idea that the furnace was reused is the fact that the roof-tiles near the high traffic main doorway to the compound are relatively more compacted than those of other surrounding areas.

ARCHAEOLOGICAL ANALYSES

Because slag samples directly reflect the nature of the technology utilized in a smelting furnace, our efforts have most extensively been directed towards understanding their elemental and mineral composition. A total of 26 slag samples were investigated by SEM-EDX and XRD to

determine the microstructure, mineral content and composition of different phases. The distribution of the three main components of slags (namely SiO_2 , Al_2O_3 and FeO) is shown as a ternary diagram in (fig. 10). The majority of the slags (15 samples) were of fayalitic type (represented by square marks) that form during bloomery furnace operations. Nine slag samples (represented by circular marks) were glassy in nature and are byproducts of blast furnaces where cast iron is produced. Finally, there were two (represented by triangular marks), which are tentatively classified as refining slag. Further study is being carried out for their positive identification. When the distribution of different types of slag samples is considered, it becomes apparent that most of the fayalitic slags come from the peripheral workshops as well as from around the excavated furnace (F2) of the small workshop area. It can be concluded that wrought iron production, mainly for domestic consumption, was an important component of iron production at Demirköy. The glassy slag samples, however, were collected in the workshop of the Main Foundry as well as from the slag heaps to the south of this area. It is clear that cast iron was produced in the two partially destroyed smelting furnaces in this area. Though no excavation has been carried out at the workshop of the Main Foundry, it is still possible to see the foundations of a complex infrastructure.

Excavations at the Small Workshop in 2005 and 2006 were fortunate to recover cast iron ingot (merchant bar) as well as blooms from the bloomery furnace as these are direct products from the smelting furnace. This unrefined metal, straight from the furnace, can yield technical information about the furnace conditions and help us understand the smelting processes. The microstructure of the ingots as well as several cast and wrought iron objects were also studied by examining the polished and etched surfaces with SEM and optical microscope. The microstructure of this 38 kg somewhat rectangular (46 x 13 x 8 cm) ingot discovered in Area 1 is an excellent example of gray cast iron (fig. 11).

The sample has about 3% carbon with graphite flakes arranged in flower clusters. This is the iron type used in casting military ordinance in the form of cannon balls or projectiles.

The back-scattered electron image of one of the 60-70 kg blooms found in Area 4B -depicting the spongy structure characteristic of blooms- is shown in (fig. 12). The light gray areas represent the ferritic mass whereas the medium and dark gray areas are the extensive slag inclusions. The carbon content of this bloom is 0.23%, and it is heterogeneously distributed in the ferritic phase. The forging hammer that was located in front of the F2 furnace in Area 4B was probably used to consolidate such blooms to convert it to usable wrought iron. We took a small section of this bloom to be forged in a blacksmith shop. In the back-scattered electron image of the consolidated bloom (fig. 13) we see that it still contains considerable slag inclusions, especially along the polygonal grain boundaries. The sample has a mild steel character with the perlite structure appearing towards the edge of the sample. This is due to higher levels of carbon that has diffused into the matrix during production and heating for forging. Nails from the excavation were the most abundant metal artifacts recovered during the excavations. The back-scattered electron image of one of the nail samples shows very similar microstructure to that of the consolidated bloom iron (fig. 14).

The archaeometallurgical studies at the Demirköy project are at a preliminary stage. Only a few metallurgical materials have been analyzed so far and the regional surveys are still incomplete. However, the textual, field and material analyses collectively indicate that both wrought iron and cast iron were produced at Demirköy. It is still not clear whether the cast iron produced was used only for casting objects or whether some of it was converted to wrought iron by decarburization in the finery.

The relationship between the main foundry and the peripheral workshops is also not very clear.

The peripheral workshops do not have any visible architectural features except the furnaces. It appears that only smelting was performed at these small sites. They could have been privately owned by the local population and could have been operated seasonally or whenever there was a demand for iron. The iron produced by the peripheral workshops was probably sold to the centrally-located Main Foundry, which was controlled by the government authorities. The foundry must have been the place where skilled metal smiths performed the necessary refinement and actually supervised the casting of the requested artifacts.

FINDS

Excavations across the Small Workshop areas yielded few artifacts (apart from roof-tile fragments). Iron was by far the most common raw material, especially in Area 4B, and nails were the most prevalent find. In addition to the recovered tuyere piece, iron slab and waterwheel brace fragment (see, for example, figs. 7 and 9), as described above, among the most significant iron artifacts we can count a small hammer-head about 10 cm in size, a solid iron sphere with a diameter of ca. 5 cm, and a hook for clothes or other possessions. Some pottery and clay pipes providing general dating information were also recovered.

The ceramics and clay pipes from the 2006 season excavations at the Small Workshop were analyzed by Katie Johnson from the University of Chicago. Fragments of about 14 vessels -most of which were storage vessels or water jugs- were recovered. Given the fact that the vessels are representatives of forms that showed little change for centuries, it is impossible to pin them down chronologically to a single phase. Yet analyses conducted on the pipes by Johnson provided more definite results. Based on factors such as the shape of the bowl, size of the air-hole and the presence of a producer's stamp, she was able to assign most to the end (or second half) of the nineteenth or the beginning of

the twentieth century.

This assignment is in line with dates of imported bricks yielded by the excavations. Stamped with the word COWEN on one side, numerous examples of a yellow-colored firebrick were recovered by the excavations in Area 4B (fig. 15). Research indicates that these bricks were produced by Joseph Cowen and Company, located in Blaydon-on-Tyne in the northeast of England between 1823-1904 (Gurcke 1987:71). Refractory firebricks withstand high temperatures without melting or "spalling" but also have low thermal conductivity that saves energy. In furnace F2 they appear to have been used to close the back and front of the furnace. Excavations indicate that these bricks would have been replaced occasionally. Their presence therefore need not provide a date for the construction of the furnace but at least a *terminus post quem* through which the furnace was in operation. Given that the span during which the bricks were in use covers a period of close to eighty years, our excavations are in search of more exact date sources such as coins or other specific finds.

ARCHIVAL RESEARCH

A large number of documents located at the Prime Ministry's Ottoman Archives and the Archives of the Topkapı Palace Museum were studied as part of the Demirköy-Samakocuk foundry excavations and research. This collaboration makes the Demirköy Project among the first excavation projects in Turkey that is supported by investigations in the Ottoman archives. Although these documents contain little detailed technical knowledge, they do, nonetheless, yield information on the administrative and operational systems of the foundry, the manner in which fuel and ores were obtained, as well as insights into the production processes and transportation methods. Many documents regarding the socio-economic conditions of the region, and the way in which the central authority approaches this industrial enterprise have been carefully examined.

Research shows that the Royal Arsenal and the Royal Cannon Foundry required wrought and cast iron to supply the Ottoman armed forces particularly during times of war. Given its proximity to Istanbul Samakocuk played a crucial role in supplying the much needed iron.

We find documents dating to as early as the 16th century that refer to the mining activity in this region. The document mentioned by Dernschwan in which a mining region near the Black Sea is discussed likely refers to Samakocuk (Babinger, 1923). Another, dated 1586, also makes a reference to Samakocuk and states that the Aya Tudor village and the mines in its vicinity, previously property of Hanzade Sultan, "were subsequently annexed as Imperial property." Iron furnace locales were required to supply the Royal Arsenal with given amounts of iron annually, as a special tax. However, documents show that towards the end of the 17th century the region had begun to fall behind in meeting this requirement. This is followed by a document dated 4 March 1696 (Ibnulemin-Maadin, #152), which indicates that the State was erecting a cannon ball casting foundry. The document goes on to explain that until its completion the existing furnaces in the vicinity were required to process and transport 500 *kantars* (a unit weight of about 120 pounds or 60 kilos) of ore.

Between the late 16th and the 20th centuries, the State sustained regular production here. Most documents from this period discuss the transportation of iron to Istanbul for the Royal Arsenal and the Royal Cannon Foundry, yet to date only one document with information regarding the procurement of Samakocuk iron for construction purposes has been discovered. Found in the Topkapı Palace Museum Archive, this document describes the construction expenses for the Nuruosmaniye Mosque and mentions that "İğneada" iron was being used (TSMA, D. 9869, yp. 1a). With all probability the iron referred must have been produced at Samakocuk and Torliye (or Turulya-Hamdi Bey) and then trans-

ported through the İğneada harbor.

The archives contain detailed data on the development and the problems of the iron industry of Samakocuk during the 18th and 19th centuries. One document mentions the appointment of a certain Yusuf Agha, to rebuild the Samakocuk foundry in 1819 so that it could meet the requirements of the Royal Cannon Foundry, the Royal Bomb-shell Factory, and the defense castles (HAT or Imperial Decree, 1254/48494, 19 October 1819). Dating to 1820-21, we find a document requesting the construction of a new furnace among the existing three furnaces at the Samakocuk foundry and an additional three furnaces at another appropriate location (C.İKTS. or Cevdet Economics, 478, 14 June 1821). Yusuf Agha was instructed, at around this time, to protect the foundry (with 150 soldiers) against the Greek uprising (C.AS. or Cevdet Military, 506/21123, 1 June 1821). In addition to the production of wrought iron and cast iron the above-mentioned reorganization marks the beginning of cannon ball casting in the region (HAT., 244/13742, 31 October 1822). These cannon balls, produced and cast at the Samakocuk foundry, were sent to the Royal Cannon Foundry, as well as to fortifications in the vicinity (C.AS., 563/23640, 24 August 1825).

There were many complaints about the management of Yusuf Agha, who had originally established the foundry and had run it for a decade. Consequently, in 1829 Vecihi Pasha was appointed in his place (HAT., 844/37922, 2 July 1829). Another document of the same date informs us that the cannon balls produced at the Samakocuk foundry were of inferior quality (HAT., 538/26483, 2 July 1829). In 1830, due to the destruction of the foundry by a fire, cast iron ingots and charcoal were sent to Beykoz for production. (HAT., 538/28759, 13 September 1830). It is understood that by 1831 there were again 18 furnaces at Samakocuk producing cast iron (C.AS., 675/28355, 22 January 1831).

Following the fire and during the reconstruction process, the Admiral of the Navy Vizier Mehmed

Tahir Pasha commissioned the building of a masjid at Samakocuk and appointed the mosque's staff (C.BH. or Cevdet Admiralty, 295/15012, 21 March 1833). This masjid's minaret is still partially standing and its foundations were uncovered during recent excavations. A document mentions the rebuilding of the coal depot at Samakocuk which had burnt down in 1835-6. However, the foundry was still functioning and copper was requested from the Royal Mint in order to renew the molds to improve the cannon ball casting (HAT., 385/28771, 28 April 1835). Another document dated 1838-9 talks about the request for price increase by the non-muslim subjects in the region for each bushel of ore they were mining (HAT., 85/28779, Hicri 1254).

The knowledge of cast iron production, which was developed at Samakocuk by master craftsmen sent there earlier, diffused to other iron production centers through these experts. For example, new people were appointed to Pravişte foundry in 1711 to replace 4 Vigne furnace masters who had been employed there originally (C.AS., 115/5162, 17 December 1711). Approximately a century later two master craftsmen from Samakocuk were sent to Erzurum's Kiğı mines to reopen them for casting iron bars (C.AS., 573/24123, 28 March 1816). In order to follow new developments in iron production and to modernize the enterprise, experts were brought from abroad (C.AS., 69/3256, 10 April 1839), and one Samakocuk foundry worker was sent to England for training (C.NAF. or Cevdet Public Works, #6, 3 December 1838).

It is mentioned in the Yearbook for the Governate of Edirne that the Samakocuk foundry was very active in 1875 producing horse-shoes, sheet-iron and even machinery (H. Sadi, 1931). This can be viewed as an indication that a certain degree of technological development was achieved at this time. However, the iron production at Samakocuk must have seriously stalled during the Turco-Russian war of 1877-78.

It is also certain that the production here stopped permanently in 1916, during the First World War, when a concession for 99 years granted to an English firm in 1913 was annulled. The Republican administration ordered an investigation of the region in 1927, but no feasible ore reserves were discovered (H. Sadi, 1931).

CONCLUSION

It is intended that the future research at the Main

Foundry will concentrate on the details of the lower terrace which has been postponed until the 8 meters high stone retaining wall can be secured, and the work started at the second small foundry located about 250 meters to the west of the original site, known as "Kabakçının Tarlası" by the locals, is concluded. Industrial archaeological research at Demirköy will be completed by 2010.

NOTES

1. The various duties and responsibilities of the above-mentioned members of the industrial archaeology team within the multi-disciplinary research Project at Demirköy-Samakocuk, which is under the overall responsibility of the Society for Turkish History of Science (whose President, Prof. Dr. Ekmelettin İhsanoğlu has had the sole responsibility for securing the necessary financial resources for the Project), may be defined as follows:
  - Management of Museum Salvage Excavations: Archaeologist Zülküf Yılmaz, M.A., Director of Kırklareli Museum;
  - Responsibility for History of Technology Research: Prof. Dr. H.H. Günhan Danışman, Dept. of History of the Faculty of Arts and Sciences of Boğaziçi University;
  - Responsibility for Archaeometric Research: Prof. Dr. Hadi Özbal, Director of Archaeometry Center and Dept. of Chemistry of the Faculty of Arts and Sciences of Boğaziçi University;
  - Advisor for Archaeo-metallurgical Research: Assoc. Prof. Dr. Ünsal Yalçın, Metallurgy Museum, Bochum, Germany;
  - Responsibility for Ottoman Archive Research: Assoc. Prof. Dr. Mustafa Kaçar, Dept. of History of Science of the Faculty of Letters of Istanbul University;
  - Responsibility for Geodesic Research and Architectural Recording: Asst. Prof. Dr. Gülsün Tanyeli, Dept. of Restoration of the Faculty of Architecture of Istanbul Technical University;
  - Responsibility of Small Workshop Field Archaeology Team: Dr. Rana Özbal, Dept. of History of Faculty of Arts and Sciences of Boğaziçi University; and,
  - Advisor for Small Workshop Field Archaeology Team: Dr. Fokke Gerritsen, The Netherlands

In addition to these members of the industrial archaeology team, during the excavations of 2005 Dr. Guntram Gassman of the Tübingen University in Germany has offered his services as Advisor for industrial archaeology of iron furnaces, and a group

of young faculty members and students under the direction of Inst. Aptullah Deveci from the Dept. of Art History of the Anatolian University in Eskişehir have worked in the field, while a group of graduate students at Boğaziçi University have worked as the field archaeology team during the summer of 2006. The geodesic research has been coordinated by Dr. Kani Kuzucular of Istanbul Technical University together with a team of five graduate students of the Restoration Department of the Faculty of Architecture, and Prof. Dr. Atilla Bir of the Electricity and Electronics Faculty of Istanbul Technical University and Prof. Dr. Emre Dölen of the Pharmaceuticals Faculty of Marmara University have acted as the team's overall technical advisors. The Museum's salvage excavations at the fortified settlement between 2003-2006 have been directed by Zülküf Yılmaz of the Kırklareli Museum, while the field archaeology team was composed of members of faculty and students of the Dept. of Art History of the 18th March University at Çanakkale under the coordination of Prof. Dr. Ali Osman Uysal of the same University.

The research at Demirköy-Samakocuk Project has been generously financed by a "Social Sciences" grant (No.SBB2012) from TÜBİTAK, by Project No. 04-B-904 of the Research Projects Center of Boğaziçi University, as well as grants received from DÖSİM Fund of the Turkish Ministry of Culture and Tourism and the Public Relations (Tanıtım) Fund of the Turkish Prime Minister's Office.

2. Although the ceramics and other datable finds fall within the second half of the nineteenth century, excavations have uncovered an Ottoman coin dating to 1187 AH or AD 1773 as well as a coin of the Austrian Empire with a stamp dating it to 1816 (Yılmaz and Uysal 2006:61).
3. A document from 1170 AH or AD 1757 mentions the Demirköy foundry as a production center for Ottoman cannons (Tanyeli 1990).

REFERENCES

- AGOSTON, G., 2005
Guns for the Sultan, Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire, Cambridge, Cambridge University Press.
- AYDÜZ, S., 2006
 XV ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, VII, 215.
- BABINGER, F., 1923
Hans Demschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien, München /Leipzig (1553/55), 147.
- CRESSWELL, R., 1993
 "Of Mills and Waterwheels", *Technological Choices: Transformation in Material Cultures since the Neolithic*, (Ed.) P. LEMONNIER, London/ New York, Routledge.
- DANIŞMAN, G., 1977
 "A survey of turbine-type water mills in the Bolu Region of the Central Anatolian Plateau", *Journal of the Faculty of Architecture of M.E.T.U.*, 3, 17-37.
- DANIŞMAN, G., ÖZBAL, H., TANYELİ, G., YALÇIN, Ü., 2007
 "Kırklareli-Demirköy Endüstri Arkeoloji Çalışmaları: 2005 Sezonu İlk Çalışmaları", 22. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. DÖSİMM Basımevi, 1-22.
- DANIŞMAN, G., TANYELİ, G., 2006
 "Trakya'da bir Endüstri Arkeoloji Projesi: Kırklareli-Demirköy Demir Dökümhanesi 2004 yılı Yüzey Araştırması", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*. Cilt, 2, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, DÖSİMM Yayınevi, 389-393.
- DENNY, M., 2004
 "The efficiency of overshot and undershot waterwheels", *European Journal of Physics*, 25, 193-202.
- DONNERS, K., WAELEKENS, M., DECKERS, J., 2002
 "Water Mills in the Area of Sagalassos: A Disappearing Ancient Technology", *Anatolian Studies*, 52, 1-17.
- GURCKE, K., 1987
Bricks and Brickmaking: A Handbook for Historical Archaeology, Moscow, ID, University of Idaho Press.
- HOWARD, R. A., 1983
 "A Primer on Waterwheels", *Bulletin of the Association for Preservation Technology*, 15, 26-33.
- ÖZDOĞAN, M., PARZINGER, H., 2000
 "Aşağı Pınar and Kanlıgeçit Excavations: Some New Evidence on Early Metallurgy from Eastern Thrace", *Der Anschnitt* 113, 83-91.
- REYNOLDS, T. S., 1983
Stronger than a Hundred Men: A History of the Vertical Water Wheel, Baltimore, Johns Hopkins
- RYAN, C. W., 1960
A Guide to the Known Minerals of Turkey, Ankara, MTA.
- SADİ, H., 1931
 "Paşaeli: Şarki Trakyanın Coğrafyasına ve İktisadi Tarihine dair Notlar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, İstanbul, 1931, 78.
- TANYELİ, G.
 1990 *Osmanlı Mimarisinde Demirin Strüktürel Kullanımı (15. -18. Yüzyıllar)*, İstanbul Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
 1994 *Osmanlı Demir Üretim ve Döküm Merkezleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Maden Döküm Sanatı, (Ed.) Ö. KÜÇÜKERMEN, İstanbul.
- TODOROVA, H., 1999
 "Anfänge der Metallurgie an der westlichen Schwarzmeerküste", *The Beginnings of Metallurgy*, (Eds.) A. HAUPTMANN, E. PER-NICKA, TH. REHREN, Ü. YALÇIN, , *Der Anschnitt*, Beiheft 9, 237-246.
- TOMAS, E., 1999
 "The Catalan Process for the direct Production of Malleable Iron and Its Spread to Europe and the Americas", *Contributions to Science*, 1, 225-232.
- TYLECOTE, R. F., 1987
The Early History of Metallurgy in Europe, London, Longman.
- WAGNER, G. A., ÖZTUNALI, Ö., 2000
 "Prehistoric Copper Sources of Turkey", *Anatolian Metal I*, (Ed.) Ü. YALÇIN, Bochum, Deutsches Bergbau-Museums.
- YILMAZ, Z., UYSAL, A. O., 2006
 "Demirköy Fatih Dökümhanesi 2003 Yılı Araştırma ve Kazı Çalışmaları", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 6, 53-66.

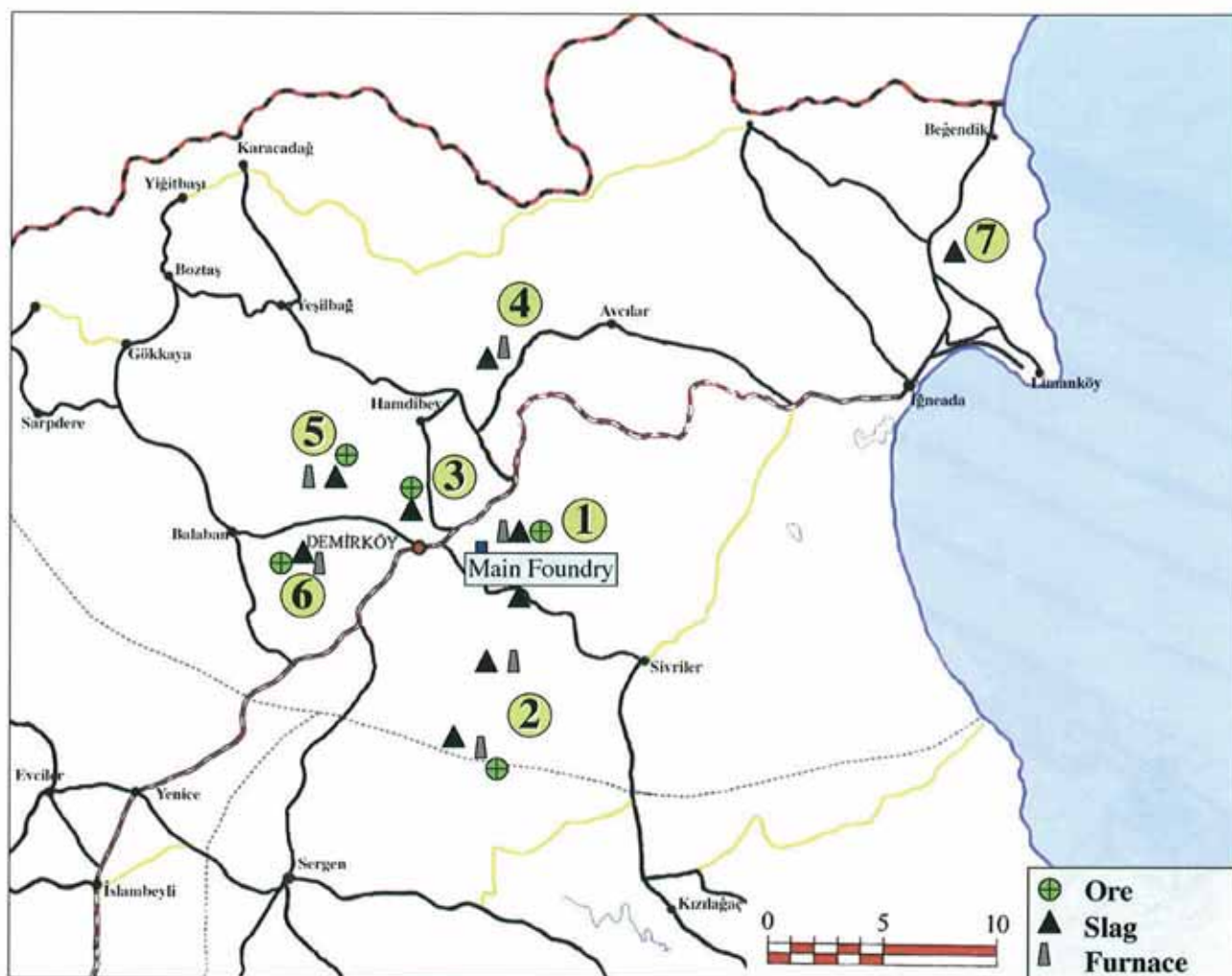

Fig. 1: Map of peripheral workshops around the Main Foundry as indicated by the finds of ore, slag and furnaces.

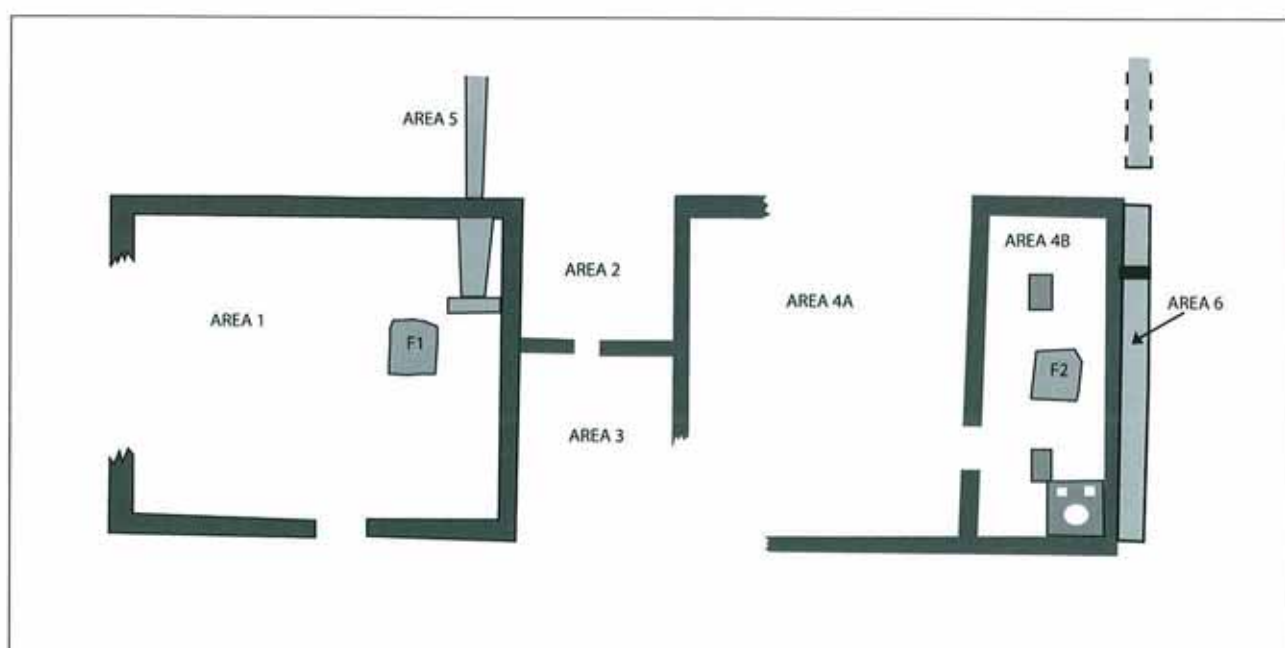
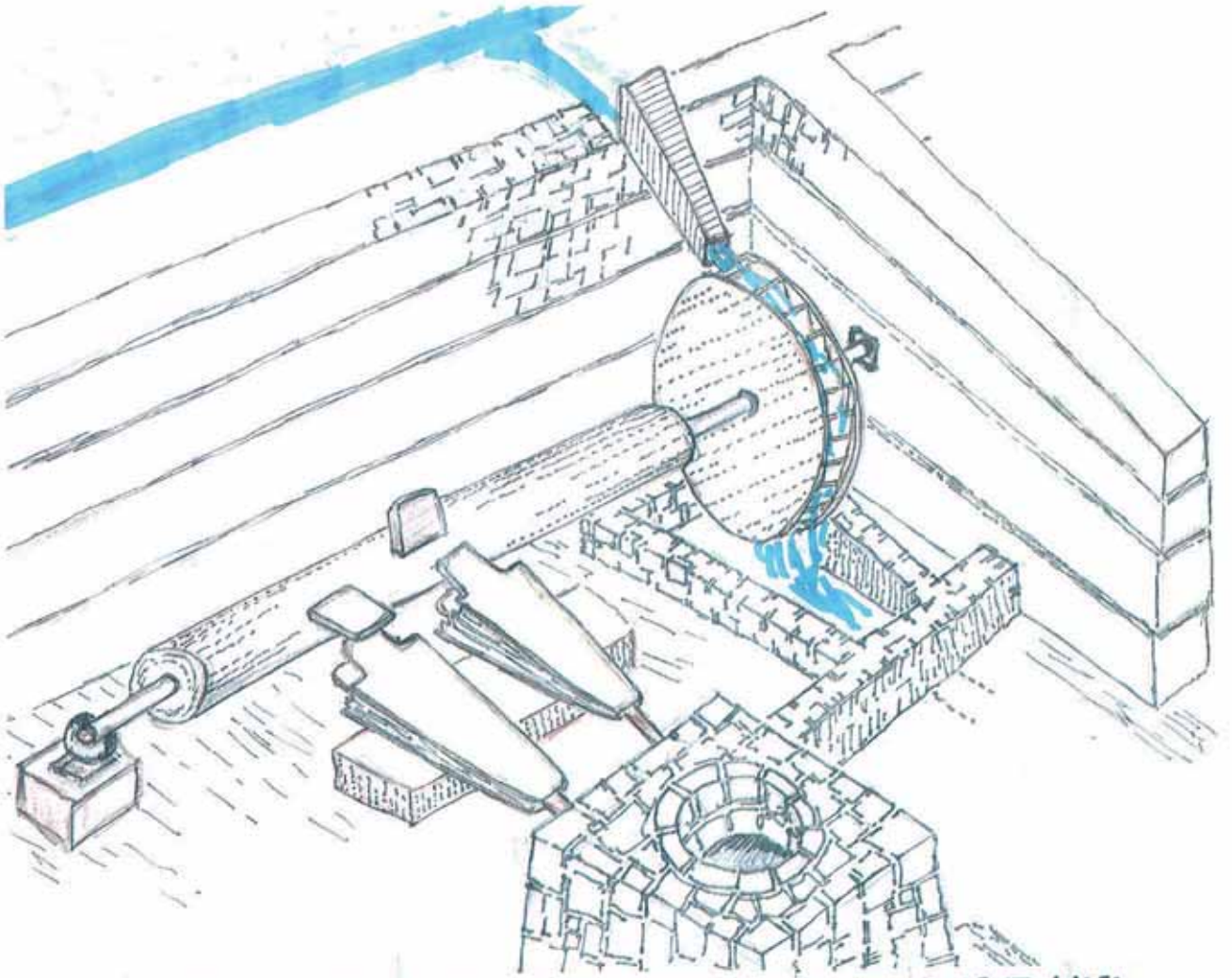

Fig. 2: Demirköy sketch plan showing the various areas in the Small Workshop (not to scale).

Bakır Fırının Su Çarkı ve Körükleri için Perspektif Teklifi

Fig. 3: Demirköy proposed reconstruction for the waterwheel in Area 1 (drawing by G. Danişman).

Fig. 4: Demirköy photo of canal in Area 6.

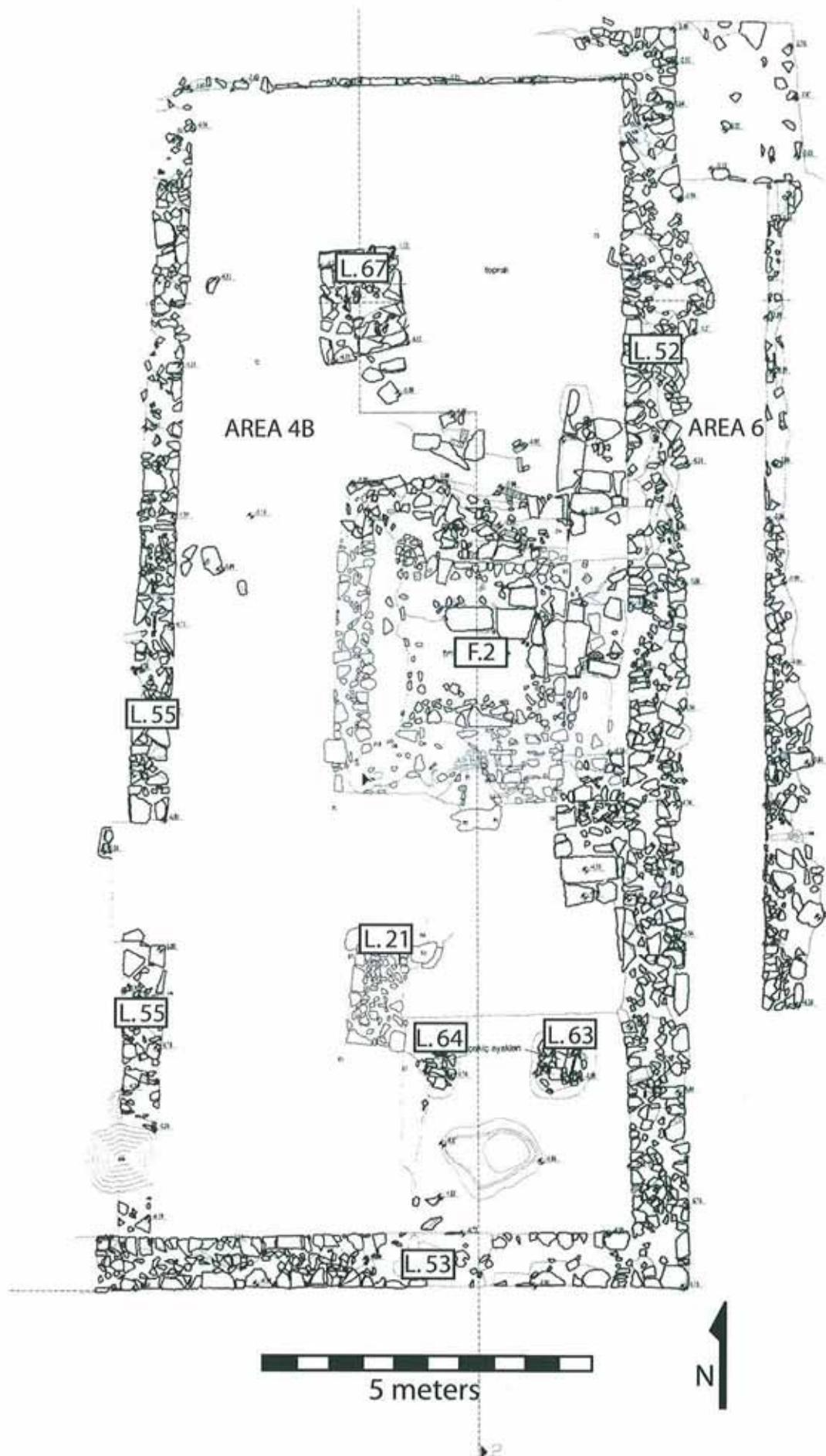

Fig. 5: Demirköy plan of Area 4B (drawing by E. Cambaz, O. Karahan and M. Alaboz).

Fig. 6: Demirköy platform 67 from east with a view of the indentation in wall 52.

Fig. 7: Demirköy tuyere fragment.

Fig. 8: Demirköy rectangular iron slab.

Fig. 9: Demirköy southern part of Area 4B with postholes 63 and 64 and the robber's pit in the foreground.

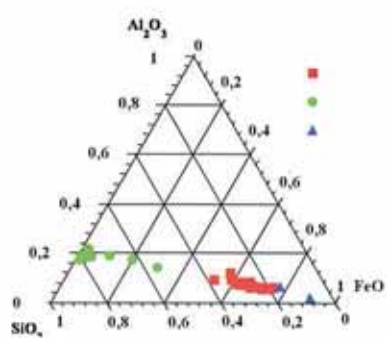

Fig. 10: Demirköy the distribution of the three main components of slags (namely SiO_2 , Al_2O_3 and FeO) shown in a ternary diagram.

Fig. 11: Demirköy the microstructure of an ingot discovered in Area 1 of the small workshop.

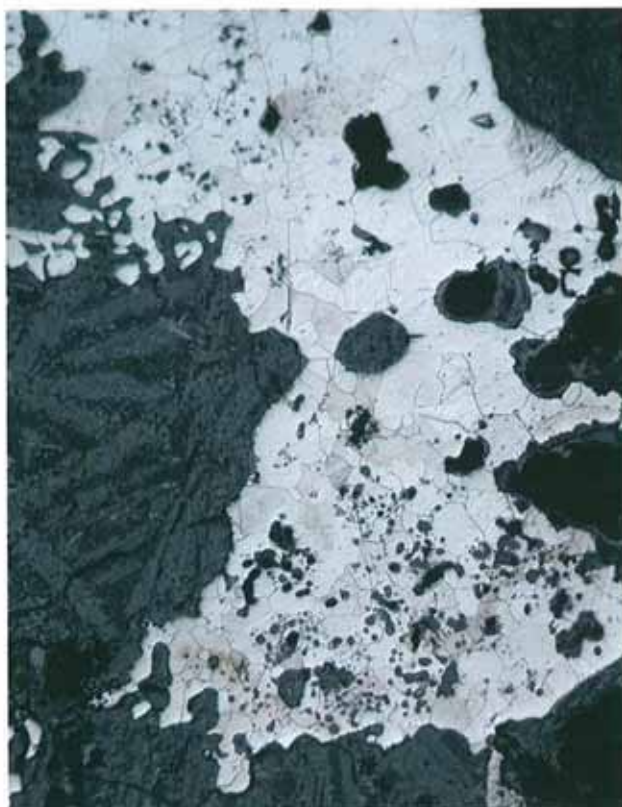

Fig. 12: Demirköy the back-scattered electron image of a bloom.

Fig. 13: Demirköy the back-scattered electron image of the consolidated bloom forged in a blacksmith shop.

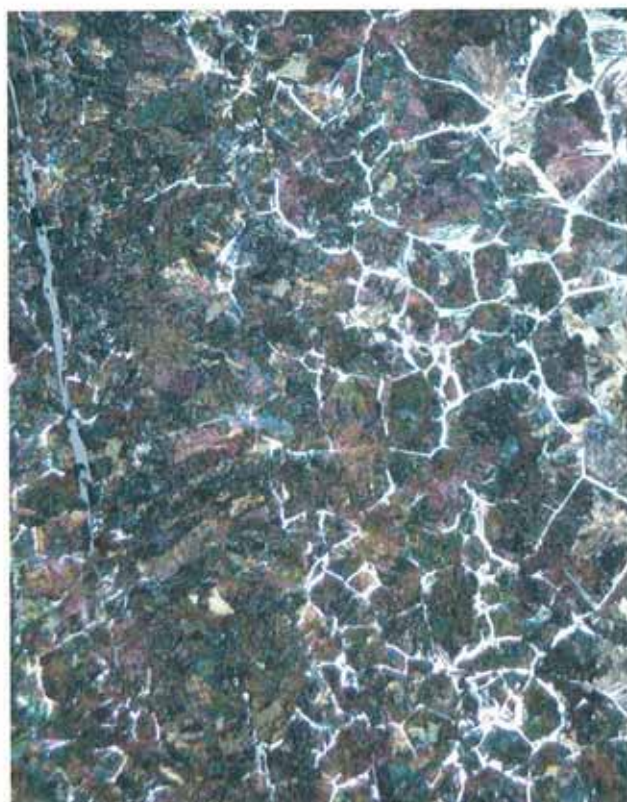

Fig. 14: Demirköy the back-scattered electron image a nail. Notice the similarity of the microstructure to that of the consolidated bloom iron.

Fig. 15: Demirköy a selection of COWEN bricks.

TÜRKİYE'DE 2006 YILINDA YAPILAN ARAŞTIRMA VE KAZILAR

ARCHAEOLOGICAL SURFACE SURVEYS AND EXCAVATIONS IN TURKEY, 2006

Yüzey araştırmaları ve kazı başkanlarından gelen bilgilere göre Türkiye'de 2006 yılında yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar kronolojik bir sıra düzeni içinde aşağıda özetlenmektedir. Dergimizin bu sayısında araştırmaları hakkında bilgi veren kazı ve yüzey araştırması başkanlarının tümüne teşekkürlerimizi sunarız.

TÜBA-AR Yayın Kurulu

The surface surveys and archaeological excavations conducted in Turkey in 2005 are summarized below in chronological order according to the information given by the directors of the projects. We thank to all of them for their contributions to our periodical concerning their research.

TÜBA-AR Editorial Board

YÜZEY ARAŞTIRMALARI / SURFACE SURVEYS

KIRKLARELİ

1980 yılından bu yana sürdürülmekte olan Trakya Araştırmaları projesi kapsamında geçtiğimiz yıl Kırklareli ili çevresinde 20 gün süreli bir yüzey araştırması düzenlenmiştir. 2006 yılı araştırma sahası olarak Teke (İnece) Deresi ve Şeytandere'ye ait vadiler belirlenmiştir. Teke (İnece) Deresi'nde, özellikle vadinin doğu yakası ile dereye bağlanan İğridere ve Eriklice derelerinde çalışılmıştır. Şeytandere vadisinde ise daha çok vadinin kuzey kesimi ile Tüylüce Deresi ve Susam Deresi gibi daha küçük dere vadileriyle bunlar arasında kalan yol boyları taranmıştır.

Öncelikli olarak belirlenen alan içerisinde, ekibimizin önceki yıllarda yaptığı çalışmalar değerlendirilmiş, bilinen buluntu yerleri ile ilgili fiş ve görsel malzeme elektronik ortama aktarılmış ve sistematik bir veri tabanına dönüştürülmeye hazır hale getirilmiştir. Eksik

olan bilgilerin tamamlanması ve Coğrafi Enformasyon Sistemi / GIS koordinatlarının alınması için bilinen buluntu yerleri yeniden ziyaret edilmiş ve tekrar belgelenmiştir. Bu çalışmaya paralel olarak, az önce belirttiğimiz alanlarda yeni bir saha çalışması yapılmıştır. Burada yöntemimizin esasını tanımlanmış alanların yoğun taraması, saptanan buluntu yerlerinde sistematik toplama ve belgelemenin yapılması oluşturur. Çalışmalarımız sonucunda bölgede Neolitik Çağ'dan Yakın Çağ'a kadar uzanan bir süreci temsil eden 83 buluntu yeri belgelenmiştir. Bunların 31'i önceki yıllarda saptanan buluntu yerleridir ve yeniden ziyaret edilerek bilgileri güncellenmiştir. Diğer 52 buluntu yeri ise yeni bulunmuştur. 83 buluntu yerinin 19'u höyük, 27'si düz yerleşme ya da dağınık buluntu yeri, 30'u tümülüs ve tümülüs mezarlığı, 2'si dikilitaş topluluğu diğerleri ise mezarlık, mağara, yapılı mağara, taş ocağı ve sarnıçtan

oluşmaktadır.

2006 yılında yaptığımız çalışmalarla bölgedeki tarihöncesi kültürlerle ilgili yeni bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Şeytandere'nin kollarından Tüylüce deresi üzerinde, Yenimahalle köyünün hemen güneyinde bulunan Değirmenyolu Mevkii Höyüğü Kırklareli'de kazı çalışmalarını yaptığımız Aşağı Pınar Höyüğü ile çağdaş bir yerleşim olarak karşımıza çıkar. Balkan kronolojisine göre Neolitik Çağ'a tarihlenen Değirmenyolu Mevkii Höyüğü sık bir yerleşim dolgusuna sahiptir ve Türkiye Trakyası'nda bilinen ender Neolitik Çağ yerleşmelerinden birisidir.

Manastır mevkii olarak adlandırılan ve Karahalil köyü yakınlarında bulunan bir başka höyükte yine Aşağı Pınar ile çağdaş olabilecek niteliktedir. Ayrıca burada Balkan kronolojisine göre Son Neolitik Çağ- Karanovo V kültürüne ait çanak

çömleklerle de rastlanmıştır. Önceki yıllarda yapılan yüzey araştırmalarından bilinen Helvacı Şaban, Tatar Mezarlığı, Kocatepe ve Kaynarca gibi yerleşmelerde de bulunan ve aynı kültürü temsil eden bu çanak çömlekler Trakya'da henüz kazısı yapılmadığı için çok iyi tanımlanamamış bilinmeyen bir döneme ışık tutmaktadır.

Tunç Çağı'na tarihlenen Koyunbaba ve halen kazılmakta olan Kanlıgeçit höyüklerinin çevresinde de bir tarama yapılmıştır. Bölgede Demir Çağı ve sonrasına tarihlenen bazı alanlar tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı höyük diğer bir kısmı ise düz yerleşmedir. Özellikle Hellenistik dönemin sonlarına kadar Teke (İnece) ve Tüylüce derelerinin yakınlarında geniş alanlara yayılan dağınık yerleşimlerin olduğu gözlenmiştir. Büyük bir kısmı Demir Çağı'na tarihlenen tümülüslerde sürdürdüğümüz çalışma ise, yığma mezar tepelerindeki tahribatin ne denli büyük olduğunu göstermiştir.

KIRKLARELİ SURFACE SURVEY

The surface surveys that have been continuing in Turkish Thrace since the 1980s continued this year in Kırklareli over a period of 20 days. The Teke (İnece) and Şeytandere Stream valleys were selected for systematic surveying. Research focused on the eastern flanks of the Teke (İnece) Stream as well as around the nearby tributaries like the İğridere and the Eriklice Streams. The Tüylüce Stream and the Susam Stream tributaries located in the northern part of the valley, and small roads in this vicinity, were among the areas researched in the Şeytandere Valley.

Initially our research focused on computerizing documentation for sites investigated in previous seasons. The information is now ready to be entered in a database program. Some sites were revisited and their GIS (Geographic Information System) coordinates were recorded. In addition, field research was conducted on previously vi-

sited sites. This enabled the recording system to be systematized, the sites to be densely recollected and the finds to be inventoried. A total of 83 sites dating to a variety of periods from the Neolithic Period to recent times were recorded. Fifty-two new sites were additionally inventoried and added to the current lists. Of the initial 83, 19 are mounds, 27 are flat habitation sites, 30 are tumuli or tumulus mounds and two are groups of erected stones. The remaining are cemeteries, caves, quarries as well as cisterns.

The research we conducted in 2006 allowed us to reach some new conclusions about the prehistoric cultures of the region. We discovered a site contemporaneous with Aşağıpınar located on the Tüylüce tributary of the Şeytandere Stream, in the vicinity of Değirmenyolu, immediately south of the Yenimahalle village. The low-rising cultural deposits of the settlement at Değirmenyolu Mevkii date to the Neolithic

Period following classic Balkan chronologies. This makes the site one of a few Neolithic sites in Turkish Thrace.

A second site located in Manastır Mevkii, near the village of Karahalil is also probably contemporaneous with Aşağı Pınar. The mound yielded ceramics that date to the end of the Neolithic Period or the Karanovo V culture, following Balkan chronologies. The ceramics collected at the Helvacı Şaban, Kocatepe, and Kaynarca settlements, and the Tatar cemetery date to the above mentioned period and bring light to this little-known phase.

Surveys were conducted around the mounds of Koyunbaba and the currently excavated Kanlıgeçit, both dating to the Bronze Age. This research yielded both mound and flat horizon settlements dating to the Iron Age and later periods. Research indicated that scattered settlements dating to the Hellenistic Phase were common in the areas located near the Teke (İnece) and Tüylüce streams. Our investigations sadly

discovered that the damage to tumuli, mostly dating to the Iron Age, was considerable.

With the exception of a few mounds, the classic settlements in Thrace are unlike those commonly found in the Anatolian mainland. Here most mounds are either low-rising and flat or comprise a few thin strata. Additionally, concentrations of archaeological material brought to river flanks by erosion as well as undefined deposits from simple farms are not unusual. The difference in parameters in settlement definition as well as the lack of archaeological research in the area has resulted in an under-representation of archaeological sites in this region. Though short, the research conducted in the province of Kırklareli has been able to show that the region is archaeologically rich. The investigations were also able to demonstrate that the region witnessed considerable destruction. Therefore, local factors need to be considered in tandem together with systematic archaeological surveying in village locales.

Mehmet ÖZDOĞAN
Eylem ÖZDOĞAN
Heiner SCHWARZBERG
Volker HEYD

DOĞU TRAKYA

İstanbul Üniversitesi adına, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile Edebiyat Fakültesi, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'nin uyguladığı projelere bağlı olarak İstanbul, Edirne, Çanakkale ve Tekirdağ illerinde yapılan 2006 yılı çalışmaları bakanlık temsilcisi, Adana Bölge Müzesi uzmanı arkeolog Sevim Yıldız'ın denetiminde gerçekleştirilmiştir.

Tekirdağ İli Çalışmaları

Her yıl olduğu gibi Roma devrinde Trakya eyaletinin başkenti olan Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi). (Resim 1 - 2) ve Bisanthe

(Barbaros) antik kentleri tarihi, coğrafyası ve yerleşim arkeolojisini incelemeye yönelik araştırmalar yapılmıştır.

Tekirdağ il merkezinin birkaç kilometre kuzeyinde Kayı köyü yakınında bir dere yatağında birbirine paralel konumda ancak farklı dönemlerde inşa edilmiş olan iki su yolu köprüsü incelenmiştir. Köprülerin her ikisi de kaçak kazılar sonucunda tahribata uğramışlardır.

Marmara Ereğlisi'nde bir evin duvarına inşa edilmiş durumda görülen bir adet geç antik devir mezar yazıtı parçası incelenmiş ve henüz yayınlanmamış olduğu saptanmıştır. Aynı ilçe-

den Tekirdağ Müzesi'ne getirilmiş bir Roma devri mezar yazıtı parçası da incelenerek Perinthos yazıtlar katoloğuna ek olarak hazırlanan supplement cildine dahil edilmiştir.

Çanakkale İli Çalışmaları

Çanakkale ilinde 2006 yılında yapılan çalışmalar Gelibolu ve Eceabat ilçelerinde bulunan antik kentler ve çevrelerindeki küçük yerleşmelerin incelenmelerine yönelik sürdürülmüşlerdir. Bu çalışmalar kapsamında Eceabat ilçesi sınırlarında bulunan Büyük Anafartalar köyü arazisindeki Küçük Kemikli Burnu'nda bulunan ören yerinin incelenmesiyle bu antik yerleşmede yüzeyden toplanan keramik buluntuların Hellenistik devirden son Bizans devrine kadar aralıksız iskan edildiği anlaşılmaktadır. Bu ören yerinden Büyük Anafartalar köyüne getirilmiş olan bir lahit tekne parçası üzerindeki yazıttan antik kentin adının Koila olduğunu öğrenmekteyiz (Resim 3).

Aynı ören yerinden Büyük Anafartalar köyüne getirilmiş olan diğer bir eser ise üzerinde Mısır tanrılarına adanmış bir kutsal alanı vakfedenlerin adlarının yazılı olduğu geç Hellenistik devre tarihlenen bir yapı bloğudur. Yine aynı köyde M. Ö. 2. yüzyıla tarihlenen yazıtlı bir mezar steli incelenmiştir.

Gelibolu yarımadasındaki araştırmaların diğer bölümünü ise Gelibolu ilçesine bağlı Bolayır beldesi ve çevresindeki araştırmalar oluşturdu (Resim 4). Bu belde ve çevresinde lokalize edilen Lysimakheia antik kenti çalışmaları sırasında hem yüzeyde bulunan keramik buluntular sayesinde bu kentin kral Lysimakhos tarafından M.Ö. 4. yy. sonlarında kurulmasından önce burada daha erken bir yerleşme yeri bulunup bulunmadığına dair ipuçları aranmasına devam edilmiştir. Kentin hem Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı girişine ve

hem de Saros Körfezi'ne hâkim en yüksek noktasında tarım faaliyeti nedeniyle ortaya çıkan birçok mermer mimari parça bu bölgede bir tapınak ya da saray yapısının bulu-nabileceğini belgelemektedir. Aynı bölgede bulunan keramik buluntular nedeniyle Lysimakheia'nın M. Ö. 309 yılında kurulmasından da önce burada bir yerleşme yeri olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu keramik buluntular tutanakla Çanakkale Müze Müdürlüğüne teslim edilmişlerdir.

Bu çalışmalar kapsamında Bolayır beldesi içinde bir tarlanın sınırına atılmış durumda üç tarafı yazıtlı bir mermer blok ile mermerden bir stel kaidesi ve beldedeki kanalizasyon kazısı sırasında ortaya çıkan bir Bizans korkuluk levhası parçası incelenmiştir. Söz konusu yazıtlı eser tutanakla Çanakkale Müze Müdürlüğüne teslim edilmiştir.

Bolayır'ın birkaç kilometre kadar kuzeyinde Manastır mevkiinde ise Bolayır Jandarma Karakol Komutanlığı tarafından failleri suçüstü yakalanan kaçak bir kazı sonucunda ortaya çıkan yazıtlı bir mezar kapağı incelenmiştir. Söz konusu buluntunun tespit edildiği alanda geniş bir bölgeye yayılan Bizans devri tuğla parçaları ve keramik buluntular gözlenmektedir.

Bolayır beldesinin Saros Körfezi kenarındaki limanı niteliğinde olan Bakla burnu'nda ise Kardia antik kenti lokalize edilmektedir (Resim 5). Burada yapılan incelemeler sırasında da bir Atina kolonisi olan bu kentte M. Ö. 5. ve 4. yy. keramiğinin yanısıra geç Hellenistik ve erken Roma keramiği de saptanmıştır. Bu buluntular sayesinde Kardia halkının Lysimakhos tarafından Lysimakheia'nın kurulmasından sonra zorla göç ettirilmesinden sonra da Kardia limanının Lysimakheia'nın Ege denizine açılan limanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

EAST THRACE SURVEY

The 2006 East Thrace survey, which includes

İstanbul, Edirne, Çanakkale and Tekirdağ was

carried out on the behalf of Research Centre for Southeast European Studies at İstanbul University Faculty of Letters by the courtesy of Ministry of Culture and Tourism, the Directorate of Monuments and Museums, under the inspection of the ministry representative Sevim Yıldız.

Tekirdağ Survey (Fig. 1-2)

Two aqueducts were investigated, built on a stream bed near Kayı village. A late antique funerary inscription inserted into a house wall at Marmara Ereğlisi has been documented. A Roman funerary inscription brought to Tekirdağ Museum from the same village have also been studied.

Çanakkale Survey

The survey at Küçük Kemikli Cape at Büyük Anafartalar Köyü have yielded sheards that indicate an ancient settlement habited from the Hellenistic to Late Byzantine period. Its name, Kolia, have been identified from an inscription

on a sarcophagus (Fig. 3).

Another inscription from Büyük Anafartalar village informs us about a sanctuary dedicated to the Egyptian deities, whose dedicators were also named. The inscription dated to the Late Hellenistic period.

We have also surveyed Bolayır in Gelibolu district, where Lysimachus founded Lysimacheia in the late 4th century BC. Numerous marble architectural fragments found, indicate the existence of a temple. Ceramic finds show that there was an earlier settlement before the foundation of Lysimacheia in 309 BC (Fig. 4).

Bakla promontory, which today serves as a harbour of Bolayır, was the site of the Athenian colony Kardia (Fig. 5). The surveys have produced 5th-4th century sheards along with the Late Hellenistic and Early Roman examples. It is evident that Kardia was used as a harbour of Lysimacheia, which connected the city to the Aegean.

Mustafa H. SAYAR

KİLİKYA

İstanbul Üniversitesi adına, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izinleri ile Mersin, Adana, Osmaniye ve Hatay illerinde yapılan 2006 yılı çalışmaları bakanlık temsilcisi, Ankara, Etnografya müzesi uzmanı Murat Demirebilek'in denetiminde gerçekleştirilmiştir. Adana, Osmaniye ve Hatay ili çalışmaları Araştırma Heyeti Başkanı Prof. Dr. Mustafa H. Sayar ve Dr. Erkan Konyar denetiminde, Mersin ili çalışması araştırma heyeti başkanı ve Yard. Doç. Dr. Hamdi Şahin tarafından ve Mersin ili Tarsus ilçesi çalışması da Mustafa H. Sayar tarafından gerçekleştirilmiştir (Harita, res.12).

Adana İli Çalışmaları

Ceyhan İlçesi Yüzey Araştırması: Ceyhan ilçesi sınırları içinde bulunan yerleşme yerlerini saptama amaçlı çalışmalar sayesinde ovalık Kilikya'da M. Ö. 3. bin ve 2. bin Kizzuwatna dönemi yerleşmeleri ile Roma imparatorluk devri yerleşmelerinin yoğun olarak kurulduğu M. S. 1. yy. arasında neden bir kültür tarihi boşluğu olduğunun saptanmasına çalışılmaktadır. Böylece ovalık Kilikya'nın büyük bir bölümünde Pers döneminden ve Hellenistik devirden neden yok denecek kadar az yüzey buluntusu elde edilmesinin nedeninin ne olduğu sorusuna yanıt aranmaktadır.

Anazarbos (Anavarza, Dilekkaya; Kozan)

Antik Kenti Çalışmaları: 2006 yılı dönemi Anazarbos çalışmaları beş alanda yapılmıştır (Res. 10). Bunlar;

- 1) Aşağı şehirde yapılan jeofizik çalışmaları:
  - a) Jeomagnet: Tiyatro civarında kent içi antik yollar aranmış ancak bu bölgede büyük ölçüde geç antik devir yapılaşması sonucu yol güzergâhının tahrip olduğu anlaşılmıştır.
  - b) Jeoradar: Aşağı şehrin orta kesimlerinde yapılan bu çalışmalar sayesinde çok sayıda kent içi yol ve sütun ile porticus kalıntıları saptanmış ve bu bölgedeki yapı adaları = insulae ölçekli plana aktarılabilecek kadar belirgin bir şekilde görülebilmişlerdir.
- 2) Kentin nekropollerinde yapılan belgeleme çalışması.
- 3) Kentin tahkimat yapılarında yapılan belgeleme çalışmaları.
- 4) Aşağı şehirde ve Akropolis'te rekonstrüksiyonu yapılabilecek nitelikte olan yapılardan mimari kesit alınarak yapılan belgeleme çalışmaları.
- 5) Anazarbos'un ayakta kalan tek Roma devri yapısı olan Alakapı'da yürütülmekte olan röleve ve restitüsyon projelerinin oluşturulması çalışmalarına devam edilmiştir (Res. 7).

Kozan İlçesi Çalışmaları: Adana ili Kozan ilçesinin tamamı Anazarbos antik kentinin arazisinde bulunmaktadır. Kozan ilçe merkezi ile Anazarbos antik kenti arasında bulunan arazide her yıl olduğu gibi bu yıl da birçok Roma devri ve Geç Antik devir yerleşmesinin tesviye çalışmaları sonucunda yok edildikleri görülmektedir. Bu yerleşme yerlerinde ortaya çıkan mimari parçalar ve küçük buluntular hiçbir belgeleme çalışması yapılamadan yok edilmektedir.

Magarsos Kutsal Alanı ve Çevresindeki Yerleşme Yerine Yapılan Çalışmalar: Adana ilindeki ören yerleri arasında bir kutsal alan ve çevresinde daha sonra oluşan bir yerleşme yeri ile özel bir önemi olan Magarsos, adını Athena Magarsia ismindeki yerel tanrıçanın tapınağından almaktadır. Bu bölgede yapılan çalışmalar hem Athena

Magarsia kutsal alanının oluşum sürecini saptayacak belgeleri saptamayı ve hem de tapınak çevresinde oluşan Roma imparatorluk devri yerleşmesinin henüz yeri saptanamamış olan Mallos yerleşmesi ile olan ilişkisini belirlemeye yöneliktir (Res. 8). Çalışmalar sırasında toprak üzerinde bulunan taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının belgelenerek bazı bölgelerde jeomagnet çalışmalarıyla kentin Tiyatro ve Stadion (Res. 9) dışındaki kamu yapılarının yerlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Magarsos antik kenti bu bölgede Hellenistik buluntu veren tek yerleşme yeri olma özelliğini göstermektedir.

Karataş ve Yüreğir İlçeleri Çalışmaları: Adana il merkezinin güneyindeki Yüreğir ilçesi sınırlarında yapılan çalışmalar Adana ile özdeş olan ve aynı adı taşıyan Adana antik kenti ile yeri halen belirlenememiş olan Mallos antik kentinin arazilerinin yayılma alanları hakkında ipucu verecek deliller aramaya yöneliktir.

Bu amaçla Solaklı, Doğan kent ve Tanrıverdi köyleri ve çevrelerinde yapılan incelemelerde birkaç tane geç Hellenistik ve erken Roma devri onurlandırma yazıtları bulunmuştur. Ancak bu yazıtlar Mallos'un yeri hakkında herhangi bir ipucu vermemektedir.

Bu çalışmalar sırasında saptanan Çotlu höyüğünde ise Kalkolitik dönem çanak çömleği toplanmıştır. Büyük oranda tahrip olan höyükte kalın bir kalkolitik yerleşme tabakası olduğu anlaşılmaktadır (Res. 11).

Yumurtalık İlçesi Çalışmaları: Adana ilinin Yumurtalık ilçesi bilindiği gibi antik dünyanın en büyük sağlık merkezlerinden birinin bulunduğu Aigeai antik kenti ile özdeş olup bu kentte bulunan yazıtların bir kısmı doğal olarak sağlık tanrısı Asklepios ve kızı Hygieia ile ilgilidir. Aigeai'nin aynı zamanda Doğu Akdeniz'in en büyük antik limanı olması da stratejik öneminden kaynaklanmaktadır. Çünkü Aigeai hem Issos Körfezi'ni kontrol edebilmekte ve hem de Anadolu içlerine uzanan birçok ticaret yolu bağlantısının başlangıç noktasıydı. 2006 yılında

Aigeai ve çevresinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında birkaç geç Roma ve erken Bizans yazıtı incelenmiş olup bunlar kentin çevresindeki nekropollerden bugünkü ilçe merkezi Yumurtalık'a getirilmiş mezar yazıtlarıdır.

Osmaniye İli Çalışmaları

Ovalık Kilikya'nın en doğusunda bulunan Osmaniye ilinde 2006 yılında yapılan çalışmalar aynı zamanda Roma imparatorluk Devri Kilikya eyaletinin de en doğu ve güneydoğu köşesinin tarihi-coğrafyasını ve yerleşim arkeolojisini araştırmaya yöneliktir. Çukurova'nın en doğusunda yer alan Amanos Dağları, Mezopotamya ve Amik ovası ile Toprakkale, Kadirli ve Sumbas ovalarını birbirinden ayırmaktadır. Osmaniye ilinde yapılan tüm çalışmalar Adana ilindeki çalışmaların bir devamı niteliğindedir. Osmaniye ilçelerinde 9 adet antik yerleşme yeri saptanmıştır. Bölgede saptanan tüm yerleşme yerleri büyük ölçüde tarım faaliyetleri nedeniyle tahrip edilmiş ya da halen tahrip edilmektedirler. Özellikle Amberinarkı, Samsın ve Çukurköprü gibi yerleşme yerlerinin tamamen ortadan kalkmak üzere oldukları gözlemlenmektedir.

Kastabala Antik Kenti ve Kastabala Antik Su Yolu Çalışmaları: Osmaniye ilindeki tüm antik yerleşme yerlerinde saptanan yüzey buluntuları vasıtasıyla bu bölgenin Adana il sınırlarında bulunan yerleşme yerlerinden bağımsız düşünülmemeyeceği anlaşılmaktadır. Antik devirde Ovalık Kilikya, günümüzde Çukurova olarak bilinen Osmaniye ve Adana illerindeki ören yerleri Roma devri Kilikya eyaletinin en doğu ucunu oluşturmakta olup tarihin her döneminde olduğu gibi homojen bir yapı göstermekte ve birlikte incelenmeyi gerektirmektedir. II. Bin Suriye Kilikya boyalı çanak çömleğinin buluntu yerleri ile Roma imparatorluk devri ve geç antik devir yerleşmeleri yüzey buluntuları ile aynı yerde bulunmaları bölgede yerleşim arkeolojisi yönünden belirgin bir devamlılık olduğunu göstermektedir. Buna rağmen I. bin ikinci yarısından sonuna kadar olan dönemin

buluntularını yok denecek kadar az olması özellikle herhangi bir Hellenistik devir yerleşmesine henüz rastlanmaması dikkati çekmektedir. Buna karşın M. Ö. 1. yy. ortalarından başlayarak ortaya çıkan şehirleşme sürecinde Adana'da Anazarbos ile Osmaniye'deki Kastabala antik kentlerinin aynı yerel Kilikya kralının yani Tarkondimotos'un siyasi ve dini merkezleri olarak mutlak bir ortaklık göstermektedir. Bu nedenle Adana'da yaptığımız çalışmalar sırasında Anazarbos'taki incelemeler aynı formatta Kastabala'da da yapılmak zorundadır. Kastabala ören yerinin anıtları ve özellikle günümüze iyi bir durumda ulaşmış olan su yolu ve su kemerleri köprüsü Anazarbos'ta uygulanan yöntemlerle incelenerek her yönden karşılaştırılmaktadır. Ancak bu şekilde Çukurova'nın iç bölgelerinde Karatepe'nin güneyinde neden M. Ö. 8. yy. ile M. Ö. 1. yy. arasında herhangi bir Pers ya da Hellenistik dönem yerleşmesi olmadığı anlaşılabilecektir.

Kadirli İlçesi Çalışmaları: Osmaniye ilindeki çalışmalar 2006 yılında da her yıl olduğu gibi Kadirli ilçesinde de devam etmiştir. Kadirli ilçesinin öncül yerleşmesi olan ve M. S. 73 yılında imparator Vespasian tarafından kurulan Flaviopolis antik kenti ve çevresindeki çalışmalar ile sürdürülmüş ve bu kentin antik yazıtlar katalogunun yapılması amacıyla yürütülen çalışmalara devam edilmiştir.

Düziçi İlçesi Çalışmaları: Osmaniye ilinin Düziçi ilçesi Roma imparatoru Nero adına M. S. 1. yy. ikinci yarısında kurulmuş olan Neronias antik kenti ile özdeş olup bu antik kent ve çevresindeki buluntular sonradan geç Roma devrinde İrenopolis adını almış olan bu Doğu Kilikya kentinin sadece sikkeler sayesinde bilinen tarihçesini aydınlatmaktadır. Kentte elde edilen epigrafik buluntular sayesinde Neronias yazıtlar katalogu yayın aşamasına gelmiştir.

Hatay İli Çalışmaları

Bu ildeki çalışmalar Dört Yol ve İskenderun ilçelerinde bulunan antik kentler ve çevrelerinde

sürdürülmüştür.

Epiphaneia Antik Kenti Çalışmaları (Gözeneler, Erzin): Ovalık Kilikya'nın Seleukos kralı IV. Antiochos Epiphanes tarafından ismi değiştirilen kentlerinden birisi olan Epiphaneia kentinin M.Ö. 2. yy. ortalarına kadar kullanılan ismi Oiniandos olup bugün bu kentten geri kalan kalıntılar sürekli tarım yapılması nedeniyle tahrip olmaktadır. Toprak yüzeyine çok yakın yapı kalıntıları toprağın derin pulluklar ile sürülmesi sonucunda her yıl biraz daha ortadan kalkmaktadır. Bu antik kentin çevresindeki köy ve çiftlik yerleşmelerinde yapılan tarihi-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi çalışmaları ile Amanos Dağlarının eteklerinde kurulu bulunan bu antik kentin Romalı ünlü devlet adamı Cicero'nun valiliği sırasında Amanos Dağlarında Roma hâkimiyetine direniş gösteren yerel Kilikya boy-larının yerleşme yerlerinin de saptanması konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Bu kentte ve çevresinde bulunan antik yazıtlar kapsamlı bir makale halinde bilim dünyasına tanıtılmak üzere yayına hazırlanmaktadır.

Rhossos Antik Kenti Çalışmaları (Arsuz = Uluçınar): Ovalık Kilikya'nın en güneydoğu ucunda bulunan ve Kilikya bölgesinin doğudaki son şehri olan Rhossos Seleukos krallığının kurucusu Seleukos Nikator tarafından kurulmuş olup kentin adı büyük bir olasılıkla yine IV. Antiochos Epiphanes devrinde İssos Körfezi kıyısındaki Seleukeia adını taşımaktaydı. Bu antik kent ve çevresinde yapılan tarihi coğrafya ve yerleşim arkeolojisi araştırmaları bir taraftan bu olasılığın ne kadar kuvvetli olduğunun belirlenmesini amaçlarken diğer taraftan da Rhossos'un antik devir yazıtlarını bir araya getirerek bilim dünyasına tanıtmayı öngörmektedir.

Alexandria kat'Isson = İskenderun Antik Kenti Çalışmaları: Büyük İskender tarafından kurulan kentlerden biri olan İssos Körfezi kıyısındaki İskenderiye bugün İskenderun ilçe merkezi ile özdeş olup antik kentin yerinin bile tam olarak saptanması büyük bir güçlüklerle gerçekleştiril-

miştir. Bu nedenle söz konusu antik kentte yerleşim arkeolojisi çalışması yapılması büyük ölçüde olanaksız olup kentin yakın çevresinde tarihi-coğrafya çalışmaları yapılabilmektedir. Özellikle Antiocheia'ya = Antakya'ya uzanan antik yolun güzergâhı ve Roma imparatorluğunun varislerinden Germanicus tarafından inşa ettirildiği antik kaynaklardan öğrenilen ve varlığı yaklaşık 100 yıldır bilinen tak yapısının günümüze ulaşabilen son kalıntıları tarihi - coğrafya çalışmaları kapsamında dikkate alınarak değerlendirilmektedir.

Mersin İli Çalışmaları

Bu ildeki çalışmalarımız daha çok Silifke ve Erdemli ilçeleri sınırlarında bulunan Seleukeia, Olba-Diokaisareia, Korykos ve Korasion antik kentleri ve çevrelerindeki küçük yerleşmeler yönelik sürdürülmüştür. Bölgenin yerleşim arkeolojisi ve tarihi coğrafyasını incelemeyi hedefleyen bu çalışmalarda özellikle Akdeniz kıyısı ile Orta Anadolu'yu birbirine bağlayan antik yolların güzergâhları özellikle dikkate alınmışlardır. Olba ve yakın çevresi: Olba'nın 2 km. kadar güneyinde yer alan Karahüseyin alanında ana kaya üzerinde yer alan kalkan, kerykeion ve yıldırım demeti gibi kült işareti niteliğinde kabartmalar saptanmıştır. Olba'nın 1,5 km. kadar güneyinde Kavmil Ali'nin kilisesi olarak ta adlandırılan yerleşmede bulunan bir yapı dikdörtgen planlı iki katlı ve yekpare taş tekniği ile yapılmıştır. Yapının içinde birbirine kapılarla açılan 6 adet oda bulunmaktadır. Yapının hemen yanında iki adet zeytinyağı isliği ve 20 metre güneyinde ise beş küçük boyutlu konut bulunmaktadır. Çiftlik evi ve konutları Erken Bizans dönemine tarihlenmek mümkün görünmektedir. Olba = Uğuralanı köyü içinde iki satırlık eski yunanca bir onurlandırma yazıtı saptanmıştır. Yazıt yüzeyinin tahribata uğramış olmasından dolayı, meclis ve halk tarafından onurlandırılan kişinin adı okunamamaktadır. Olba Höyüğü'nün doğu yamacında yapılan kaçak kazılar sonucunda, dikdörtgen bir kalker blok taşın gün ışığına çıkmış olduğu görülmektedir. Taş üzerinde iki satırlık Grekçe onur-

landırma yazıtı bulunmaktadır. Ancak burada da yazıt yüzeyinin zarar görmüş olmasından dolayı kentin halk ve şehir meclisleri tarafından onurlandırılan kişinin adı okunamamaktadır.

Yine Olba antik kenti alanında bulunan Örenköy'ün 4 km. batısında Düstübak mevkiinde 8.20x6.80 m. boyutlarında, dikdörtgen planlı bir konut saptanmıştır. Konutun güney cephesi polygonal, batı cephesi ise monolit taş tekniği ile inşa edilmiştir. Duvarlar en yüksek yerinde 2,50 m. yüksekliğindedir. Konutun doğu duvarında üç satır eski yunanca mezar yazıtı saptanmıştır.

Küstüllü köyünün 5 kilometre kadar doğusunda Küstüllü Kale'nin 500 metre kadar kuzeyinde mezar yapısı incelenmiştir. 4,10 x 5,30 metre boyutlarındaki mezar yapısına ait blok taşları düşerek, lahit teknesinin önünü kapattığından dolayı yazıt tam olarak okunamamıştır. Mezar yapısını, mimari özelliklerinden ve yazıtın harf karakterlerini göz önüne alarak M. S. 3. yüzyıla tarihlemek olasıdır.

Keslitürkmenli köyünün 3 km kadar doğusunda bulunan Ovacıkalanı mevkiinde 30 kadar konut 2-3 işlikten oluşan Erken Bizans dönemi yerleşmesi saptanmıştır. Konutların bir tanesinin kapı sövesi üzerinde bir adet phallos kabartması bulunmaktadır. İmamlı'nın 3 km. kadar güneyinde yer alan Güvercinlik mevkiinde yerleşmesi üzerinde 30 kadar konut bulunmaktadır. Kapı söveleri üzerinde Herakles lobutu ve Phallos kabartmaları saptanmıştır.

İmamlı'ya bağlı Ayvalı mevkiinde üzerinde 3 adet eski yunanca yazıt bulunan bir mezar yazıtı saptanmıştır.

Kızılgeçit köyü, Kestel deresi, Kabakuz mevkiindeki mezar yapısı incelenmiştir. Buranın hemen 100 m. doğusunda bulunan mezar odası üzerindeki ası renkli boya ile yazılmış iki satırlık yazıt kopyalanmıştır. Mezar odasının içerisindeki duvarlara da yine ası boyası ile çizilmiş üzüm salkımları bulunmaktadır.

Seleukeia Antik Kenti ve Çevresi: Tarafımızdan 2005 yılında yapılan yüzey araştırmaları sırasında Seyranlık köyünde ayrıntılı olarak incelediğimiz Roma imparatorluk devri köyü 2006 yılında bir kez daha ziyaret edilerek kapsamlı bir şekilde belgelenmiştir. Seyranlık köyü Islata Sırtı mevkiinde ise yaklaşık beş ile yedi konuttan meydana gelen yerleşme saptanmıştır. Konutların arasında ana kaya oyularak elde edilmiş olan iki adet zeytinyağı işliği saptanmıştır. Yerleşmenin 20 metre kadar kuzeyinde üzerinde bir erkek ve bir kadın kabartması bulunan bir lahit kapağı saptanmıştır. Yerleşmenin hemen güneybatısında ise bir erken Bizans kilisesi belgelenmiştir.

Seyranlık köyünün 4 km. kadar kuzeydoğusundaki Erdoğası mevkiindeki yerleşme yeri üzerinde 10-15 konut ve bu konutlara ait işlikler saptanmıştır. Monolit taş tekniği ile yapılmış olan konut yaklaşık 10 x14 boyutlarında ve iki katlı bir çiftlik evi karakterini göstermektedir. Çiftlik evinin 10 m. kadar güneyinde, çapı yaklaşık 13 m. olan bir harman yeri bulunmaktadır. Yerleşmenin 200 m. kadar güneyinde bir şarap işliğinin önüne yuvarlanmış olan blok taş üzerinde bir balta kabartması saptanmıştır. Balta sapı üzerinde, bir şimşek demeti bulunmaktadır. Silifke'ye bağlı Göğere köyü Gölçük mevkiinde bir Geç Antik devir dönemi yerleşmesi saptanmıştır. Sayıları 80'i bulan tek ve iki katlı konut, 10 sarnıç ve 9 zeytinyağı ve şarap işliğinden oluşan yerleşme yeri kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Konutların arasında ana kaya zeminini tesviye ederek oluşturulan üç adet harman yeri bulunmaktadır. Yerleşmenin 150 metre kadar kuzeydoğusunda bir adet kaya mezarı saptanmıştır. Mezar odası girişinin sağında bir adet 60 x 52 cm. boyutlarında bir erkek büstü kabartması bulunmaktadır.

Silifke'nin 22 km. kadar kuzeydoğusundaki Bayındır köyü Alakilise mevkiinde bir Erken Bizans dönemi kilisesi saptanmıştır. Kilisenin yaklaşık olarak 150 m. güneydoğusundaki bir tepe üzerinde 30 kadar konuttan oluşan bir geç

antik yerleşme yeri ve 250 metre güneybatısında bu yerleşmeye ait olan lahit tekneleri ve mezar evleri bulunmaktadır.

Silifke'ye bağlı olan Çaltıbozkır köyü Çaltı mahallesinde ana kaya üzerinde 5-6 harflik Grekçe yazıt saptanmıştır. Bu kaya kaçak kazılar sonucunda dinamitlenerek parçalanmıştır. Kabartma ve yazıtın bazı parçaları etraftan toplanıp bir araya getirilerek kopyası alınabilmektedir. 1970'li ve 1980'li yıllarda sık sık başvurulduğu bilinen dinamitle yazıtlı anıtları dağıtma yöntemi son yıllarda tekrar başvurulmuş yöntemlerden biri haline gelmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Çaltıbozkır köyü Kabısütüğü mevkiinde kapak üzerinde erkek ve kadın kabartmaları bulunan bir lahit incelenmiştir. Kabartmanın altında yer alan 8 satırlık yazıt incelenmiştir. Yazıt soldan kırık olmakla birlikte genellikle harflerin tahrip olmalarından dolayı zor okunmaktadır.

Ovacık köyünün 4 km. kadar batısında Baklaların Yığılması mevkiinde bir Geç Antik devir yerleşmesi saptanmıştır. Yerleşme 13 - 15 kadar katlı konut, 3-4 adet zeytinyağı ve şarap işlikleri ve sarnıçlardan oluşmaktadır. Konutların arasında çapı yaklaşık 15 metre olan bir harman yeri bulunmaktadır.

Silifke'ye bağlı Eyiceli köyünün 3 km. kadar kuzeyindeki Ötenkale mevkiinde bulunan mağara incelenmiş ve burada bulunan ve 25 satırdan oluşan M. S. 2. yüzyıla tarihlenen bir onur yazıtı saptanmıştır.

Elaiussa - Sebaste Antik Kenti Arazisi: Erdemli'ye bağlı Veyselli köyünün 3 km kadar güneyindeki Göllübağ mevkiindeki mezar anıtı üzerindeki 5 satırlık yazıt incelenmiştir.

Korykos Antik Kenti Arazisi: 2005 yılında araştırdığımız Erdemli'ye bağlı Kızılen köyü Serdöğül mevki tekrar sistematik olarak araştırılmış ve kireçtaşı bir blok taş üzerinde yer alan beş satırlık bir yazıt saptanmıştır. Yine Erdemli'ye bağlı Hasanlılar köyünde 500 metre kuzey - kuzeybatı-

sındaki kaya mağaraları incelenmiştir. Mağara içerisinde kırmızı aşı boyasıyla yazılmış olan ve buranın manastıra ait bir mezarlık olduğunu gösteren bir yazıt kopyalanmıştır. Bu mağaranın doğusunda yer alan anakaya mezarları incelenmiş ve üç adet yazıt kopyalanmış olup yazıtların tümü M.S. 6. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kızılsalı köyünün 1 km kadar kuzeyindeki Mancınık mevkiinde üç adet sunak görülmüştür. Bu çalışmalar ile Korykos antik kenti çevresindeki tarihi-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi çalışmalarında önemli ölçüde ilerlemeler kaydedilmiştir. Ayrıca Korykos antik kenti yazıtlarının katalogunun da tamamlanması konusunda önemli aşamalar kaydedilmiştir.

Korasion Antik Kenti Arazisi: 2005 yılında incelediğimiz diğer bir önemli yerleşme yeri Karadedeli'ye bağlı Anakçı Kalesi mezar anıtı olup burasının son bir yıl içinde kaçak kazılar sonucunda tahribata maruz kaldıkları saptanmıştır. Mezar anıtının içerisinde yapılan incelemelerde kaçak kazılar sonucu bir bölümü ortaya çıkarılan ve alınlık süslemesi olan bir kalkan kabartması saptanmıştır. Bu kalkan kabartması Demircili'deki anıt mezarların alınlıklarında yer alan örneklerle büyük oranda benzeşmektedir.

Karadedeli Köyü Kültesir mevkiinde antik bir köy yerleşmesi saptanmıştır. Yerleşme yaklaşık 10 kadar konut, zeytinyağı ve şarap işlikleri ile pres ağırlıkları ve altı sarnıçtan meydana gelmektedir. Büyük bir işliğin kuzeybatı duvarında Phallos kabartması bulunmaktadır. Germeli mevkiinde ise yerleşmenin 2300 metre kadar batısında üzerinde 4 satır eski Yunanca yazıt, çelenk ve üzüm salkımı olan lahit kapağı saptanmıştır. Yazıt çok tahrip olmuş olduğundan ancak birkaç harf okunabilmektedir. Kültesir mevkiinin 3 km kadar güneybatısında Harnuplu Çukur mevkiindeki mezar yapısı incelenmiştir. Kültesir mevkiinin yaklaşık 1 km. kadar batısındaki Yüksekın mevkiinde yapılan araştırmalar sonucu, yaklaşık 5-6 konut ve 3 adet işlikten meydana gelen bir Geç Antik devir

yerleşme yeri saptanmıştır. Karadedeli'nin 3 km. kuzeyinde bulunan Bağlıçukur mevkiinde de 5-6 adet konut ve şarap işliğinden oluşan bir geç antik yerleşme yeri saptanmıştır. Yerleşmenin 300 m. doğusunda 20 x 25 metre boyutlarında üç odadan meydana gelen ve doğu duvarında bir phallos kabartması bulunan çiftlik evi saptanmıştır. Karadedeli köyü Kocabeyli mevkiinde yapılan araştırmalar sonucu Geç Antik devre tarihlenen 30 kadar konut ve üç adet şarap işliğinden oluşan bir yerleşim yeri saptanmıştır. Karadedeli'nin 2 km. kadar kuzeybatısındaki Bayramlıören mevkiinde 30 kadar Geç Antik devre ait konut ve 8 adet şarap işliğinden oluşan yerleşme yeri tespit edilmiştir. Bir althğa ait olduğunu düşündüğümüz blok taş üzerinde kılıç ve kalkan kabartması bulunmaktadır.

Bağlıçukur-Bayamlıören-Dilektas-Kocabeyli arasındaki yaklaşık 3 km uzunluğundaki antik yol incelenmiş ve belgelenmiştir. Yolun genişliği 1,20 - 1,40 m. arasında değişmektedir. Atayurta bağlı Duvararası mevkiinde yaklaşık 10-15 kadar konuttan meydana gelen antik bir yerleşme yeri saptanmıştır. Konutların kapı söveleri üzerinde Zeus Olbios'un kült sembolleri olan Kerykeion, Herakles lobutu, şimşek demeti, kalkan, kılıç kabartmaları bulunmaktadır. Bazı kapı sövelerinin üzerinde bu sembollerin yanında üzüm kabartmaları da süsleme olarak kullanılmıştır. Yerleşmede tespit edilen iki sunak üzerindeki yazıt kopyalanmıştır.

Karakabaklı'nın 1 km. kadar güneyinde 7x4 m boyutlarında bir çiftlik evi saptanmıştır. Çiftlik evinin hemen önünde büyük bir işlik bulunmaktadır. Karakabaklı'nın 1,5 km. kadar güneydoğusundaki Konuröküz mevkiinde doğu-batı yönünde uzanan ve 10 kadar konut ile 6 adet çok büyük boyutlu harman yerinden oluşan bir Geç Antik devir yerleşmesi saptanmıştır.

Bu çalışmalar ile Korasion ve çevresinin tarihi-coğrafya ve yerleşim arkeolojisi çalışmaları önemli ölçüde ilerlemeler kaydetmiş ve Korasion yazıtlar katalogunun yapılabilmesi için büyük ölçüde gerekli malzeme toplanmıştır.

Tarsos Antik Kenti Çevresindeki Çalışmalar: Roma imparatorluk devrinde Kilikya eyaletinin başkenti olan Tarsos'un antik yazıtlar katalogu çalışmaları kapsamında Tarsos ilçe merkezinde yeni ortaya çıkarılmış bir yazıt incelendi.

Tarsos çevresinde ise Sağlıklı köyü ile Gülek Boğazı arasında bulunan ünlü antik yolun güzergâhı ve bu güzergâh üzerindeki mil taşlarında incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında bölgenin en önemli tarihi coğrafya sorunu olan Mopsukrene isimli yerleşmenin yerinin saptanmasına çalışılmıştır.

CILICIAN SURVEY

The Cilician survey was carried out on the behalf of İstanbul University by the courtesy of Ministry of Culture and Tourism, the Directorate of Monuments and Museums, under the inspection of the ministry representative Murat Demirbilek. The survey were led by Prof. Mustafa H. Sayar and Dr. Erkan Konyar in Adana, Osmaniye and Hatay; Associate Professor Hamdi Şahin in Mersin and Prof. Mustafa H. Sayar in Tarsus.

The Adana Survey

Our main aim is to fill the cultural gap in Cilicia Pedias that spans a long interval from M.Ö. 3rd-2nd millennium up to and Roman Imperial Period and find an answer to the question why we have scarce evidence for Persian and Hellenistic periods.

The work at Anazarbos can be summarized in five headings:

- 1) The geophysical research in the Lower City revealed numerous streets, some columned. The overall plan of the city can be clearly seen and it is now possible to sketch a preliminary plan of the Lower City.
- 2) Documentation work in the necropolis.
- 3) Documentation work for defense system of the city.
- 4) Architectural sections taken from the build-

ings that are suitable for restoration.

5) The survey and restitution work on the only Roman building of Anazarbos, namely Alakaptı.

Kozan Survey

Our surveys in Kozan revealed that many Roman and Late Roman buildings were destroyed by intense building activity.

Survey at Magarsos: The work in the city aims to reveal the architectural history of the Temple of Athena Magarsia and the relationship between Magarsos and Mallos, whose location is still disputed. The geophysical survey in the city may give further information about the location of the public buildings. The city is the only settlement in the region that produces Hellenistic finds.

Karataş and Yüreğir Surveys: The surveys in these regions focus on the boundaries of ancient Adana and Mallos. A few honorary inscriptions found in 2006 campaign unfortunately give no hint of their location. A Early Neolithic settlement, the Kumlu mound, was also identified.

Yumurtalık Survey: The ancient Aigeai was on of the largest health centres of the ancient world. It was also an important settlement due to its strategical position. Several funerary inscriptions found here were taken to Yumurtalık from the necropolis.

Osmaniye Survey

The survey in Osmaniye is closely related to the Adana survey. Nine ancient settlements have been found, most of which are constantly being destroyed.

Kastabala Survey and Studies on the Water Supply of the City: Anzarbos and Kastabala are two important cities which show close affinities as administrative and religious centres. Thus, Kastabala should be studied in the same way

done in Adana.

Kadirli Survey: The city was founded by Vespasian in 73 AD as Flaviopolis and our surveys aim to create an inscription corpus fro the city.

Düziçi Survey: The Düziçi district of Osmaniye was founded in the second half of the 1st cent. AD, in the name of Nero and named as Neronias. The epigraphical evidence from the city is ready for publishing.

Hatay Survey: Researches in Epiphaneia (Gözeneler), Rhossos (Arsuz) and Alexandria contribute to the historical geography of these settlements. Inscription corpus of Epiphaneia and Rhossos are currently in preparation.

Mersin Survey

The surveys in Mersin were conducted at Seleukia, Olba, Koykos and Korasion. We have found cult reliefs such as bolts, shield and kerykeion 2 km to the south of Olba. We have also discovered an Early Byzantine rural settlement 1.5 km. to the south of Olba. Numerous tombs and funerary inscriptions have been found at Düstübak, Küstüllü, Ayvalı and Kızılgöçit. At Güvercinlik 30 houses have been discovered, whose doorjambs bear the reliefs of phalloi and Herakles' club.

At Seleukia , we have identified a number of settlements and estates and a Early Byzantine church near Seyranlık village. Erdoğanlı located 4 km. to the northeast of Seyranlık village, have yielded 10-15 houses. Near Gögere village, a settlement consisting of 80 single and multi-storied houses, cisterns, oil workshops have been discovered. Similar architectural features have been observed at Çatlıbozkır, Eyiceli and Ovacık villages.

At Korykos, at Hasanlıler village, we have found caverns, which served as cemetery for a monastery according to an inscription found in the vicinity. Three altars have also been found at Kızılsali village.

At Korsaion, we have re-visited the grave monument near Karadedeli and found a pediment ornament in the shape of a shield resembling the one from Demircili. A number of tombs, houses and workshops were encountered at Germeli, Kültesir, Harnuplu Çukur and Bağlıçukur. We have also found an ancient road

3 km. in length connecting Bağlıçukur, Bayamlıören, Dilektaş and Kocabeyli.

Tarsus Survey: Tarsus was the capital city of the province of Cilicia in the Roman Imperial period. A new honorary inscription found in the city was studied and copied.

Mustafa H. SAYAR

KAZILAR / EXCAVATIONS

NEOLİTİK / NEOLITHIC

GÖBEKLİ TEPE

Şanlıurfa şehrinin yakınında, 800 m yükseklikteki dağlık alanda yer alan Göbekli Tepe'de M.Ö. 10 ve 9. binlere tarihlenen yerleşik düzene geçiş dönemine ait etkileyici çevre duvarları 1995'ten beri kazılmaktadır. 15 m kalınlıktaki kültürel birikimde 2 arkeolojik tabaka ayırt edilmektedir. En alttan başlamak üzere III.evreye kadar olan tabakalar çapları 20 m olan, T biçimli payandalarla desteklenen dört yuvarlak çevre duvarıyla nitelenir. Bu T biçimli payandalar stilize biçimli insan betimleri olarak yorumlanabilir; bununla beraber bazı örneklerde kollar payandaların dar, yan kenarlarında gösterilmiştir ve 'harmani' veya kurdele diye adlandırılabilen çizgilerin de özel bir giysinin parçaları olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bundan başka, özellikle bu en eski tabakanın payandaları, çoğu kez alçak kabartma tekniğiyle yapılmış, yılan, örümcek, tilki ve yabani domuz, ceylan, yaban eşeği veya bu yöreye has başka hayvanların betimlemelerini taşımaktadır. Bir sonraki II. Tabakaya ait bilinen 18 payandadan sadece 2 si hayvan betimlemeleri taşımaktadır. Payandalarda arslanlar resmedilmiştir ve buna dayanarak bu bina arslan-payandalı yapı olarak adlandırılmıştır.

2006 kazı yılındaki çalışmalar, daha önceki yıllarda olduğu gibi, anıtsal çevre duvarlarını

ortaya koymak için kazı alanını genişletmeyi amaçladı. C çevre duvarının kazısı sırasında 27 no.lu payanda üzerinde hırlayan bir vahşi hayvan yontusu *in situ* bulunmuştur. (res. 13) Hayvan ve payanda tek bir taş bloğundan yapılmıştır. Bu da Göbekli Tepe'de bulunan heykellerin, en azından bazılarının, büyük yontulardan kopan parçalar olduğuna dair izler taşımaktadır

En büyük olan ve kazısı şimdiye kadar sürekli ve tümüyle yapılmış olan D çevre duvarındaki 43 no.lu payandanın batı yüzünün 3 m.lik yüksekliğe sahip olması sürpriz yarattı. Payandanın şimdilik sadece cephesi ortaya çıkarılmıştır (res. 14) ve burada baş aşağı duran hırlayan bir vahşi hayvanın gizemli betimlemesi görülmektedir. Sadece ağzı belirtmek için çok fazla olan 6 çizgiyle hayvanın ağız kısmı belirtilmiştir. Birden fazla başının olması da olasılıklıdır, bu da onu Göbekli Tepe'den bilinmeyen bir mitoloji yarattığı haline dönüştürmektedir. Bununla beraber hayvanın kuyruğuna paralel duran ve Göbekli Tepe resim sanatına uyan böcek benzeri altı ayaklı bir betimleme bulunmaktadır; aynı payanda da 'harmani' diye adlandırılan giysiyi de sergilemektedir.

Bu payandanın yeni ortaya çıkarılan batı yüzü

tümüyle çeşitli bezeklerle kaplıdır (res. 15). Sahneye egemen olan resim çevre duvarının merkezine, yani doğuya doğru bakan büyük bir akbabadır. Sol kanadını kaldırmakta, sağ kanadıyla ileriye işaret etmektedir, belki de sağ kanadının hemen üstünde görülen daire veya küreyi hedeflemektedir. Akbabanın hemen sağına karaleylek (ibis) benzeri başka bir kuş, bir yılan, iki H biçimli simge ve olasılıkla bir tavuk betimlenmiştir.

Akbabayla karaleylek arasında, hafifçe eğik birçok aç ve dördülden oluşan bir düzenleme bulunmaktadır. Hemen üzerinde benzer şekilde oyulmuş, üç adet büyük sap gibi eklemesi olan, kutu türü nesneleri görmekteyiz; bunların herbirine bir hayvan eşlik etmektedir. Diğer aç biçimli bir sıra da kabartmanın üst sınırını oluşturmaktadır.

GÖBEKLİ TEPE

Since 1995 at Göbekli Tepe, which is placed on a prominent nearly 800m high ridge near the city of Şanlıurfa impressive enclosures of the 10th and 9th millenium B.C., the time of the transition to sedentarism, are excavated. Two archaeological layers can be distinguished in the up to 15m thick deposits. The up to now oldest Layer III is characterised by four round enclosures measuring up to 20m in diameter made up of T-shaped pillars, which can be interpreted as stylised representations of humans, taking into account the fact that in some cases arms are shown at their broadsides and so-called 'stolas', ribbons which could mean parts of a special clothing. Furthermore especially the pillars of this older layer frequently they bear depictions of animals like snakes and spiders, foxes and wild boars, gazelles and wild asses or other animals native to the region in low-relief. Only two of the 18 so far known pillars of the younger Layer II bear animal depictions, too. They are showing lions an after them the rectangular

43 no.lu payandanın baş kısmının altındaki aksta başka hayvanlarda betimlenmiştir. Çok büyük bir akrep ve diğer bir tür kuşun baş ve boynu sahneye hakim olmaktadır. Her iki hayvan da çevre duvarının merkezine değil de, dış kısma yönelmektedir. Kabartmalardaki hayvanların 'kendi' çevre duvarları içine değil de dışa bakmaları Göbekli Tepe'de bir ilki oluşturmaktadır. Kuşların boyunlarının sağına doğru özellikle çok ilginç bir motif bezenmiştir. Payandadaki tahribattan dolayı tümüyle korunamamıştır fakat başı olmayan, cinsel organı belirgin bir insan tasviri tanımlanmaktadır. İnsanın durumu çok şiddetli bir ölümü belirtmekte ve akreplerle, yılanlarla ve akbabalarla beraber bulunması bu etkiyi kuvvetlendirmektedir. 43 no.lu payandanın tüm bezemeleri etkileyici bir şekilde taş devri mitolojisinin ne denli zengin olduğunu ve bizim bu konudaki bilgimizin de ne denli az olduğunu göstermektedir.

building they are part is called the lionspillar-building.

Work done in the campaign of 2006 aimed, as in the years before, at enlarging the excavated area to uncover the monumental enclosures. In the course of excavation in Enclosure C a sculpture of a snarling predator was discovered *in situ* on pillar 27 (fig. 13). Animal and pillar are made of one piece. This could lead to an explanation for at least some of the sculptures found at Göbekli Tepe bearing traces of breaking away from a bigger object.

In enclosure D, the biggest and currently most completely excavated the uncovering of the western side of pillar 43 up to a height of 3m led to a surprise. So far only the forefront of this pillar was visible (fig. 14), showing the enigmatic depiction of a head-down snarling predator. Its mouth is divided by at least six lines, being apparently to many for just describing the

mouth. It is possible, that the animal was meant to have more than one head, which would turn it into a mythical creature so far unknown from Göbekli Tepe. However, parallel to the tail of the animal we find a six-legged, insect-like picture common to the iconography of Göbekli Tepe and the pillar is showing a so-called stola, too.

The whole, newly discovered western surface of the pillar is covered in a variety of motifs (fig. 15). Dominating is a big vulture, looking right to the center of the enclosure. It lifts its left wing, while the right wing points to the front. It is possible, that this gesture aims at the sphere or disc, which can be seen above the tip of the right wing. To the right of the vulture another ibis-like bird, a snake, two H-shaped symbols and may be a poult are depicted.

Between vulture and "ibis" lies a pattern of slightly bended multiple angles and squares. Immediately above we see three big, similarly carved box-like objects with handle-like attach-

ments, each accompanied by an animal. Another line of angles forms the upper limit of the relief as well as of the pillar.

On the shaft beneath the head of pillar 43 further animals are depicted. A huge scorpion and the head and neck of another bird dominate the scene. Both are not oriented to the center of the enclosure, but to the outside. This is the first case of animals on the reliefs of Göbekli Tepe not looking to the inside of "their" enclosure.

To the right of the birds neck an especially interesting motif is depicted. Due to damages of the pillar it is not preserved completely, but the representation of a headless human with erected penis is recognizable quite clearly. The state of the man could indicate a violent death, and his company of scorpions, snakes and vultures strengthens this impression. The whole ornamentation of pillar 43 shows us impressively how rich the stone age mythology must have been and how poor our knowledge about it yet is.

Klaus SCHMIDT

YEŞİLOVA HÖYÜĞÜ

İzmir, Bornova İlçesi, Karacaoğlan Mahallesi, Yeşilova Höyüğü kazıları Kültür Bakanlığı'nın izni ile bilimsel danışmanlığımızda 30 kişilik bir ekiple 05.07.2006 çarşamba günü başlatılmış ve çalışmalar iki ay sürmüştür¹.

2006 yılındaki çalışmalar da 2005 yılında olduğu gibi İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin, Ege Üniversitesi Rektörlüğü'nün ve İzbeton'un desteğiyle gerçekleşmiştir.

2006 yılı kazı çalışmalarında Neolitik yerleşimin büyüklüğünü öğrenmek, tabakalanmaya ilişkin önceki yılki tespitleri kontrol etmek ve erken katları detaylı incelemek hedeflenmiştir². Bunların dışında kamu alanındaki çalışmaları bitirmek amaçlanmıştır. Bu nedenle 2005

yılında yeni açmaların dışında kazısını tamamlanmayan açmalarda da çalışmalarımızı sürdürülmüştür.

2006 yılı kazı çalışmalarında Neolitik yerleşimin bulunduğu topografyanın şekli büyük oranda ortaya çıkartılmıştır. Yerleşimin bulunduğu alan günümüzde yüzeyde düz bir ova şeklinde görünmesine karşın ayı alanda alüvyon doldurmadan önce Neolitik dönemde bir yükseltinin bulunduğu anlaşılmıştır. Bu doğal yükselti Neolitik yerleşim için kuzeyindeki derenin etkilerini azaltan bir bent gibi uygun bir alt yapı hazırlamış ve yerleşim bu yükseltiden güneybatıya doğru yayılmıştır.

L15c plan-karesinin Neolitik dolgu içeren batı

kesiminde III-2. tabakası araştırılmıştır. Bu tabakanın en erken seviyelerinde küllü taban yer almaktadır. Keramik ve diğer buluntular yoğundur. Özellikle çakmaktaşı alet ve parçalar bol ve çeşitlidir. Bu tabakada biri yuvarlak, diğerleri dikdörtgen formlu üç adet mühür ele geçmiştir. Diğer buluntular arasında ufak taş kesimler, ince-uzun gövdeli, sivri uçlu bizler ve taştan bir topuz başı parçası dikkat çekmektedir. Neolitik tabakaların en erken evrelerinden III.7 ve 8, K16c plan-karesinde araştırılmıştır. Burada saptanan küllü alanların üzerinde ufak ve orta boy dağınık taşlar, keramik ve diğer buluntular yer almaktadır. Bu evrede hayvan kemiği bolluğu dikkat çekicidir. Gerek çeşitli boylardaki kemikler, gerekse dişleriyle birlikte korunmuş çok sayıda çene, farklı tür ve büyüklükteki hayvanın tüketildiğini ortaya koymuştur. Alt evre-

lerde nispeten sık rastlanan sapan taşı buluntuları avcılığın devam ettiğini gösterir. Neolitik yerleşimin en eski evresi (III-8) L15a plan-karesine giren dar bir kesimde kazılmıştır. Bu ilk evre keramiğinde koyu kahve ve krem renklerin hakim olduğu görülmüştür. Neolitik döneme ait birçok kattan C¹⁴ tarihleri elde edilmiştir. III.7 alınan yanmış ahşapta elde edilen ilk C¹⁴ sonuçları yerleşimin M.Ö. 6500 tarihi ve öncesine kadar gittiğini göstermiş ve kent tarihinin değişmesine neden olmuştur. Bu sonuç Yeşilova Neolitik yerleşiminin İzmir'in ve aynı zamanda Ege Bölgesi'nin en erken yerleşimlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Yeşilova Höyüğü'nden son iki yıldır alınan sonuçlar ışığında Ege Bölgesi arkeolojisinin ve kronolojisinin yeniden ele alınması gereği ortaya çıkmıştır. www.yesilova.ege.edu.tr

NOTLAR

1. Kazı çalışmaları İzmir Arkeoloji müzesi ile Arkeoloji bölümümüzün ortak bir projesi olarak 2005 yılında başlamıştır.
2. Yeşilova Höyüğü'ndeki yerleşim 3 kültür katından oluşmaktadır. Buna göre katlar yüzeyden başlayarak;

- I. Kat Geç Roma -Erken Bizans dönemi
- II. Kat Kalkolitik Dönem (II.1-2)
- III.Kat Neolitik Dönem (III.1-8) şeklinde sınıflanabilir.

YEŞİLOVA

Yeşilova Höyük is located in İzmir Province in the District of Bornova Karacaoğlan. In 2006 excavations began under the auspices of the Ministry of Culture and Tourism with a team of 30, on July 5¹.

The 2006 season was financed by the İzmir Municipality, the Directorate of Ege University and the İzbeton Cement Company.

Determining the size of the Neolithic occupation, confirming observations gained on the strata excavated in previous seasons and gaining better insights into understanding the earliest levels were among our goals for the 2006 season². Our aims additionally included completing excavations in the non-governmentalized parts of the site. Thus, with the exception of a

few new trenches, the 2005 investigations focused on continuing those that were excavated in previous seasons.

The 2006 season allowed us to gain important insights into the ancient topography of the settlement. Even though there is no mound currently visible at the site, it was determined that the settlement locale -prior to the thick alluvial deposition- was higher than the plain it was associated with. Partly natural, this raised area would have been an ideal location for the Neolithic inhabitants and would have protected them from floods and other adverse effects of the river. Cultural deposits are located on the southwest of this natural outcrop.

Research focused on the second stratum of

Neolithic Phase III in the western section of trench L15c. The earliest levels of this deposit include an ashy surface that yielded high quantities of ceramics and other finds. Chipped stone tools are abundant and show a variety of shapes and styles. The level also yielded three seals, two of which were rectangular in shape and a third, which was round. Small stone choppers, thin long bodied and pointed bone awls as well as a stone mace-head should be listed among the other artifacts recovered.

The earliest levels of the Neolithic were researched in the seventh and eighth strata of Neolithic Phase III in trench K16c. Excavations here yielded small and mid-sized stones, ceramics and other finds upon ashy surfaces. The high quantities of animal bone from this level are remarkable. Bones of various sizes, including well preserved jaws with teeth, suggest that

the inhabitants had a diverse diet. The discovery of sling pellets recovered in the lower levels many indicate that hunting was practiced. The oldest Neolithic level, III-8, was excavated in a deep sounding in trench L15a. Excavations indicate that dark brown and buff colors were dominant in this earliest phase.

Excavations of the Neolithic levels yielded many C¹⁴ dates. A date C¹⁴ obtained from a fragment of burned wood discovered in level III-7 indicates that the settlement predates 6500 BC. This observation brings new interpretations to the history of the city and suggests that Yeşilova is the earliest settlement not only of İzmir but the Aegean Region as a whole. The new results yielded by the Yeşilova Project require us to rethink the earliest chronologies of the Aegean Region. For more information please visit: www.yesilova.ege.edu.tr

NOTES

¹- Excavations at the site began in 2005 under the direction of the İzmir Archaeology Museum and the Faculty of Archaeology of Ege University.

²- The Yeşilova settlement is comprised of three different cultural deposits including:

Level I: Late Roman, Early Byzantine Period
Level II: Chalcolithic Phase (II. 1-2)
Level III: Neolithic Phase (III. 1-8)

Zafer DERİN

AŞAĞI PINAR

İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün ortaklaşa yürüttüğü Kırklareli ilindeki arkeolojik çalışmalar 2006 yılında yalnızca Aşağı Pınar Höyüğü'nde gerçekleşmiştir. Aşağı Pınar Neolitik Çağ'a tarihlenen 2 tabaka ile Kalkolitik Çağ'a tarihlenen 5 tabakadan oluşan bir höyüktür. Burada ayrıca Neolitik'ten Kalkolitik Çağ'a geçiş dönemini temsil eden ve kendi içinde bir kaç evresi bulunan bir geçiş tabakası daha bulunmaktadır. Kalkolitik Çağ tabakaları (1-5) M.Ö. 5500-4800 (cal.) arasına tarihlenmektedir. Gerek mimari ve çanak çömlekler gerekse burada değinemediğimiz pek çok öge yerleşmenin Bulgaristan'dan bilinen Karanovo III-IV kültürü

içerisinde ele alınması gerektiğini gösterir. Balkanlar'ın genelinde olduğu gibi Aşağı Pınar'daki Neolitik Çağ tabakalarında kırmızı ve açık kahve tonlarında astarlı, zaman zaman beyaz boyalı, "S" profilli kaplardan oluşan bir çanak çömlek grubu bulunur. Dal örgü tekniğinde inşaa edilmiş yapılar, bitişik odalardan oluşan yapı kompleksleri biçiminde düzenlenmiştir. Bu dönemi iyi bir şekilde yansıtan 6. tabaka M.Ö. 5800-5700'lere (cal.) tarihlenmektedir.

2006 yılında höyükte yapılan çalışmalar, Neolitik Çağ tabakalarının bulunduğu kuzey kazı alanında sürdürülmüştür. Bu yıl yeni açılan açmalarla birlikte boyutu 2250 m²'ye ulaşan

kuzey kazı alanındaki çalışmaların ana amacı, höyüğün bu kesiminde saptanan Neolitik Çağ tabakalarını geniş bir alanda görebilmek ve önceki yıllarda açtığımız mimari kalıntıların devamını açarak yerleşme düzenini anlayabilmektir. Bu kapsamda 6. tabakada bulunan yapı kalıntısının kuzeybatıya doğru devamında 4 (10x10 m) yeni açmada çalışılmıştır. Ayrıca 6 tabaka yapı kompleksinin kuzeyindeki alanın işlevini ve höyükteki tabakaların bu yönde nasıl devam ettiğini anlayabilmek amacıyla, kuzey kesime 5 (5x10 m) yeni açma açılmıştır. Yeni kazılmaya başlanan bu alanların yanı sıra, Neolitik Çağ'a tarihlenen ve 7. tabaka yerleşiminin etrafını güneyden çevrelediği düşünülen hendeğin bulunduğu açmalarda ve geçiş dönemi tabakalarında da çalışılmaya devam edilmiştir. Önceki yıllarda yapılan çalışmalar doğrudan ana toprağın içine açılan hendeğin, kalın sarı renkli bir kil kullanılarak sıvandığını göstermişti. 1996 yılında yaklaşık olarak 6,5 m uzunluğunda bir kısmı açılmış ve iç açıklığının yaklaşık 2 m olduğu görülmüştü. Geçtiğimiz yıl, hendeğin doğuya doğru devamını görebilmek amacıyla bu kesimde çalışılmış ve 2,5 m uzunluğunda bir kısmı daha açılmıştır. Daha doğudaki alanda ise geçiş sürecine ilişkin dolgular da çalışılmaya devam edilmiştir.

Ele aldığımız sorunlar çerçevesinde 6. tabaka yapısının kuzeydoğusunki yeni açmaların tümünde Neolitik Çağ dolgularına ulaşılmıştır. Burada beklenildiği gibi yapı kalıntılarının kuzeybatıya doğru 30 m kadar daha devam ettiği görülmüştür. Yapıya ait molozun ilk temizliği yapılmış ve doğudaki üç odalı kanada ek olarak yeni açılan alanda dört oda (Res. 16) daha saptanmıştır. Ancak bu iki alan arasında 2,5-3 metre genişliğinde bir açıklık görülmüştür. Yukarıdan inen çukurlar tarafından tahrip edilen bu alanın iki yapı grubunu ayıran bir geçiş/boşluk niteliğinde olduğu düşünülmektedir. İlk çalışmalar sonucunda yeni açılan dört odanın dolgusunun 30-40 cm kalınlığında olduğu anlaşılmıştır. Açılan alan içerisinde bölme duvarları ve yer yer taban düzlemi ile

karşılaşılmış, ancak dam ve duvarlara ait kerpiç molozu tümüyle kaldırılmadığı için tam olarak açılamamıştır. Yapı içinde fırın/ocak, silo gibi yapı öğeleri ile özellikle tüm kaplardan oluşan in-situ buluntularla karşılaşılmış, iç mekanda yapacağımız detaylı çalışma ise önümüzdeki sezona bırakılmıştır.

Neolitik Çağ yapısının kuzeyinde kazmaya başladığımız açma dizisinde ise bazı alanlarda ana toprağa kadar derinleşilmiştir. Gerek bu alanda yapılan kazı çalışmaları gerekse sondajlar, höyükteki tabakaların kuzeye doğru devam ettiğini, ancak buradaki dolguların daha çok taşınmış nitelikte karışık olduğunu, esas yerleşimin şu an çalışılan alan ile onun önündeki ilk açma serisinde olduğunu göstermiştir.

Tüm bu alanlarda yürütülen çalışmaların yanı sıra, 4. tabakaya ait bir yanık yapı kalıntısı üzerindeki çalışmalara da devam edilmiştir. 30 m² boyutlarında kuzey-güney doğrultulu yapı kalıntısı şiddetli bir biçimde yanmış ve oldukça iyi korunagelmıştır (Res. 17). Kareye yakın dörtgen planlı dal örgü yapı tek odadan oluşmaktadır. 15-20 cm kalınlığındaki duvarlar sık olarak yerleştirilmiş dalların etrafının kerîç çamuruyla kalın bir şekilde sıvanmasıyla oluşturulmuştur. Kalın kil sıvalı iyi yapılmış bir tabanı ve taban üzerinde iyi korunmuş yapı öğeleri saptanmıştır. Kuzey duvarının önünde dörtgen biçimli bir ocak/platform, bunun yanında dörtgen biçimli kil bir kutu ve özellikle batı yarıda yoğunluk gösteren 9 adet silo bulunmuştur. Siloların etrafında çok sayıda yanık tahıl kalıntısı, bunların hemen batısında ise çok sayıda öğütme taşı bulunmaktadır.

Geçtiğimiz yıl yapılan çalışmalarla Neolitik Çağ'a tarihlenen 6. tabakadaki yapı kalıntısının 60 m uzunluğundaki bir kısmı açılmıştır. Burada ortaya çıkan buluntu topluluğu Karanovo II kültür grubu içerisinde ele alınabilecek niteliktedir. Buna karşılık söz konusu tabakadaki yerleşim düzeni, Balkanlar'dan çok farklı bir şekilde Ilıpınar VI. tabakadan bilinen yerleşim düzeniyle tam olarak benzeşmektedir. Bu

tabakadaki buluntu gruplarıyla ilgili incelemeler henüz tamamlanmadığından, kültürün oluşumundaki etkenlerin ne ölçüde Anadolu geleneğini yansıttığını, ya da yerel etkenlerin neler olduğunu henüz tam olarak söyleyebilecek durumda değiliz. Ancak bölgenin ve Aşağı

Pınar'ın Neolitik Çağ içerisindeki gerçek rolünün anlaşılabilmesi için Doğu Trakya'da halen bulunamamış olan çok sayıdaki Neolitik Çağ yerleşimin tespit edilip çalışılması gerektiğine inanmaktayız.

NOT

1. Orta Alan olarak nitelendirilen güneydeki kazı alanı ile birlikte höyükte açılan alanın boyutları 3500 m²'ye ulaşmaktadır.

AŞAĞI PINAR

In 2006, excavations in Kırklareli directed jointly by the Department of Prehistory at Istanbul University and the German Archaeological Institute, focused only on the mound of Aşağı Pınar. The mound is comprised of two Neolithic and five Chalcolithic strata. A transitional phase with several intermediary strata cannot go unmentioned. Dating to 5500-5000 BC, the Chalcolithic Phase (Levels 1-5) shows resemblances in ceramics, architecture and other finds with the Karanovo III-IV Cultures of Bulgaria. Like in the Balkans, the Neolithic levels at Aşağı Pınar¹ yielded high quantities of red and light brown slipped pottery with S-profiles and the occasional white-painted sherd. The architecture of these levels is constructed using wattle and daub and agglutinative structural complexes are common. Level 6, perhaps the best preserved stratum of the Neolithic Phase at the site, dates to 5800-5700 cal. BC.

The research conducted at Aşağı Pınar in 2006 focused on the Northern Area where the Neolithic Levels are located. Exposures here total 2250 square-meters. The purpose of the excavations in this area was to get a broad horizontal overview of the Neolithic Deposits and to gain some insights into the settlement organization. Four additional (10 x 10 m) trenches were uncovered to understand the northwestern extent of Level 6 and five new (5 x 10 m) trenches were begun in the northern part of the area to

explore the northern reaches. In addition, research continued on the ditch that may have encircled the southern part of the Neolithic Occupation of Level 7 and the transitional phase levels. Research from previous years indicates that this ditch was made using a thick yellow clay deposit. The excavations from 1996, which exposed 6.5 meters of the ditch, determined that it was 2.5 meters wide. Last year the ditch was expanded 2.5 meters towards the east. East of this, research focused on the transitional phase levels.

All the ew trenches which were begun northeast of the structure that dates to Level 6 yielded Neolithic Deposits and fit well within the framework of the research questions explored. As expected the architectural elements here continue to the northwest for approximately 30 meters. The rubble associated with the structure was cleaned and the four rooms that were identified were placed in the context of the already discovered three rooms to the east (Fig. 16). There is still a 2.5-3 meter gap between these two areas, possibly as a result of later pits that cut these deposits. Preliminary investigations in the four newly exposed rooms indicate that they may have had up to 30-40 cm of room fill. The walls and floor was reached in patches, but because the removal of wall and roof collapse has not yet been completed full exposure of the

interior surface has not been possible. In addition to ovens/ hearth, silos and other structures, excavations yielded in-situ finds including whole vessels. Detailed work in the interior of the spaces will be carried out in upcoming seasons.

Some of the trenches just north of the Neolithic structures were excavated down to virgin soil. Research that has been conducted at the site as well as excavations and soundings indicate that the stratigraphic deposits, though eroded and disturbed continue in the north. The main settlement is in the area that is currently excavated and the first row of trenches immediately adjacent.

In addition to the research conducted in the above mentioned areas, excavations continued to expose the burnt structure that dates to Level 4. The structure, which is approximately 30 square-meters in size is heavily burnt and is extremely well preserved (Fig. 17). It is rectangular (nearly square), made of wattle and daub and is comprised of a single room. The walls are 15-20 cm thick and have been constructed with

a tight weave and covered with a substantial layer of plaster. Placed in front of the northern wall one finds a rectangular oven/platform and an adjacent rectangular bin. Concentrated mostly in the northern half of the structure are nine storage silos. Large quantities of burnt grain were recovered nearby while a group of grinding stones was lying to the west.

The research conducted in the past year exposed a 60 m section of the Neolithic structural remains dating to Level 6. The level yields a cultural assemblage that parallels that of the Karanovo II culture. The settlement pattern however is quite different than what we see in the Balkans and instead shows a direct relationship with level VI from Ilıpınar. Since the research on the small finds and associated artifacts form this phase are not yet completed, it is too early to speculate on the degree of Anatolian influence. We are of the opinion that in order to understand the role of Aşağı Pınar in the Neolithic that we need to excavate more Neolithic settlements in Eastern Thace.

NOT

1. When the Middle Area, south of this is also added the total exposed area across the settlement reaches 3500 m².

Mehmet Özdoğan
Hermann Parzinger
Eylem Özdoğan
Heiner Schwarzberg

KALKOLİTİK / CHALCOLITHIC

GÜLPINAR

Gülpınar kazıları bünyesinde 2004 yılında kazısına başlanan Kalkolitik yerleşime yönelik arkeolojik çalışmalar 2006 sezonunda da bölge prehistoryası hakkında önemli bilgiler vermeye devam etmiştir.

Apollon Smintheion kutsal alanına yaklaşık olarak 200 m kuzeyinde Roma dönemi cadde kalıntıları (Res. 18) altında M.Ö. 5. bin ilk

yarısına tarihlenen Kalkolitik Gülpınar yerleşimi tespit edilmiştir. Bu yerleşimin en önemli özelliği kuzeybatı Anadolu kıyı kesiminde daha çok Kumtepe 1a/Gülpınar/Beşik-Sivritepe olarak bilinen yaklaşık olarak M.Ö. 5. bin ilk yarısı tarihli bir kültür kompleksine ait olmasıdır. Bu kültürün en önemli özelliği batı Anadolu arkeolojisinin en az bilinen dönemlerinden olan Erken ve Geç Kalkolitik arasındaki geçiş evre-

sine ait olması ve bu iki dönem arasındaki kültür değişimini açıklayan bilgiler sunmasıdır. Bu kültüre ait yerleşimlerin genellikle tek dönemli düz yerleşimlerle temsil edilmesi bunların yüzey araştırmalarında keşfini güçleştirmektedir. Bu bakımdan 1981 yılında rastlantı sonucu olarak bulunan Kalkolitik yerleşim 2004 yılından itibaren detaylı olarak incelenmeye başlanmasıyla birlikte kuzeybatı Anadolu veya antik Troas bölgesinin Kalkolitik kültür tarihine yönelik yeni bilgiler elde edinilmeye başlanmıştır.

Kalkolitik Gülpınar yerleşimine ait kalıntılar yüzeyden 80 c. ile 1.5 m arası değişen derinlikte ana kaya üzerine oturan bir zemin üzerinde yaklaşık 10 cm ile 30 cm arasında değişen kalınlıkta bir kültür tabakası ile temsil edilmektedir. 2004 ve 2005 kazı sezonları sırasında içinde çanak çömlek, hayvan kemikleri, deniz kabukları ve bitki kalıntıları bulunan çok sayıda tabana açılmış erzak ve çöp çukuru niteliğinde birimler tespit edilmişti. 2006 yılında ise içinde depolama kapları ve öğütme taşlarının bulunduğu dar bir koridor niteliğinde bir yapıya ait kalıntılar tanımlanmıştır. Mevcut veriler burada balıkçılık, tarım, avcılık ve hayvan besiciliğini kapsayan bileşik bir yerel ekonomiye sahip bir toplumun varlığına işaret etmektedir. Koyun,

keçi ve inek kemikleri üzerinde devam etmekte olan analizler ve yoğun sayıda ele geçen "cheese-pot" (peynir kapları) parçaları havıyacılığın ve süt ürünleri üretiminin yerel ekonomideki olası rolüne işaret etmektedir (Res. 19). Benzer bir şekilde, yoğun miktarda yenebilir deniz canlılarına ait kalıntılar ve balık avlamada kullanılan ağ ağırlıklarının ortaya çıkarılması, balıkçılığın da yerel ekonomide bir dereceye kadar yer aldığını göstermektedir. Ele geçen çanak çömlek buluntuların analizi Kalkolitik Gülpınar örnekleri ile çağdaşı Balkanlar ve Ege adaları yerleşimlerinde bulunan örnekleri arasında çok yoğun benzerlikler bulunduğunu ortaya koymuştur. Daha çok astarlanmış ve iyi derecede açkılanmış çanak çömlekler arasında yoğun bir şekilde açık ve kazıma bezeli parçalar dikkat çekicidir. Mermer kase ve konik kaplar gibi ithal sayılabilecek bazı nesnelere ait parçalar da kazılar sırasında ele geçmiştir.

Gülpınar yerleşimi, Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Coşkun Özgünel başkanlığında Çanakkale İli Ayvacık ilçesi Gülpınar beldesinde 1980 yılından beri yürütülmekte olan Klasik döneme ait bir kazı yeridir. Kalkolitik Gülpınar kazıları kısmen Ege Prehistorya Enstitüsü (INSTAP) tarafından desteklenmektedir.

GÜLPINAR

The Gülpınar excavations undertaken under the leadership of Prof. Dr. Coşkun Özgünel from Ankara University near the town of Ayvacık in the Çanakkale Province since 1980 also started to focus on the prehistoric past of the site. Although the Chalcolithic settlement was coincidentally discovered in 1981, it has been under excavation only since 2004 as part of a prehistoric project partly sponsored by the Institute for Archaeology (INSTAP). The Chalcolithic site is located beneath the Roman sacred road that reaches to the sanctuary of Apollo Smintheus, which is located on the southwestern corner of the Troad, near the ancient city of Chryse (Fig. 18). The Chalcolithic site belongs to the so-

called Kumtepe 1A/Gülpınar/Beşik-Sivritepe culture complex that defines the coastal parts of northwestern Anatolia or the ancient Troad during this period. The fifth millennium B.C. site of Gülpınar chronologically fall into the vaguely understood transitional period between the Middle and Late Chalcolithic periods in western Anatolia and the Late Neolithic I phase of the Greek chronology. Excavating this site is also important because it helps us to establish the extent of cultural interactions that took place among the communities of the Aegean islands, western Anatolia and the Balkans during this period. It is believed that coastal Troad probably played some role in the transmission of new

ideas within this large cultural interaction sphere, since pottery and other objects recovered from the site display close similarities with the assemblages of the sites from the Aegean islands and the Balkans. Pattern-burnished and incised sherds represent the most distinctive vessels found at the site. The recovery of marble bowl and conical beaker fragment points to the external relations of the site.

Those prehistoric areas that were not affected by the activities of the Roman occupants provided us with archaeological data to establish the cultural and chronological affiliation of the Chalcolithic site and aspects of subsistence adopted by its inhabitants. In 2006, archaeological excavations concentrated on the excavations of Trenches B4 and B5, which provided us architectural evidence for the first time, since excavations of 2004 and 2005 seasons yielded only a series of pits dug into the floor and post-holes (Fig. 19). Although the Roman habitation

levels damaged part of the prehistoric record, excavation yielded parts of a dwelling where stone foundations of a narrow building containing several storage vessels and millstones were unearthed. Trench B4 excavated in 2006, on the other hand, yielded additional pits dug into the floor. These pits also yielded a modest amount of sheep and goat and cattle bones to confirm that small scale stock-raising was practiced at the site along with crop cultivation, marine resource exploitation, and hunting. 2006 excavations at Gülpınar demonstrate that the settlement area extends northwards, implying that previously excavated areas with pits represent the outer part of the settlement. A preliminary report of the results of archaeological excavations carried out at Gülpınar in 2004 and 2005 seasons appeared in the *Hesperia* 75.3 (2006) under the title of "The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad."

KAYNAKÇA / REFERENCES

TAKAOĞLU, T., 2006

"The Late Neolithic in the eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad." *Hesperia* 76/3, 289-315.

Turan TAKAOĞLU

KERKÜŞTİ HÖYÜĞÜ KURTARMA KAZILARI MARDİN, DERİK

Kerküşti Höyüğü, Mardin ili Derik ilçesi sınırları içinde Viranşehir - Nusaybin yolunun (İpek Yolu) hemen kuzeyinde, yolun kenarında yer alır. Höyüğün doğusunda Kocadere akmakta, kuzeyi ve batısında tarlalar uzanmaktadır. Boyutları yak. 150 m (K-G) x 200 m (D-B) dır. Höyüğün ana topraktan yüksekliği 4.90 m dir. Eski tabakalar ova seviyesinin altında kalmıştır.

1981 yılında Şanlıurfa/Viranşehir - Habur sınır kapısı arasındaki yol çalışmaları sırasında sap-

tanan Kerküşti Höyük'teki Mardin Müzesi tarafından yürütülen kazı çalışmaları sırasında Roma dönemine ait çeşitli yapı kalıntıları, mozaik ve bazalt kaya mezarlarına rastlanmıştır (Ekmen, A., 1983). O dönemde de höyüğün gerek tarihi gerekse tarihöncesi dönemler açısından önemine dikkat çekilmesine karşın bugüne kadar hiç bir çalışma yapılmamış hatta tescil bile edilmemiştir. 2005 yılında yolun genişletme çalışmalarının gündeme gelmesi üzerine Mardin Müzesi tarafından yerinde

müdahale ile kurtarma kazıları başlatılmıştır.

Kazı Çalışmaları

2005 yılında başlayan kurtarma kazıları, TCK Viranşehir-Kızıltepe Devlet Yolu Projesi'nin karayolu genişletme çalışmalarında tahrip olacağı öngörülen alanın sınırları içinde sürdürülmüş ve 10 x 10 m boyutlarında üç açma (54-55-56Y), 10 x 7 m boyutlarında 2 açma (57-58Y) açılmıştı. 2006 yılında, 2005 yılında açılan açmalarda devam etmenin yanı sıra batıda 10 x 10 m boyutlarında iki açma (52-53Y) daha açılmış ve 57-58Y açmaları 10 x 10 m boyutlarına genişletilmiştir. Höyükte sağlam olarak bulunan tabakalar, üstte M.Ö. I. bin -M.Ö. II. bin sonları ve steril bir dolgu ile bu tabakalardan ayrılan Halaf dönemidir. Üst tabakalarda karışık ve seyrek olarak Roma ve Ortaçağ çanakları da bulunmuştur. Her ne kadar yüzey toplamalarında Ubeid-Halaf geçiş dönemine ait olabilecek malzemeye rastlanmışsa da, açılan kesimde bu tabaka yoktur.

Üstteki M.Ö. I. bin ve II. bin sonları dönemine ait yerleşme yoğun taş çekiminden ötürü oldukça kötü durumda olmakla birlikte yerleşme düzeni hakkında fikir vermektedir. Buna göre bulgular höyüğün üst kesimindeki yerleşmelerin Halaf Höyüğü'nün topoğrafyasını hemen hemen hiç bozmadan alçak teraslar üzerine bir çevre duvarı ile sınırlı (?) bazalt yapıların oturtulduğunu, batı yamaçta ise daha dik teraslar şeklinde ovaya doğru yayıldığını göstermektedir. Kerpiç duvarlı yanık bir mekân ve *in situ* bebek gömütü içeren, ağzı kase ile kapatılmış iki çömleğin varlığı bu kesimdeki bulguların daha iyi durumda olduğunu göstermiştir. Ancak bu alanın daha kapsamlı açılması bir sonraki mevsime bırakılmıştır. Duvarlarda yer yer kesme bazaltlara rastlanmakla birlikte genellikle toplama taşlardan örüler karşımıza çıkar. Kesme taşların çoğunun taşındığı yüksek olasıdır. Nitekim Ahmet Türk'ün dedesinin konağında kullanılan taşların bir kısmının buradan götürüldüğü söylenmektedir.

Halaf yerleşmesi sadece üç açmada açılabilmiştir. Diğer iki açmada ancak M.Ö. I. bin - II. bin sonları yerleşmesinin altında Halaf Höyüğü'nün üst seviyesine kadar inilmiştir. Elimizde kesin C¹⁴ tarihleri olmamakla ve Halaf dönemi çanak çömlek parçalarının ayrımı devam etmekle birlikte ön tesbitlere göre yerleşme İlk, Orta Halaf ve Son Halaf'ın başları dönemlerine tarihlenmektedir. Tell Sabi Abyad verilerine dayanarak Proto-Halaf ve Pre-Halaf dönemleri de olabilir.

Halaf yerleşmesinin en alt tabakasındaki çukur yapılar yerini taş temelli yuvarlak planlı (tolos) ve dörtgen bir veya iki mekânlı yapılara bırakmıştır (Res. 20). Yüksek taş duvarlı toloslardan birinin içindeki kalın kerpiç sıvayla karışık dal izleri yapıların sepet şeklinde örülmüş dal-örgü bir üst örtü taşıdığını gösterir. Dörtgen mekânların ve tolosların bazılarının tabanı kısmen sıvalıdır. Daha üst evredeki alçak kubbeli söbe fırınlar ve çevresindeki çok sayıdaki kimisi boya bezekli (zigzag, kafes motifi, dalga bezek, benekler, güneş motifleri, stilize bukranyum ve insan betimleri gibi) kimisi siyah yalın (KYAM) çanak parçasının varlığı, buna karşılık günlük kullanım eşyalarının eksikliği burada çanak çömlek üretimi olup olmadığını düşündürmektedir. Ön tesbitlere göre bütün tabakalardaki çanak parçaları genellikle kabadır ancak özenli ve ithal parçalara da rastlanmaktadır.

Kerküştü'de 100 m² içinde değişik tabakalarda çoğu iyi durumda 12 tane iskelet bir tane de sadece kafanın bulunduğu bir mezar ele geçmiştir (Res. 21). Üst tabakalardaki iskeletlerin çoğu çocuk ve bebeklere aitken alt tabakadakiler yetişkindir. Mezarlar birincil, tekli ve katlanarak yan yatırılmış bireyleri içermektedir. Biri dışında belirgin bir çukur veya çevirmesi yoktur. Bir tanesi "sandık mezar" içindedir. Bazılarında mezar hediyesine rastlanır. Örneğin bebeklerden biri iç içe iki kase ile birlikte gömülmüştür. Bir diğerinin yanına iki kap ve bir yuvarlatılmış çanak bırakılmıştır. Mezarların yapıların arasında yer alması hatta bazen üzerinden mezarı bozmadan

bir yapının duvarının geçirilmiş olması ilginçtir. Yerleşmede çok miktarda sürtmetaş alet, özellikle havan elleri ve öğütme taşları bulunmuştur. Obsidien genellikle küçük dilgiler ve dilgi üzerine aletler şeklindedir. Çakmaktaşı obsidiene oranla daha fazladır, ön ayırma göre hem yonga hem de dilgi alet görülmektedir. Yarım Tepe II'de bulunan heykelciklerin (Merpert ve Munçaeu 1993:145 fig. 8.13; veya 161 fig. 8.32.2) benzeri iki kırık parça, bakır mühür-boncuğun benzeri (Merpert ve Munçaeu 1993:142, fig. 8.10.3) ve Tell Arpaçiyah'da bulunan taş bir mühürün (Mellaart 1977) hemen hemen aynısı taş bir mühür-pendant, Tell Halaf'taki oturan geyik bezekli bir kap parçasının (Von Oppenheim 1931) çok benzeri kap parçası geniş bir ilişki ağına işaret etmektedir.

Çanak kırıklarının kenarlarının yongalanmasıyla yapılan yuvarlak veya oval "kazıyıcılar", Yakınoğu Neolitik yerleşmelerinde çok miktarda karşımıza çıkan taş yongalanmış diskleri (chipped-disc) andırmaktadır. Deri tabaklamada kullanıldığı öngörülen bu nesnelerin benzerlerine Yarımtepe II ve III'de de rastlanmıştır

(Merpert ve Munçaeu 1993:152, fig. 8.21 ve 196-197, fig. 9.25). Ayrıca çanak kırıklarından kil-pul (token) benzeri nesne de dikkati çekecek kadar çoktur. Ancak ağırşak yoktur. Açılan açmalar kemik alet, takı, taş kap ve hayvan heykelciği açısından fakirdir.

Sonuç olarak, Tell Halaf, Yarım Tepe, Tell Arpaçiyah, Domuztepe, Kazane gibi höyüklerle karşılaştırıldığında, Kerküşti oldukça küçük bir höyüktür ve kurtarma kazısı kapsamında çok küçük bir bölümü kazılmıştır. Ancak bu olumsuz koşullara rağmen buluntular, Halaf dönemi ve yerleşmeleri arasındaki ilişkiler konusunda çok az şey bildiğimizi göstermiştir (Res. 22).

Yerleşme 2005-06 yıllarında Eylül ayı içinde 29 gün Mardin Müzesi ile ortak olarak kazılmıştır. 2005 yılı kazıları DÖSİMM ve Mardin İl Özel İdaresi tarafından, 2006 kazıları ise sadece DÖSİMM tarafından desteklenmiştir. TC kanunlarına göre kazıların finansmanının TCK tarafından karşılanması gerekirken arkeolojik ÇED raporu bile hazırlatmayan kurum arkeolojik kazılara da bütçesinde yer vermemiştir.

KERKÜŞTİ - MARDİN - DERİK

Kerküşti Mound is located north of Şanlıurfa/Viraneşehir - Nusaybin highway, southwest of Derik in Mardin province. It lies on the west bank of a small tributary (Kocadere) of Euphrates. It is surrounded by fields in its north and west. Kerküşti is a flat oval mound with the dimensions of ca.150 m N-S, 200 m E-W. The total deposit measures 4.90 m. Earlier deposits are beneath the modern plain level.

Kerküşti was first excavated as a salvage project in 1981 by the Mardin Museum. Some building remains and a mosaic of Roman Period, and basalt rock-tombs were exposed (Ekmen, 1983). By that time prehistoric and historic deposits were paid attention but no further research took

place and the site was even not registered.

When the widening of the highway is under construction, rescue excavations became necessary. 2005 season was financed by DÖSİMM and Mardin İl Özel İdaresi. 2006 season was only supported by DÖSİMM. Due to legacy of the Republic of Turkey, all the salvage projects of the archaeological heritage on the route of the Şanlıurfa/Viraneşehir - Nusaybin highway should have been financed by TCK (General Directorate of Highways). However TCK did not even dare to prepare ÇED (strategic environmental assesment) and of course not any of archaeological investigations were among the items of its budget.

Excavations

The rescue operations took place within the limit of the road construction area in the northern part of the actual highway. Three 10 x 10 m squares (54-55-56Y), and two 10 x 7 m trenches (57- 58Y) were opened in 2005 season. In 2006 season, there are two new 10 x 10 m squares (52-53Y) in western part of the mound, 57-58Y trenches were enlarged to 10 x 10 m and the previous operation units were continued.

The upper levels date to 1.mill. and 2.mill. BC. The lower levels, which are separated from the architecture of 1. and 2.mill. BC by sterile soil are of Halaf Period. Pottery of the Roman and Middle Ages is rare and mixed in the top level. Halaf-Ubeid transition pottery was found in the survey, but no stratified material was exposed in the operation units.

Although the upper levels have heavily been disturbed by removal of stones, they are preserved enough for the general view of settlement pattern. 1. and 2.mill. BC. sites, encircled with a surrounding wall (?), distributed on low terraces to east and south without disturbing the topography of the Halaf mound seriously. The architecture is made of rectangular rooms with kerpiç upperstructure on basalt foundations. Stones are usually irregular but cut-stones also exist. Most of the cut-stones have already been removed. The konak of Ahmet Türk's grandfather (about 15 km in SW) is said to be built by using the stones of Kerküşti.

The western terraces seem to be more steep and better preserved: A burnt kerpiç building and two in situ deep pots with bowls used as lids contain infant burials. In the following campaign that area will be widened.

Halaf settlement was fully exposed only in three trenches. The 1. and 2.mill. BC settlements were excavated reaching the upper deposits of the Halaf mound in the squares 54-55Y. Since C¹⁴ dates are yet not available and the sorting of the

pottery sherds continue, the site preliminarily yields Early, Middle Halaf and the beginning of the Late Halaf period. Due to the chronological division of wares of Tell Sabi Abyad, Proto-Halaf and Pre-Halaf may also exist in Kerküşti.

There are subterranean structures in the earliest level of the Halaf settlement. The following levels yield tholoi and single or double-roomed rectangular buildings with stone footings. Thick wattle-and daub fragments in one of the tholoi with a high stone footing point to the wattle-and-daub upperstructure (Fig. 20). Some rectangular buildings and tholoi have earthen floors. The upper level of the exposed area is covered by ovens with low domes and great amount of decorated sherds (zigzag, cross-hatched, wavy lines, dots, stylized bucrania and humans, etc.) and Dark Face Burnished Ware fragments. The rarity of kitchen ware and other daily used artifacts may indicate that the area was used for pottery-production. Brief observations on the pottery show that coarse ware is in majority, but fine ware and probable non-local pieces also exist.

Twelve well-preserved burials and a single skull were exposed within 100 m² in the Halafian deposit (Fig. 21). The distribution of graves among the structures is rather interesting. The burials of upper levels are mainly children and infants whereas the ones in the lower levels are mature individuals. Except one neither of them has any defined pit or any particular border. One of them is lying in a "cist-grave". Except one (lying on its back) all the burials are primary, flexed and single. Some of them have burial gifts like one of an infant, which has two bowls inside each other, another has two bowls and a rounded sherd. The footing of a tholoi was built directly on the neck of a burial without any disturbance. There are many ground stone artifacts, especially pestles and grinding slabs. Obsidian is in form of small blades and of artifacts-on-blades. Flint blades and flake tools are more numerous compared to obsidian.

The parallels of the two human figurine fragments are found in Yarım Tepe II (Merpert and Munçaevev 1993:145 fig. 8.13; or 161 fig 8.32.2), A copper pendant can be compared to the copper pendant of Yarım Tepe II (Merpert ve Munçaevev 1993:142, fig. 8.10.3), a stone seal-pendant is similar to one of the seals of Tell Arpaciyah (Mellaart 1977).

Oval or round clay scrapers (clay chipped-discs) are very much like the stone chipped-discs of PPNB sites. Similarities were also found in Yarımtepe II and III (Merpert and Munçaevev 1993:152, fig. 8.21 and pg.196-197, fig. 9.25). Clay tokens like objects are also in great quantity.

There are no spindle whorls. The operation units are also not rich in bone artifacts, animal figurines, stone bowls or ornamental objects.

The fragments of a bowl with a row of seated gazelle design is similar to a sherd that was found in Tell Halaf (Von Oppenheim 1931). It also shows relationships among other Halaf settlements in a wider area.

As a conclusion, Kerküşti is a small mound compared to the size of the other sites like Tell Halaf, Yarım Tepe, Tell Arpaciyah, Tell Sabi Abyad, Domuztepe and Kazane. Even though very limited area could have been exposed, the preliminary results show that our knowledge of Halaf period is not even in the "intermediate stage" (Fig. 22).

The excavations conducted by the cooperation of the Mardin Museum and Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü. Both seasons are of 29 days in September.

KAYNAKÇA / REFERENCES

EKMEN, A., 1983

"Kerküşti 1981 Yılı Çalışmaları", IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, 313-314.

MELLAART, J. 1977

The Neolithic of the Near East. London.

MERPERT, N. Ya, R.M. MUNÇAEVEV, 1993

"Yarım Tepe II: The Halaf Levels", 129-162

"Yarım Tepe III: The Halaf Levels", 163-205 *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization, Soviet Excavations in Northern Iraq*, N. Yoffee, J. J. CLARK (eds) The University of Arizona Press.

VON OPPENHEIM, M. F. 1931

Der Tell Halaf, eine neue Kultur im alteren Mesopotamien. Leipzig.

Aslı ERİM

Res. 1: Marmara Ereğlisi / Perinthos - Herakleia; doğu limanı / East harbor.

Res. 2: Marmara Ereğlisi / Perinthos - Herakleia; Akropol / Acropolis.

Res. 3: Koila Antik Kenti; Küçük Kemikli Burnu ve Tuzla Lagünü / Tuzla Lagoon.

Res. 4: Gelibolu / Bolayır - Lysimakhia Antik Kenti / Ancient town of Lysimakhia.

Res. 5: Kardia Antik Kenti; Bakla Burnu / Cardia ancient town.

Res. 6: Doğu Trakya ve Propontis Haritası / The map of Eastern Thrace and Propontis.

Res. 7: Alakapi.

Res. 8: Magarsos Kutsal Alanı / Magarsos sacred area.

Res. 9: Magarsos Tiyatro ve Stadion / Magarsos theater and stadion.

Res. 10: Anazarbos Antik Kenti / Anazarbos ancient town.

Res. 11: Çotlu Höyüğü / Çotlu Mound.

Res. 12: Antik Kentler Kilikya Haritası (TAVO) / Cilician map of ancient towns (TAVO).

Res. 13: Göbekli Tepe, The high-relief on pillar 27, enclosure C; second half of the 10th millennium BC / 27 no.lu payanda üzerindeki yüksek kabartma, C çevre duvarı; M.Ö. 10. bin, 2. yarısı.

Res. 14: Göbekli Tepe, The forefront of pillar 43, enclosure D, second half of the 10th millennium BC / 43 no.lu payandanın cephe görüntüsü, D çevre duvarı; M.Ö. 10.bın, 2.yarısı.

Res. 15: Göbekli Tepe, The western face of pillar 43, enclosure D; it is covered with a variety of depictions / 43 no.lu payandanın batı yüzü, D çevre duvarı; çeşitli betimlemelerle kaplanmıştır.

Res. 16: Aşağı Pınar, 6. tabaka batı oda / Level 6, West room.

Res. 17: Aşağı Pınar, 4. tabaka 4-7 yapısı / Level 4 Building 4-7.

Res.18: Altında Kalkolitik Gülpınar yerleşimi kalıntılarının bulunduğu Apollon Smintheus kutsal alanına giden Roma dönemi cadde kalıntıları / Remnants of the Roman street leading to the sacred Apollon Smintheus temple under which the Chalcolithic settlement of Gülpınar lies.

Res. 19: Kalkolitik Gülpınar'da 2006 kazı sezonunda açılan B5 açmasında içinde erzak kaplarının ele geçtiği dikdörtgen bina kalıntılarının detay görüntüsü / A detailed view of the rectangular building that yielded storage vessels exposed in trench B5 in the Chalcolithic levels of Gülpınar in 2006.

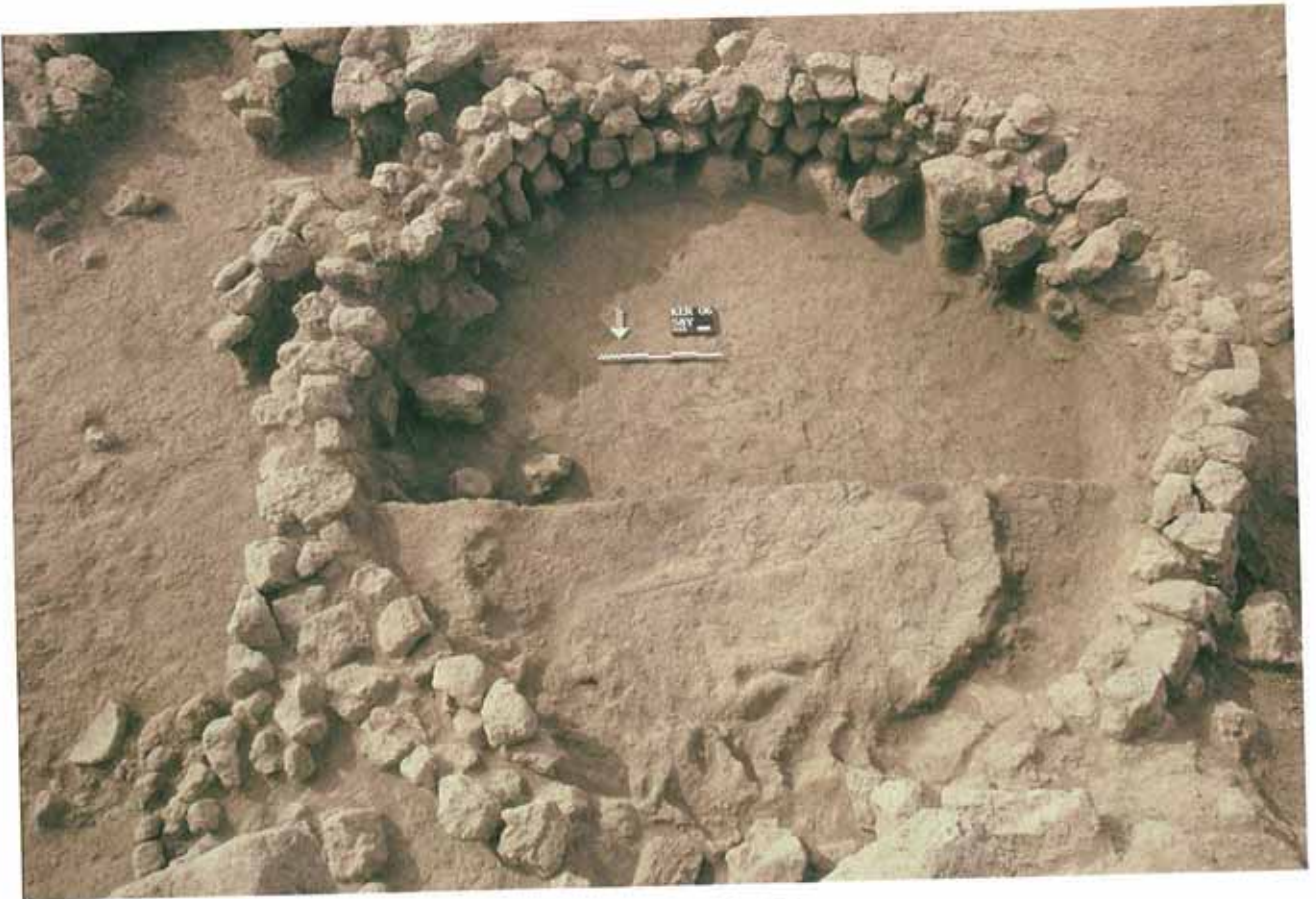
Res. 20: Batman Kerküştü Höyüğü Tholos mimari / Kerküştü Mound, tholos architecture.

Res. 21: Batman Kerküştü Tholos binası / Tholos building.

Res. 22: Batman Kerküşti Kazı Alanı / Excavation area.

Res. 23: Batman Kerküşti Tholos bina kazısı / excavation of tholos building.

9 771301 856603

